

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA EMİN SAZAK
(1882-1960)
Burcu ÇALIKUŞU
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir,2011

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA EMİN SAZAK
(1882-1960)

Burcu ÇALIKUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Şaduman HALICI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ekim, 2011

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Burcu ÇALIKUŞU'nun "Türk Siyasal Yaşamında Emin SAZAK (1882-1960)" başlıklı tezi 24 Ekim 2011 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Şaduman HALICI
Üye : Doç.Dr.Kemal YAKUT
Üye : Doç.Dr.Mehmet Mahur TULUM

İmza

Şaduman Halıcı
Kemal Yakut
Mehmet Mahur Tulum

Yard.Doç.Dr.Ahmet TIRYAKI
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

Yüksek Lisans Tez Özü

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA EMİN SAZAK (1882-1960)

Burcu ÇALIKUŞU

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2011

Danışman: Doç. Dr. Şaduman HALICI

Emin Sazak, 1882 yılında Eskişehir Mihaliççık'ta geniş arazilere sahip bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Emin Sazak Mihaliççık'ta başladığı eğitim hayatına İstanbul'da Fatih Medresesinde devam etti. Ancak buradaki eğitimini yarıda bırakıp Mihaliççık'a geri dönmüştür. Tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşan Emin Sazak aynı zamanda siyasal ve sosyal oluşumların içinde de yer almıştır.

Milli Mücadele yıllarında İstanbul-Anadolu arasındaki güç mücadelesinde Mustafa Kemal'i desteklemiş, Kuva-yı Milliye'nin içinde yer alarak ülke savunmasına katkıda bulunmuştu. I. TBMM'de Eskişehir milletvekilliği yapmış, bağımsızlık ve ulusal bütünlük doğrultusunda milli mücadeleyi destekleyici konuşmalar yapmıştır. Milli mücadele sonrası hem cephede hem de mecliste yaptığı çalışmalardan dolayı kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır.

I.TBMM'den itibaren sekiz dönem boyunca mecliste yer alan Emin Sazak, başta tarım ve hayvancılık olmak üzere ekonomik ve toplumsal konularda ülke gereksinimlerini ve halkın sorunlarını dile getirmiştir. 1946 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi içinde yürüttüğü siyasi mücadelesini, bu tarihten sonra Demokrat Parti içinde sürdürmüştür. 1950 yılında milletvekilliği sona eren, Emin Sazak 1960 yılında hayata veda etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emin Sazak, Milli Mücadelede Eskişehir, TBMM, CHP, DP, Toprak Reformu

Abstract

EMİN SAZAK IN POLITICS OF TURKEY (1882-1960)

Burcu ÇALIKUŞU

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, October 2011

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Şaduman HALICI

Emin Sazak was born in Eskisehir-Mihaliccik in 1882 as the son of a wealthy landowner. Emin Sazak started his education in Mihaliccik and continued in Istanbul at Fatih Medresseh; however, he did not finish and went back to Mihaliccik. Emin Sazak worked in the areas of agriculture, stockbreeding, and trade but was also active in political and social arenas.

During the Independence War, he supported Mustafa Kemal during the Istanbul-Anatolian power conflict and contributed by joining the Turkish National Army. When he became a senator, he made important speeches on independence and supporting the national battle. After the Independence War, he was honored by a red and green striped independency medallion.

Elected as a senator for eight times, Emin Sazak emphasized the needs of the country on many areas especially on agriculture, stockbreeding as well as economic and social subjects. He was a senator of CHP until 1946 when he switched to DP. His political life ended in 1950 and he passed away in 1960.

Keywords: Emin Sazak, Eskişehir in the National Struggle, TBMM, CHP, DP, Land Reform

Önsöz

Emin Sazak Osmanlı Devletinin son döneminden Türkiye’de çok partili hayata geçiş yıllarına kadar Türk Siyasi Yaşamında önemli bir figür olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyetine üyelik ile başlayan siyasi yaşamı İl Genel Meclis üyelikleriyle devam etmiştir. Varlığımız sebebi olan Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alarak Cumhuriyetin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonrada bu çizgisini sürdüren Emin Sazak devrimlerin en büyük savunucularından biri olmuştur. Türk siyasi yaşamında önemli bir kırılma olan çok partili hayata geçiş yıllarında DP içinde yer alarak bir süre çalışmalarını bu partide sürdürmüştür.

Bu araştırmaya beni yönlendiren ve her aşamada yol gösteren, eğitim hayatımda her zaman örnek aldığım bir isim olan Sayın Danışmanım Doç. Dr. Şaduman HALICI’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmaların sırasında bana yardımcı olan ve eğitim hayatımda önemli yerleri bulunan hocalarım Sayın Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ ve Sayın Doç Dr. Kemal YAKUT’a teşekkür ederim. Eğitim hayatımın her aşamasında benden desteklerini esirgemeyen aileme ve bu tez sırasında her türlü fedakarlıkta bulunarak yanımda olan ve tezin her aşamasında bana yardımcı olan sevgili arkadaşım Dilaver AYKANAT’a teşekkürü bir borç bilirim.

Özgeçmiş

Burcu ÇALIKUŞU

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Y.Ls. 2009 Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Alan Öğretmenliği ABD, Tarih Öğretmenliği Programı

Ls. 2006 Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Lise 1999 Eskişehir Hoca Ahmet Yesevi Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: 15.07.1982/Eskişehir Cinsiyet: Kadın Yabancı dil :İngilizce

İçindekiler

	<u>Sayfa</u>
Jüri ve Enstitü Onayı	ii
Öz	iii
Abstract	iv
Önsöz	v
Özgeçmiş	vi
Kısaltmalar Listesi	xi
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Emin Sazak

1. Ailesi ve Çocukluğu.....	5
2. Aldığı Eğitimi.....	6
2.1. Mihaliççik'teki Eğitimi	6
2.2. İstanbul'daki Eğitimi	7
3. Ticari Yaşama Atılması.....	9
4. Siyasi Yaşama Girişi.....	11
4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti İle İlişkisi	11
4.2. Eskişehir Meclis-i Umumi Üyeliği ve Çalışmaları	13

4.3. Ermeni Tehciri Karşısında Duruşu.....	16
4.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşına girişi ve tehcir kararının alınması	16
4.3.2. Tehcir kararının Eskişehir'de uygulanması sırasında takındığı tavır	21
4.3.3. Tehcir kanunu dolayısıyla yargılanması.....	24

İkinci Bölüm

Yeni Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Emin Sazak

1. Yeni Türkiye Devleti'nin Kurtuluş ve Kuruluşundaki Katkıları.....	27
1.1. Milli Mücadele'nin ARMHC Çatısı Altında Örgütlenmesi	27
1.2. Milli Mücadele'nin Eskişehir'de Örgütlenmesindeki Rolü	35
1.2.1. İngiliz işgali altında Eskişehir'in durumu	35
1.2.2. Eskişehir'de Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesi.....	39
1.2.3. Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir'e gelişi ve Emin Bey'in milli mücadeleye katılması.....	41
1.2.4. Yalınlı köprüsü'nün bombalanması ve Emin Bey	48
2. Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya Gelişinde Takındığı Tavır	51
3. İstanbul'un İşgalinde Takındığı Tavır.....	54
4. TBMM'nin Açılışı ve Milletvekili Seçilmesi	59
4.1. TBMM'nin Açılışı Öncesinde Çıkan İç Ayaklanmalar Karşısında Takındığı Tavır.....	62

4.2. TBMM'ye Katılması ve Çalışmaları.....	65
--	----

Üçüncü Bölüm

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Emin Sazak

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurumsallaşmasındaki Siyasal Faaliyetleri....	69
1.1. Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçişi.....	69
1.2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Emin Bey	77
1.3. Demokrat Parti Dönemi'nde Siyasal Düşünceleri.....	86
2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurumsallaşmasındaki Ekonomik ve Toplumsal Katkıları.....	87
2.1. TBMM Gündemine Taşdığı Düşünceleri.....	87
2.1.1. Tarımsal konusundaki düşünceleri.....	87
2.1.1.1. Tarım aletleri hakkındaki düşünceleri.....	87
2.1.1.2. Buğday üretimi hakkındaki düşünceleri	90
2.1.1.3. Sulama hakkındaki düşünceleri	94
2.1.2. Hayvancılık konusundaki düşünceleri.....	102
2.1.2.1. Hayvan hastalıkları hakkındaki düşünceleri.....	103
2.1.2.2. Zararlı hayvanlar hakkındaki düşünceleri.....	105
2.1.2.3. Merinos koyunları hakkındaki düşünceleri.....	108
2.1.2.4. Hayvanlar üzerinden alınan vergi hakkındaki düşünceleri.....	109

2.1.3.	Sağlık konusunda düşünceleri.....	113
2.1.3.1.	Sıtma ile mücadele hakkındaki düşünceleri	113
2.1.3.2.	Sağlık çalışanları hakkındaki düşünceleri	119
2.1.3.3.	Sağlığın ekonomik boyutu hakkındaki düşünceleri.....	120
2.1.3.4.	Sağlık konusundaki diğer çalışmaları	123
2.1.4.	Adalet konusundaki düşünceleri	125
2.1.4.1.	Asker kaçakları hakkındaki düşünceleri	125
2.1.4.2.	Mahkumlar hakkındaki düşünceleri	126
2.1.4.3.	Yüzellikler hakkındaki düşünceleri.....	128
2.2.	TBMM'ye Sunduğu Önergeler	133
3.	Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurumsallaşmasındaki Ticari Katkıları	134
3.1.	Bankacılık Alanında Çalışmaları	134
3.1.1.	Akhisar Tütüncüler Bankası ortaklığı	134
3.1.2.	Eskişehir Bankası ortaklığı	135
3.2.	Cumhuriyet İnşaat Türk Şirketi	137
4.	Emin Bey'in Yaşamdan Ayrılması	138
	Sonuç	139
	Ekler	142
	Kaynakça	161

Kısaltmalar Listesi

ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Arşiv Başkanlığı
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	:	Cilt
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	:	Çeviren
D	:	Devre
D.H.İ.UM	:	Dahiliye Nezareti İdare-İ Umumiye
DH. UMVM	:	Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye Vilayat Müdüriyeti
DH.ŞFR	:	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî
DP	:	Demokrat Parti
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Giriş

Osmanlı Devletinin idari yapılanmasında Tanzimat'la beraber yeni bir düzen oluşturulmuştu. Buna göre Osmanlı Devleti vilayet, sancak ve kazadan oluşan idari birimlere ayrılmaktaydı. Eskişehir Kütahya Sancağına bağlı Sultanönü sancağının merkeziyken I. Dünya Savaşı sırasında Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin Kütahya sancağına bağlı bağımsız liva haline getirildi.¹

Eskişehir'in tarihi Paleolitik döneme kadar uzanıyordu.² Eskişehir'in Frigyalılar zamanındaki adı Dorialion³ olarak biliniyordu. Seyitgazi, Sivrihisar ve Mihaliççık, Dorlion şehri sınırları içinde yer almaktaydı.⁴ Önemli yollar üzerinde yer alan bu bölgenin Constantinopolis şehrinin kurulmasıyla var olan önemi daha da artmıştı. Bizans'ın başkentini hem Doğu Anadolu'ya hem de Batı Anadolu'ya bağlayan Dorlion aynı zamanda Bizans askeri güzergahının da üzerinde yer almıştı⁵. Türklerin Anadolu içlerine girmeleriyle beraber artık Dorlion ismi yerine bu bölgeye "Sultan Üyiği" veya "Sultan Yüğü" dendi.⁶ Selçukluların zayıflamasıyla beraber Anadolu'da bir çok beylik ortaya çıkmıştı. Ertuğrul Gazi ve oğlu Osman Beyin başında bulunduğu Osmanoğulları kısa sürede bölgeye tamamen hakim olmuştu.⁷

Osmanlı Beyliğinin ilk ele geçirdiği yer olan Eskişehir'dir. Osman Gazi adına Karacahisar'da Cuma, Eskişehir'de ise bayram hutbesi okunmuştur.⁸Bölgede Selçuklulardan başlayarak Şeyh Şehabettin Sühreverdi, Seyyid Abdullah, Ahi Mehmet, Ahi Ede, Ak Doğan, Gül Dede, Hacı Nasreddin ve Ahi Mahmut zaviyelerinin varlığı dini ve kültürel canlılığı sağladı.

¹ B.Darkot (1997). Eskişehir. *İslam Ansiklopedisi*. 4.Cilt, s.25.

² A.Sarıkoçuncu vd. (2002).*Milli Mücadelede Eskişehir*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi, s.1.

³ Dorilom, Dorylaion gibi söylemleri vardır.

⁴ F.Şükrü (1933). *Eskişehir, ticari, zirai, coğrafi, tarihi, malumat ve halk bilgileri*. Eskişehir: Sakarya Matbaası, s.103.

⁵ S.Albek (1991). *Dorylaion'dan Eskişehir'e*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.103.

⁶ Albek(1991). s. 107.

⁷ Şükrü (1933). s.111.

⁸ İ.Güneş ve K.Yakut (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 4

Osmanlı Devletinin batıya doğru ilerlemesiyle Sultanönü askeri ve politik önemini yitirdi. Türk-Müslüman değerlerin etkin olduğu bir yerleşim alanı haline gelen Eskişehir’de Çoban Mustafa Paşa’nın yaptırdığı külliye ve cami (kurşunlu cami) toplumsal örgütlenmeyi sağladı. Seyitgazi ilçesine 6 km uzaklıkta, Arslanbeyli köyünde bulunan, Sultan Şücaeddin Külliyesi de bölgenin önemli dini, sosyal ve kültürel kurumlarından biriydi.

17. yüzyılda Eskişehir’e gelen seyyahlarda dönem hakkında bilgi vermektedir. Evliya Çelebi, onyediyahat mahallesi bulunan şehrin evlerinde bağ ve bahçelerin bulunduğunu, cami ve mescitlerin yanında yedi sıbyan mektebi, yedi tekke, yedi han ve çarşı olduğunu ifade eder.⁹ Jounuin de Rochefort ise kalabalık olduğunu söylediği şehirde buğday, süt ve meyve bakımından zengin olduğunu kaydeder.¹⁰

Eskişehir 19. Yüzyılda Hüdavendigar eyaletinin kazalarından, Bilecik Kaymakamlığına bağlı iken daha sonra yine Hüdavendigar vilayetinin Kütahya Sancağına bağlanmıştı.¹¹ 17. Yüzyılda içine kapalı fakir bir kent olan Eskişehir 20. Yüzyıla gelindiğinde demiryolunun ekonomide yarattığı canlılıkla çehresi değişti. Demiryolu sayesinde İstanbul ile olan ilişkileri artmış, tarım ürünlerini ve diğer hammaddeleri kolaylıkla taşıma imkanına sahip olmuştu.¹² Yine şehirde açılan cer atölyesi de Eskişehirliilere iş olanağı sağlamıştı.

Eskişehir’e bağlı Mihaliççık ise Roma İmparatorluğundan itibaren önemli yollar üzerinde bulunan bir yerleşim alanıydı. Bizans imparatorluğu zamanında Sivrihisar’ın gölgesinde kalmıştı. Bölge Türklere de ev sahipliği yapmıştı. Selçuklulardan sonra Osmanlı egemenliğine geçen kaza kimi zaman Ankara kimi zaman Eskişehir’e bağlanmıştı.¹³ Son olarak I. Dünya Savaşına girildikten bir süre

⁹ Güneş ve Yakut (2007). s. 5

¹⁰ Güneş ve Yakut (2007). s. 6

¹¹ Z.Koylu (2008).XX. yüzyıl başlarında Eskişehir. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV (71), s.3.

¹² Albek(1991). s. 171.

¹³ Darkot (1997). s.25.

sonra Eskişehir Hüdavendigâr eyaletinden ayrılarak bağımsız liva haline getirilirken Mihaliççık ve Sivrihisar'da Eskişehir'e bağlandı.¹⁴

Roma döneminde adı Acreia olarak geçen Mihaliççık Osmanlı Devletinin kuruluş döneminden itibaren Mihaliç olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁵

Mihaliççık ismi Osmanlı Devletinin kuruluş dönemine önemli katkıları olan Mihaloğulları ailesinden gelmektedir. 14. yüzyılda ismi Mihaliç olarak geçen bilinen kazanın, 14. ve 18. yüzyıl arasında Mihaliç Hisar, Mihaliççık Hisarı, Mihaliçlik ve Mihaliççık gibi değişik söylemlerine rastlanır. 19. yüzyılda ise kaza için resmi literatürde sadece Mihaliççık ismi kabul görmüştür.

Mihaliççık Eskişehir'e bağlanmadan önce Ankara'ya bağlı bir kazaydı. Mihaliççık'ın Ankara'ya bağlı olduğu 1907 yılında hazırlanan Salnamede kaza hakkında coğrafi, ekonomik bilgiler verilmişti. Buna göre 1907 Salnamesinde Mihaliççık kazası; etrafı çam ağaçları ile kaplı, Sarıköy tren istasyonuna bir yol ile bağlanan küçük bir kasaba olarak tanımlanmaktaydı. Bu dönemde kazanın kuzeyinde Nallıhan, doğusunda Zir, güneyinde Sivrihisar ve batısında Eskişehir vardı.

Kazada Müslüman ve gayrimüslim nüfus bir arada yaşamaktaydı. Müslüman nüfus içinde 10914 erkek ve 10524 kadın bulunurken, gayrimüslim nüfusta ise 166 erkek ve 144 kadın vardı. Salnamede inanç ve ırk ayrımı yapılmadan gayrimüslimler tek bir unsur olarak verilmişti.¹⁶

1907 Salnamesinde kazanın gelir kaynağı olan vergi miktarları da belirtilmişti. Buna göre 226526 kuruş emlak ve akar vergisi, 34882 kuruş temettü

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. D.H.İ.UM., Dosya No:92, Vesika No:27.

¹⁵ İ. Adıgüzel (2007). *Tarihte Mihaliççık (XVI.-XIX yüzyıl) (Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Kurumsal Yapı)* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 13

¹⁶(1995) Ankara *Vilayet Salnamesi, Ankara :Ankara enstitüsü vakfı, s.124*

vergesi, 7227 kuruş bedeli askeri vergisi, 308052 kuruş aşar vergisi, 327756 kuruş ağnam vergisi alınmıştı.¹⁷

Mihaliççık'ın sahip olduğu toprakların 120000 dönümü mezra, 2328 dönümü bağ, 1737 dönümü bahçe, 2723 dönümü çayırılık alan oluşturuyordu. Kazada toplam 4680 hane, 102 cami ve mescit, 8 medrese, 68 Sıbyan mektebi, 105 dükkan ve 5 han vardı.¹⁸

Hayvancılık kazada önemli geçim kaynağıydı. 1907 yılındaki Salnameye göre; 7155 inek-öküz, 245 manda, 417 at, 235 ester, 1910 merkep, 56781 tiftik keçisi ve 21252 koyun bulunmaktaydı.¹⁹

Emin Bey tarihi, ekonomisi ve bulunduğu konum itibariyle önemli bir yer olan Eskişehir'e bağlı Mihaliççık'ta dünyaya geldi. Emin Bey'in ilerleyen yıllarındaki siyasi ve ekonomik faaliyetlerinde bu bölgenin büyük etkisi oldu. Bu çalışma sekiz dönem boyunca Eskişehir milletvekilliği yapmış Emin Sazak'ın yaşamı, Milli Mücadeleye katkıları, siyasi ve ticari faaliyetleri incelenmiştir.

¹⁷(1995) Ankara *Vilayet Salnamesi*,s.123

¹⁸(1995) Ankara *Vilayet Salnamesi*,s.123

¹⁹(1995) Ankara *Vilayet Salnamesi*,s.124

Birinci Bölüm

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Emin Sazak

1. Ailesi ve Çocukluğu

Eskişehirli bir tüccar, siyaset adamı olarak şehrin tarihinde önemli yer edinen Emin Bey, Abdurrahman Ağa ile Fatma Hanım'ın dört çocuklarından biri olarak 1882 yılında Mihaliççık'a bağlı Sazak köyünde dünyaya gelmiştir. Abdurrahman Ağanın babası; Mehmet Emin Ağa, onun babası da; Hacı Habib Ağadır. Ailenin bölgede adı "Hacı Habiboğulları" olarak bilinmektedir.²⁰

Abdurrahman Ağa hakkındaki bilgileri oğlu Emin Bey'in defterine yazdıklarından edinmekteyiz. Emin Bey "tam bir Müslüman" olduğunu söylediği babasını, "çalışkan, girişken ve yeni düşüncelere açık kişi" olarak tanımlamaktadır. Yaşamı algılayışında babası oldukça etkili olmuştur. Çocukluğunda dinlediği öyküler, "kıssadan hisse" diye tanımladığı kısa dersler onun yaşam felsefesinin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Özellikle "sen alemin gölgesinde yatma, alem senin gölgede yatsın" cümlesini sık sık tekrar eden babasından aldığı ilhamla, halkın kendisinden fayda ve iyilik görmesini ilke edinmiştir. Yine "sen yap da, sayende herkes faydalansın" öğüdünü de benimseyen Emin Bey köye yol, su arkı ve bent yaptırmak gibi konularda babasından ilham almıştır.²¹

Emin Bey'in annesi Fatma Hanım ise Hacı Hasan Ağa sülalesinden gelmektedir. Annesinin babası; Kadir Ağa'dır. Kadir Ağanın babası Halil Ağadır. Annesinin annesi Kayı köyünden Ali Ağanın kızıdır ve Fatma Hanım dolayısıyla köklü bir aileden gelmektedir. Emin Bey'e göre annesi iyi kalpli (saf), ahlaklı,

²⁰ E.Sazak (2007). *Emin bey'in defteri hatıralar*. (Çev:Himmet Kayhan), Ankara: Toklun Yayınları, s.21.

²¹ Sazak (2007). s.23.

namuslu, çalışkan, çok misafirperver bir kadındır. Aynı zamanda Fatma Hanım şefkatli, hürmetli, fakirlere yardımı seven bir kadındır. Ancak Emin Bey annesini babası kadar eğitimi bulmamakta ve bu nedenle fikirlerinden yararlanamadığını dile getirmektedir.²²

2. Aldığı Eğitimi

2.1. Mihallıççık'taki Eğitimi

Emin Bey ilk eğitimine aile ocağında başlamıştır. Babası, Emin Bey'i eğitim hayatında desteklemiş, okutmak için imkanlarını seferber etmiştir. Ancak bununla birlikte babası mücadeleci, gerçekçi bir kişiliğe sahiptir. Yaşayarak öğrenme taraftarıdır. Bu doğrultuda Emin Bey'in de okuldan önce çevresini algılamasını sağlayan adımlar atmıştı. Emin Bey'i köydeki işlerde çalışması konusunda teşvik etmiştir. Bu durumu "ırgat gibi çalıştırmak ister ve çalıştırır" diyerek anlatan²³ Emin Bey medrese eğitimi için İstanbul'a gitmeden bir gün önce babası ile yaşadığı olaya işaret eder. Abdurrahman Ağa Yazır'da çeltik ektirdiği sırada oğlunu da yanında götürmüş, mandaların önüne koymuştur. Emin Bey'in her tarafı çamur olmuş ve ayaklarını kamış kesmiştir. Akşam eve döndüklerinde, annesi babasına, misafir sayılan oğlunu perişan ettiği için şikayetçi olmuşsa da Emin Bey babasına o günü yaşattığı için minnet duymuş, ders çıkarmıştır. İnsan evladına iyilik yapmak isterse, hayat mücadelesine dayanabilecek hale getirmelidir yargısını o günlerde kazanmıştır. Emin Bey çocuğu seviyorum diye tembel yapmak, çocuğa kıyıp yazık etmektir düşüncesini benimsemiş ve toplumdaki servetin birkaç asır sürmesini bu duruma bağlamıştır.²⁴

²² Sazak (2007). s. 38.

²³ Sazak (2007). s. 28.

²⁴ Sazak (2007). s. 42.

Emin Bey'in eğitim hayatı köyde okul olmadığı için özel öğretmenlerden aldığı derslerle başladı. İlk olarak köyde Hacı Fettah Efendi'den, sonra babasının yardımcısı olan Mehmet Efendi'den ders aldı ve yazı yazmayı öğrendi. Emin Bey, aynı zamanda dört yaşında²⁵ hatim etmişti. 1889 yılında Kayı yaylasında Mehmet Efendi'den ders alan Emin Bey emsile, bina²⁶ ve Arapça bilgisine sahipti.²⁷

Emin Bey 1894 yılına kadar eğitimine Hacı Mehmet Bey tarafından yaptırılan Kuyucak Medresesinde²⁸ devam etti.²⁹

2.2. İstanbul'daki Eğitimi

Emin Bey 1894'den sonra, İstanbul'a medrese eğitimi alması için gönderildi. Fatih Medresesinin³⁰ Sıbyan bölümüne kayıt olan Emin Bey, 1894-1897 yılları arasında burada eğitimine devam etmişti.³¹

Emin Bey'in öğrenim gördüğü Fatih Medresesi, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra yaptırıldı. Düzlük bir alana yaptırıldığından dolayı Sahn-ı Seman veya Sahn Medreseleri adı da verilmişti.³² Başlangıçta dini bilimlerin ve pozitif bilimlerin beraber okutulduğu medresede sonraki dönemlerde yalnızca dini bilimler okutulmuştu.³³

Fatih Medresesi'nde hocaların, öğrencilerin ve hizmetlilerin kalması için odalar bulunuyordu. Başlangıçta her odada bir öğrenci kalırken daha sonra bir

²⁵ 1886 yılı.

²⁶ Emsile ve bina: Arapça dilbilgisini gösteren kitaplar.

²⁷ Sazak (2007). s. 41.

²⁸ 1899-1900 yılları arasında 45 öğrencisi olan medresenin Emin Bey'in öğrenciliği yıllarındaki öğrenci sayısı bilinmemektedir.

²⁹ S.Kölemen (2007). *19.yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında Kütahya sancağında eğitim*. Afyonkarahisar: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s.22.

³⁰ A.N. Galitekin (2003). *Osmanlı kaynaklarına göre İstanbul: cami, tekke, medrese, mektep, türbe, hamam, kütüphane, matbaa ve mahalle ve Selatin imaretleri*. İstanbul: İşaret yayınları, s.791.

³¹ Sazak (2007). s. 43.

³² O.N. Ergin (1977). *Türk maarif tarihi* İstanbul: Eser matbaası, s.97.

³³ F.R. Unat (1964). *Türk eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.6.

odada üç öğrenci kalmaya başlamıştı.³⁴ İlerleyen yıllarda öğrencilerin medreselerde oda bulması oldukça güçleşmişti. Emin Bey'de öğrenciliği sırasında aynı sorunla karşılaştı. Bu nedenle Emin Bey ilk yıl İstanbul'da Taştekné Karkolu yakınında Hoca Muhittin Medresesi'nde kalmış, ikinci sene Hafız Ahmet Efendi ile birlikte medresede kalan Emin Bey, üçüncü sene Çarşamba Pazarında bir han odasında kalmıştı.³⁵

Emin Bey'in İstanbul'da bulunduğu ilk yıl olan 1894 yılının 10 Temmuz'unda şiddetli bir deprem olmuştu. 9 şiddetinde olduğu bilinen deprem İstanbul dışında Anadolu'nun büyük bir kısmıyla beraber Yanya, Yunanistan, Bükreş ve Girit'te de hissedilmişti.³⁶ Deprem aralıklarla bir aydan fazla sürmüştü. Bu depremde büyük çarşının bir kısmı yıkılmıştı. Aynı zamanda cami ve hamamlar zarar görmüştü. Binlerce kişinin hayatını kaybettiği depremde, insanlar günler boyu sokaklarda ve meydanlarda kalmışlardı.³⁷ Depremin olduğu akşam İstanbul Fatih Meydanında Emin Bey'inde içinde bulunduğu medrese öğrencileri Hatim-i Şerif okumuşlardı.³⁸

Emin Bey medreseye ilk başladığında oldukça hevesliydi. 300 kişi arasında birinci iken,³⁹ ikinci ve üçüncü senede bu başarısının devam ettiremedi. Emin Bey bu durumun sebebini ise az çalışmasına bağlıyordu.⁴⁰

Emin Bey medresedeki eğitim-öğretimin kendisine göre olmadığını düşünüyordu. O dönemde Milli Eğitim Genel Müdürü'nün kardeşi vasıtasıyla Mekteb-i Mülkiye'nin sınavlarına girmek için bir fırsat yakalamış ve Mihaliççik'tan aldığı bir tavsiye mektubu ile İstanbul'a gitmişti. Babası da başlangıçta Emin Bey'in Mülkiye'de okuma isteğini desteklemişti. Emin Bey dönemin Maarif Müfettişi ile

³⁴ O.N. Ergin (1977). s.98.

³⁵ Sazak (2007). s. 43.

³⁶ H. Sezer (1984). *İstanbul depremi hakkında bir rapor üzerine inceleme*, (171). <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45790/10139> (Erişim tarihi:12 Eylül 2011)

³⁷ S.Şenel (2006). *Türk İstanbul*. İstanbul:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları,s.106.

³⁸ Sazak (2007). s. 44.

³⁹ Sazak (2007). s. 43.

⁴⁰ Sazak (2007). s. 48.

görüşmüştü. Müfettiş kendisine sınava çalışmasını, biraz bal, yağ, tiftik keçisi postu getirmesini söylemişti.

Emin Bey Mülkiye için oldukça hevesliydi. İstanbul'da kalıp ders çalışacaktı. Ancak babasından beklemediği bir mektup aldı. Babası dersleri kesip, hemen dönmesini istedi. Emin Bey birkaç kez babasına itiraz etti. Ancak babası bunu kabul etmedi ve geri dönmesini istedi. Emin Bey babasının isteğine uyararak geri döndü. Başta oğlunun Mülkiyede okumasına kabul eden babasının fikir değiştirmesine sebep olan olay ise köye gelen bir hoca idi. Emin Bey'in Arapça yazdığı bir mektubu görmüştü. Hoca Abdurrahman Ağa'nın oğlunu mektebe gönderirse dinsiz olacağını söylemesi üzerine o da Emin Bey'i Mülkiyeye göndermekten vazgeçmişti.⁴¹

Emin Bey bundan memnun değildi. İçinde bulunduğu durumu “yarı bilip yarı bilmemek” olarak tanımlıyordu ve kendisine babasının “iç acısı” yaşattığını söylüyordu. Emin Bey içinde bulunduğu servet ve yaşamından memnun olduğunu ancak Mektebi Mülkiyeyi bitirdiği durumda, mutasarrıf olacağını belirtiyordu. Emin Bey'in istediği memur olmak değildi. Amacı, günün gerekleri olan eğitimi almak, donanımlı, yabancı dil bilen, dünyadaki gelişmeleri, bilim ve sanatı takip eden ülkesine faydalı bir insan olmaktı.⁴² Mülkiyeye gidememek Emin Bey'in içinde hep yara olacaktı. İleride hatıralarında “Bazen cehalet o kadar eğreti ve kötü yüzüyle kendini gösteriyor ki, kendi kendimden utanıyorum” diyecekti.⁴³ Mektebi Mülkiye'ye gidemeyen Emin Bey Mihaliççık'a döndü, önce Mihaliççık Medresesi'ne ertesi yıl Sivrihisar Medresesine, son olarak da babasının köye yaptırdığı Medreseye devam ederek öğrenim hayatını sonlandırdı.

3. Ticari Yaşama Atılması

Emin Bey babasından işleri devraldıktan sonra, mültezimlik yapmaya başlamıştı. 1903 yılından 1917 yılına kadar aşar işiyle uğraşan Emin Bey,

⁴¹ Sazak (2007). s. 48.

⁴² Sazak (2007). s. 49.

⁴³ Sazak (2007). s. 49.

Mihaliççik'tan Hacı Ahmet Ağa ile ortaklık kurarak önce Sazak ve Ahır'ın daha sonrada Mihaliççik'in aşarını toplamıştı. Emin Bey bu işten 50 liradan 200 liraya kadar kar alıyordu. Balkan Savaşlarının yaşandığı yıllarda Nallıhan, Çayırhan ve Mihaliççik'ta on, Sivrihisar da iki köyün aşarını toplamışlardı. 1912 yılında Saffet, Durmuş, Hafız Şemseddin ve Hacı Mustafa Efendilerle İtimad ve Terakki Şirketini kurdu. Aşar üzerine kurulan bu şirket sekiz ay sonra kapandı.⁴⁴

Emin Bey 1912 yılında Hacı Hüseyin Ağa ile birlikte hızarlık işine girmişler ve Karasakal Fabrikasını kurmuşlardı. Daha sonra Raif Bey'de bu fabrikaya ortak olmuştu. Çeşitli yerlerden işlenmemiş ağaç ihale ile alınarak, işlendikten sonra satılıyordu.⁴⁵

Savaş yılları tüm ülkede ticari yaşamı felce uğratmıştı. Emin Bey'in ticari yaşamı da olumsuz etkilendi. Emin Bey I. Dünya Savaşının ilan edildiği yıllarda ekonominin oldukça kötü olduğunu söylüyordu. Buğdayın ve arpanın kilo fiyatının düşük olmasına rağmen ticaretinin olmadığını, hayvan ve kereste ticaretinde de benzer bir durgunluk yaşandığını dile getiriyordu.

I. Dünya Savaşı başladığında seferberlik ilan edildi. Ancak kimi yurttaşlar bedel karşılığında askere gitmedi. Emin Bey'de seferberlik ilan edildiğinde bedel-nakdi ödeyerek askere gitmeyenler arasında yer aldı. Eskişehir'de ticari yaşamını sürdürdü. Eylül 1914'de Ahmed Abud, Mehmed Abud ile beraber, zahire işi yapmak için İstanbul'a gitmişlerdi ve 25 vagon buğday üzerine anlaşma yapmışlardı.⁴⁶ Bu dönemde en büyük sorunlardan biri buğdayların taşınmasında kullanılacak olan vagonları almaktı. Emin Bey'de bu konuda sorunlar yaşamıştı. Ortakları dışında kendi adına buğday taşıma işine giren Emin Bey, buğdayları taşıma işi için vagon bulmakta zorlanıyordu. Bu probleminin altında, belediyenin vagon dağıtmasında usulsüzlük yapması yatıyordu. Dönemin Ankara Valisi Mazhar Bey, bu duruma seyirci kalamayacağını belirtip Dahiliye Nezaretine bir yazı

⁴⁴ Sazak (2007). s. 89.

⁴⁵ Sazak (2007). s. 90.

⁴⁶ Sazak (2007). s. 94.

yazarak, ticari vagon dağıtımının Valiliğe verilmesini istemiştir. Emin Bey bu olayı büyük memnuniyetle karşıladı. Ancak vagon işinin valiliklere verilmesine rağmen Emin Bey-Abud Efendi ortaklığı yine de durgunluk içindeydi.⁴⁷

Bu dönemde iaşe işiyle Kemal Bey ilgileniyordu. Emin Bey, Kemal Bey ile Ankara İttihat ve Terakki kulübünde bir araya gelmişlerdi. Emin Bey bu ilişkiden karlı çıkmıştı. Böylece Ankara'daki Zahireyi taşıma işini almıştı. Ardından pirinç işi ve Kırşehir-Yozgat civarının zahire işini de aldı. Savaşın sürdüğü iki yıl boyunca Ekmekçiler Cemiyeti ve Levazımata satış yaptı.

4. Siyasi Yaşama Girişi

4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti İle İlişkisi

Mülkiye'ye gidemeyen, medresenin verdiği eğitimden de hoşlanmayan Emin Bey eğitim hayatını yarıda bırakarak iş yaşamına atıldı. Babasından kalan arazileri modern usullerle işleyerek olumlu sonuçlar aldı. Ziraat alanında yakaladığı başarıyı ticaret alanında da sürdürmek isteyen Emin Bey bu alanda da çeşitli girişimlerde bulundu.⁴⁸

Emin Bey Meşrutiyet ilan edilmeden önceki yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyetinin içinde yer almıştı. Meşrutiyet öncesinde Şeriye Katibi Musa Kazım Efendi ve Ermenilerden Agopyan'ın çağrısına uyarak, Agopyan'ın odasındaki yemin töreninin ardından İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştı.⁴⁹ Emin Bey Abdülaziz'in savurganlığı ve Abdülhamit'in cahilce idaresi sebebiyle ülkenin

⁴⁷ Sazak (2007). s. 95.

⁴⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi [TBMM], kanunlar kalemi Devre 4, Özlük, Sicil No: 168. Kutu Numarası 22

⁴⁹ Sazak (2007). s. 73.

felakete sürüklendiğini düşünüyordu. Hatta ülkede var olduğunu iddia ettiği dinsizliğin sebebinin de gençler ve yenilikçiler değil, Abdülhamit olarak görüyordu.

Emin Bey eğitim sisteminde yaşanan problemlerin sorumlusunu da Abdülhamit olarak görüyordu. Emin Bey medreselerde sınavın kaldırılması, teftiş dokunulmazlığının getirilmesi ile milletin, perişan, cahil ve dinsiz bırakıldığına inanıyordu.⁵⁰

Emin Bey siyaset okumasa da siyasetten uzak kalmadı. Çok yönlü kişiliğiyle dönemin önemli kurumlarında çalışmalar yaptı. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte başlayan özgür ortam içinde açılan derneklerden biri olan Türk Ocağına katıldı.⁵¹ Mütareke dönemine kadar 28 şube açan Türk Ocağı⁵² bir süre sonra Türkçü ideolojiyi benimseyen İttihat ve Terakki ile kaynaştı.⁵³ Hem Türk Ocağında hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimlerinde yer almış olmasına rağmen Emin Bey, başkanlık gibi büyük sorumluluk gerektiren görevlerden işlerinin yoğunluğu nedeniyle kaçınmıştı. Emin bey hatıralarında bu konuya değinerek;

“Geçen sene⁵⁴ açılan Türk Ocağının başkanlığına seçilmiş isem de, kazamızda böyle bir ocağın devamı için benim başkan olmama kendim de ihtiyaç duymadığından kabul etmedim. Kurucu olduğum halde, başkanlığı arzu etmedim” demektedir.⁵⁵

Emin Bey Balkan savaşının umutsuz ortamı içinde kurulan Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti⁵⁶ içinde de yer almıştı. Kültür ve sağlık alanında faaliyet göstermek amacıyla kurulan cemiyet aynı zamanda askeri özelliklerde taşıyordu. İnsanları savaşa hazırlamakla beraber cephe gerisinde kalanlara da kendilerini

⁵⁰ Sazak (2007). s. 46.

⁵¹ T.Z. Tunaya (1984). *Türkiye de siyasal partiler, cilt 1 ikinci meşrutiyet dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, s.433.

⁵² Tunaya (1984). s.435.

⁵³ Tunaya (1984). s.433.

⁵⁴ 1917 yılı.

⁵⁵ Sazak (2007). s. 87.

⁵⁶ Tunaya (1984). s.448.

savaşta korumanın yollarını anlatıyordu.⁵⁷ Emin Bey Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti gibi kamu yararına çalışan Donanma Cemiyetinde de⁵⁸ bulunmuştu.

Emin Beyin üyesi olduğu bir diğer kurum ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ydi. 14 Nisan 1877 yılında⁵⁹ kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya ve Eskişehir'de şubeler açtı. Bunların görevi bağış toplamak, asker ve sivil halka ve yurt dışındaki öğrencilere yardımcı olmaktı. Cemiyetin nizamnamesinde genel merkez İstanbul da olmak üzere il merkezlerinde, sancak ve kazalarda şubelerin açılması yer alıyordu.⁶⁰ Bu doğrultuda Anadolu'da düşman işgalinin yaşandığı sıralarda Antep, Adana, Konya, İzmit, Karamürsel, Bilecik, Gördes, Sivrihisar, Haymana, Mihaliççık ve Polatlı da yardım merkezleri kuruldu. Cemiyet ihtiyaç sahiplerini elini uzatan savaş sırasında yoksulluk içinde yaşamını sürdüren Mihaliççık halkına da yardımda bulundu.⁶¹

4.2. Eskişehir Meclis-i Umumi Üyeliği ve Çalışmaları

İttihat ve Terakki Cemiyet ile başlayan siyasi hayatı Cumhuriyet Döneminde de devam edecek olan Emin Bey önce İl Genel Meclislerinde ardından TBMM'de uzun yıllar görev yaptı. Önce Ankara'da Meclisi Umumi üyeliği yapan Emin Bey ardından Mihaliççık'ın Eskişehir'e bağlanması üzerine Eskişehir Meclis-i Umumi üyeliğine başladı. Ancak Emin Bey 1915 yılında Eskişehir Meclisi Umumi'ye üye olmasına rağmen Orman ve Maden Müdürlüğünde kereste müteahhidi olması dolayısıyla, üyeliği geçersiz sayılmıştı.⁶² Bu karar Danıştay da onaylanmıştı.⁶³

⁵⁷ Tunaya (1984). s.448.

⁵⁸ Tunaya (1984). s.449.

⁵⁹ S.Akgün ve M.Uluğtekin (2000). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. Ankara: Beyda Basım Evi, s.27.

⁶⁰ Akgün ve Uluğtekin (2000), s.190.

⁶¹ Akgün ve Uluğtekin (2000), s.337.

⁶² [BOA]. DH. UMUM., Dosya No:62, Vesika No:70.

⁶³ [BOA]. DH. UMVM., Dosya No:62, Vesika No:71.

1916 yılında ise Durmuş Efendinin yerine Genel Meclise seçilmişti.⁶⁴ Emin Bey mecliste katıldığı toplantılarda öncelikle bağlı olduğu Mihalıççık kazasının ve içinden geldiği köy halkının sorunlarını meclise taşıyordu. Kazanın kalkınması, tarım ve hayvancılık üzerine önerileri mecliste tartışılıyordu.⁶⁵

3 Kanunisani 1332 tarihli Genel Meclis toplantısında Emin Bey kendisinin bağlı olduğu Mihalıççık'ta bulunan iki hamam hakkında bir önerge verdi. Bu önergede, hamamların işletmeleri iyileştirilerek, hem halka yararlı hale getirilmesi hem de ekonomik olarak kar getirmesi için harekete geçmeyi önerdi. Emin Bey'in sözünü ettiği hamamlardan biri Mihalıççık kaza merkezinde bulunuyordu. Bu hamam özel idareye devredildiğinden beri atıl kaldığını söyledi. Türk kültüründe hamamın özel bir yeri olduğuna değinen Emin Bey eğer bu hamam etkin bir hale getirilmezse halktan birinin hamam yapabileceğini düşünüyordu. Yeni bir hamam yapılması durumunda ise mevcut hamamın geliri tamamen kesilebilirdi. Emin Bey bunun önüne geçmek için özel idareye yüz lira verilerek hamamın yeniden etkin hale getirilmesini teklif etti.⁶⁶

Emin Bey'in sözünü ettiği ikinci hamam ise Mihalıççık ve Sarıköy arasında bulunan Yardakçı Kaplıcasıydı. İstasyona çok yakın olan bu kaplıca denizden bin yüz metre yüksekliğindeydi. Sularının romatizmaya iyi geldiği bilinen bu kaplıcanın en büyük eksiklerinden biri konaklama sorunuordu. Emin Bey bu konuya değinerek kaplıcanın konaklama sorununu çözmek için bina yapılmasını teklif etti. Başkan bu konuda ilgili defterlerin incelenmesini istedi.⁶⁷

Emin Bey 3 Kanunisani 1332 tarihli oturumda bir başka önerge daha verdi. Bu önerge orman idaresinin küçükbaş hayvanlardan "bacak parası" adıyla aldığı vergiyle ilgiliydi ve Emin Bey bu verginin karşısında yer aldı. Bu vergi ormanlarda otlayan hayvanların sahiplerinden alınıyordu. Yirmi beşten çok hayvanı olanlar bu

⁶⁴ K.Yakut ve Ş.Halıcı (2009). *Eskişehir sancağı genel meclis kararları 1331(1915)-1332(1916)-1333(1917)*. Eskişehir: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 37

⁶⁵ Yakut ve Halıcı (2009). s.53

⁶⁶ Yakut ve Halıcı (2009). s.53

⁶⁷ Yakut ve Halıcı (2009). s.54

vergiye tabiiydi. Orman idaresi nizamnamesinde yirmi beş ya da daha çok hayvanı olanların ticaretle uğraştıklarını kabul ediliyordu.⁶⁸

Emin Bey nizamnamede ormanlardan vergi alınmasını öngörürken, Mihaliççık'ta orman değil meranın bulunduğunu ve bu alanın devlete değil halka ait olduğunu söyledi. Ayrıca Mihaliççık'ın tarım ve hayvancılıkla uğraştığını ekonomik açıdan büyük geliri olmayan halka bu verginin yük olduğunu söyledi. Keçilerin besin kaynağı olan Mihaliççık da bulan ormanlar kereste yapımına uygun değildi. Bundan dolayı Emin Bey halkın başlıca geçim kaynağı olan ve aynı zamanda köy hayatının ayrılmaz bir parçası olan hayvanlardan vergi alınmasına karşı çıktı. Emin Bey bu konuyla ilgili İngiltere'den bir örnek verdi. Otuz yıl önce Ümit Burnuna damızlık tiftik götüren ve bu hayvanlardan vergi almayan İngiltere'nin ilerleyen yıllarda bu durumun büyük yararını gördüğünü söyleyerek halkın hayvancılık konusunda teşvik edilmesi gerektiğini vurguladı.⁶⁹

Başkan bu konuda gerekli incelenmenin yapılması için Ticaret ve Ziraat Nezaretine başvurulmasına karar verdi.

Yine 3 Kanunisani 1332 tarihli altıncı toplantıda mecliste tartışılan konulardan biride hayvanlar üzerinden alınan ağnam vergisiydi. Ağnam vergisi için Osmanlı Devletinde mali yılının başlangıcında sayım yapılıyor ve sonrasında vergi ödeme süreci başlıyordu. Ancak bu süreçte hayvan sahipleri için çeşitli zorluklar vardı. Emin Beyinde görüşlerini dile getirdiği bu oturumda Hacı Müslim ve Mehmet Efendiler bir önerge verdi. Bu önergede yoğun kış şartları nedeniyle hayvanların telef olduğunu ancak bu hayvanlar için yine vergi ödemek zorunda olduklarından dolayı köylünün zor durumda kaldığını, bu doğrultuda sayımın nisanda ödemenin ise mayısta yapılmasını teklif ettiler.⁷⁰

⁶⁸ Yakut ve Halıcı (2009). s.53

⁶⁹ Yakut ve Halıcı (2009). s.53

⁷⁰ Yakut ve Halıcı (2009). s.63

Başkan bu uygulamanın sadece sınırlı bir alanda değil ülkenin bütününde yapıldığında yararlı olacağını söyledi. Buna gerekçe olarak da nisan-mayıs aylarında hayvanların yaylaya çıkma vakitlerinin farklı olduğundan dolayı sağlıklı olmayabileceğini düşünüyordu.

Emin Bey'de bu konudaki söz alarak benzer bir sorunun Ankara'da iki yıl önce tartışıldığını ve Maliye Nezaretine bildirdiklerini söyledi. Emin Bey Başkan Beyin söylediklerine atıfta bulunarak, kışın sert geçtiğini bu nedenle sayım zamanı değişse bile kaçakçılık gibi olumsuzlukların olmayacağını iddia etti. Hacı Müslim ve Mehmet Efendilerinde hayvanların sayım sonrası telef olması hakkında şikayetleri vardı. Mart ayında sayılan hayvanların telef olduğu ancak hayvan sahiplerinin sayılan bütün hayvanlarına vergi ödemek zorunda oldukları için büyük zarara uğradıklarını savundular. Çünkü vergisini ödenek zorunda olan köylünün ya hayvanını düşük fiyatla elden çıkardığını yada borçlanma yoluna gittiğini ve her iki durumda da köylünün aleyhine olduğunu söylemişlerdi.⁷¹

4.3. Ermeni Tehciri Karşısında Duruşu

4.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşına girişi ve tehcir kararının alınması

Osmanlı devleti geniş bir alanda egemenlik kurmuştu. Bu geniş alan içinde birçok etnik gruba hükmetmişti. Bu etnik gruplardan biride Ermenilerdi. Ermeniler Anadolu'nun pek çok yerine yerleşmişti. Özellikle İstanbul'da Bizans'ın son döneminde önemli politik ve ekonomik güce sahip olmalarından dolayı çok sayıda Ermeni yaşıyordu. Fatih Sultan Mehmet 1461'de Ermenileri millet olarak resmen

⁷¹ Yakut ve Halıcı (2009). s.53

tanıymıştı. Ermeniler, Rumlarla ve Musevilerle beraber imparatorlukta ayrıcalıklı konumdaydı.⁷²

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Ermenilerin sosyal hayatı üst seviyedeydi. Özellikle ticari ve mali konulardaki üstünlüklerini arttırmışlardı.⁷³ 19. Yüzyılda ise buna siyasi alanlardaki üstünlükleri eklenmişti. Yunan bağımsızlığı sonrası Rumlar bürokraside gözden düşünce Ermeniler yüksek görevlere getirildi. İmparatorluk içinde sanayi ve ticaretteki gelişmelerden ilk yararlananlar Ermeniler oldu.

19. Yüzyılda din adamlarının Osmanlı coğrafyasında başlattıkları misyonerlik faaliyetlerinden Ermenilerde etkilendi. Fransızların desteği ile Katolik Ermeni topluluğu, İngiltere ve Amerika'nın desteği ile de Protestan topluluğu oluşturuldu.⁷⁴ Sonra ki süreçte Osmanlı Devletinin hemen her köşesinde okullar açan Avrupalılar azınlıkları devlete karşı kışkırtıcı faaliyetlere girişmişlerdi. Ermeniler için ilk misyoner okulu 1834 yılında İstanbul'da açılırken yüzyılın sonuna doğru ülkenin dört bir yanında Avrupalıların açtıkları okulların⁷⁵ sayısı yüzlerle ifade ediliyordu.⁷⁶

Elbette misyonerlik faaliyetler kadar, Ermenilerin elini güçlendiren bir diğer gelişme ise Osmanlı Devletinin Batı ile yaptığı siyasi antlaşmalardı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyanları koruma görevini Ruslar üstlenirken 1856 Paris Barış Antlaşması ile artık bu görev Avrupalı Devletlerin eline geçti. Osmanlı vatandaşları arasında ırk ve din ayrımı yapmayacağını taahhüt eden padişah fermanı bu antlaşma metni içinde yer aldı.

⁷² S.Shaw (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (Çev:), İstanbul: E Yayınları, s.216.

⁷³ E.Konukçu (1999). Osmanlılar ve millet-i Sadıkadan Ermenilere. *Osmanlı.Ankara:Yeni Türkiye Yayınları*,s. 328.

⁷⁴ Shaw (1982). s.163-164.

⁷⁵ 1897 yılında Osmanlı devletinde; Amerikalılara ait 131, Fransızlara ait 127, İngilizlere ait 60, Almanlar ait 22, İtalyanlara ait 22, Avusturyalılara ait 11 ve Ruslara ait 7 okul bulunuyordu.

⁷⁶ R.Kılıç (2009). Osmanlı Devletinde Amerikan misyonerlerin Ermeni okullarında Ermeni milliyetçiliğine etkisi. *Hoşgörüden yol ayrımına Ermeniler* (Yayına hazırlayan: M.Hülagü vd.).Erciyes Üniversitesi Yayınları,cilt 4 s.68.

Avrupalı devletlerde buna dayanarak Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etme hakkını kendilerinde buldular.⁷⁷

Batının desteğini arkasına alan Ermeniler ve diğer gayrimüslim unsurlar her alanda güçlerini arttırdılar. Bunu İngiltere'nin Osmanlıda yer alan temsilcilerinin ülkelerine verdikleri raporlardan anlıyoruz. 1860 yılında İngiltere'nin İzmir konsolosu olan Charles Blunt Ermenilerin ve Rumların Türklerin mallarını aldığını ve ekonomik açıdan güçlendiklerini İngiltere'ye bildirdi.⁷⁸

Hem Ermenilerin hem de ülke içindeki Hıristiyan unsurların Batılılar tarafından desteği onları ülke içinde Türklerden daha güçlü bir konuma getirdi. Ermenilerin Ruslarla kurdukları ilişkiler nedeniyle bu güçleri daha da artacaktı. 1869 yılında İngiltere'nin Erzurum konsolosu Taylor bu konu hakkında şunları bildiriyordu;

“Bu yörenin her köşesinde Ermeniler, Türk Hükümetinden acı acı yakınıyorlar. Aynı zamanda hiç sakinmadan Rusya'yı övüp göklere çıkarıyorlar... Ermenilerin bu tutumu kiliselerinin düşmanlık öğretilerinden ileri geliyor. Erzurum'daki varlıklı Ermeniler Türk tebaası oldukları halde Rus pasaportu almışlardır.”⁷⁹

Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı Ermenileri açısından kırılmaya sebep olan Berlin Antlaşmasına giden süreç başladı.

Türk-Ermeni ilişkileri arasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise bir dönemeç oldu. Bu savaş sonrasında imzalanan 1878 Berlin Antlaşması ile Ermeni Sorunu Uluslararası bir nitelik kazandı. Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine göre Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilerin bulunduğu vilayetlerde (bölge şartlarından dolayı) ihtiyaç duyulan reformların gecikmeden yapmayı, Ermenilerin Çerkez ve Kürtlerden gelecek tehlikelere karşı huzur ve güvenliklerini sağlamayı ve bu

⁷⁷ B.Şimşir (2005). *Ermeni meselesi 1774*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, s.67

⁷⁸ Şimşir (2005). s.49.

⁷⁹ Şimşir (2005). s.52.

konularda yapılan uygulamalardan ilgili devletleri bilgilendirmeyi kabul etmişti.⁸⁰ Ermeniler bu maddeyi bir altın madenine benzetirken kendilerinin de bu madeni işlemeyi temel görevleri saydılar ve bu doğrultuda reformların idari özerkliğe dönüşmesi için harekete geçtiler.⁸¹

Bağımsız olmak için yapmaları gereken en önemli iş seslerini dünyaya duyurmak ve örgütlenmekti. Bu alanda Ermenilerin Osmanlı içinde bir araya getiren ve devlete karşı örgütleyen iki komite vardı. Hınçak ve Taşnaksutyun. Hınçak 1887 yılında İsviçre’de kuruldu. Amacı bağımsız Ermenistan olan komite, bunu gerçekleştirmek için propaganda, tahrik, terörden yararlanacaktı. Rus ihtilalcilerinin etkisinde kurulan Hınçak komitesi Kumkapı ve Bab-ı Ali gösterileri ile Sasun ve Zeyton isyanlarını üstlendi.⁸² Taşnaksutyun Cemiyeti ise 1890 yılında Tiflis’te kuruldu. Bu cemiyetin amacı ihtilalci faaliyetleri arttırmak, çeteler kurmak, halkı silahlandırmak ve hükümet kurumlarını yağmalamaktı. Bu doğrultuda İstanbul Osmanlı Bankası baskını, 1904 Sasun isyanı ve Abdülhamit’e suikast girişimini üstlendiler.⁸³ Ermeniler bağımsızlık yolunda ülkede isyanlar çıkardılar, halkı kışkırttılar ve padişaha suikast düzenlemelerine rağmen I. Dünya savaşına kadar amaçlarına ulaşamadılar.

Sonuçlarıyla dünyanın çehresini değiştirecek olan I. Dünya Savaşı, geniş bir coğrafyadaki ulusların topyekun savaştığı bir olaydı. Avrupalı Devletler savaş sırasında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı Devletinin paylaşım planını yapıyorlardı. Aynı zamanda Osmanlı Devletinin içinde kalan unsurlarda bağımsızlık için son kozlarını oynuyorlardı. Ermenilerde I. Dünya Savaşı’nın sunduğu bu fırsatı değerlendirmekten kaçınmadılar.

Taşnaksutyun Cemiyeti, savaş sırasında İttihat ve Terakkinin gayrimüslimlere karşı izlediği politikaları gerekçe göstererek başkaldırma kararı

⁸⁰ P. Taşer (2005). *Mütareke döneminde Divan-ı Harbi örfiler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 41.

⁸¹ Şimşir (2005). s.59-60.

⁸² Şimşir (2005). s.81.

⁸³ Şimşir (2005). s.82.

almıştı.⁸⁴ Osmanlı Meclisi Mebusan'ın da yer alan Ermeni vekillerde savaş sırasında Rusya'da çeteler oluşturdular. Ruslarla birlikte Ermeni vekillerinin başında bulunduğu çeteler Doğu Anadolu'da Türklere karşı katliamlara giriştiler.⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin düşmana karşı savaştığı bir ortamda aynı zamanda kendi vatandaşlarının saldırısı ile uğraşması Osmanlıyı zor durumda bıraktı. Bu nedenle içeride huzur sağlanmalı, en azından Osmanlının savaşta yaptığı mücadeleye engel olunmaması için tedbirler alınmalıydı. Henüz Osmanlının savaşa girmediği 1914 Eylülünde Ermenilerin kalabalık olduğu vilayetlere bir genelge gönderildi. Ermeni siyasi parti başkanları ve elebaşlarının hareketlerinin kontrol altında tutulması istendi. 1915 Şubatında ise birliklere gönderilen emirde Ermenilerin bölgede yapmakta oldukları faaliyetler bildirilerek bunlar için tedbir alınması istendi.⁸⁶

Ancak Ermenilerin faaliyetlerine devam etmesi üzerine Talat Paşa'nın başında bulunduğu Dahiliye Nezareti önlem alma gereği duydu. Bu doğrultuda hazırlanan ve 24 Nisan 1915'de vilayetlere gönderilen genelge ile "ermenî komite merkezlerinin kapatılması, evraklara el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması" istendi. Ardından da 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1914) yılında tehcir adıyla sevk ve iskan kanunu çıkarıldı. Bu kanuna göre Osmanlı Devletine karşı casusluk ve hıyanetleri görülenlerin ayrı ayrı veya birlikte savaş alanlarından uzak yerlere gönderilmesi istenmişti. Çıkarılan bu kanun genel bir anlam ifade etmekteydi ve Ermenilerin adı geçmemekteydi.⁸⁷

Bu Kanun başlangıçta sadece doğu illerinde uygulandı. Ancak aynı günlerde Çanakkale Boğazı itilaf donanmaları tarafından saldırıya uğradı. Bu nedenle alınan

⁸⁴ A. Süslü (1990). *Ermeniler ve 1915 tehcir olayları*. Ankara; Yüzüncü Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No:5, s,64.

⁸⁵ Y.Halaçoğlu (2001). *Ermeni tehciri ve gerçekler (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s,34.

⁸⁶ K.Gürün (1983). *Ermeni dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.212.

⁸⁷ Süslü (1990). s.10.

tehcir kararı başkente yakın olan vilayetlerde de uygulanmaya konuldu.⁸⁸ Eskişehir’de bu vilayetlerden biriydi.

4.3.2. Tehcir kararının Eskişehir’de uygulanması sırasında takındığı tavır

Osmanlı İmparatorluğunun içinde, hemen hemen her bölgede Ermenilere rastlanmaktaydı. Eskişehir’de de Ermeniler vardı. 18. ve 19. yüzyılda Eskişehir’i ziyaret eden seyyahlar Ermenilerden söz etmekteydi.⁸⁹

Ancak bu konudaki ayrıntılı bilgiyi Vital Cuinet’ten öğrenmekteyiz. Kendisi Duyun-u Umumiye’nin gelir kaynaklarını belirlemek amacıyla “La Turquie d’Asie” adlı kitabı hazırladı. Cuinet bu eserinde Eskişehir’deki nüfustan da söz etmişti. 1894 yılında hazırlanan kitaba göre Seyitgazi nahiyesi ve 152 köyü bulunan Eskişehir’in toplam nüfusu 67074’tür. Bu nüfus içinde 48200 Müslüman 6074 Gregoryen Ermeni yaşamaktaydı. Şemsettin Sami ise Kamusu’l-A’lam adlı eserinde 19. Yüzyılın sonlarında Sivrihisar’da 4000 Ermeni bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁰ 1907 Salnamesine göre de Mihaliççık’ta 166 erkek 144 kadın toplam 310 gayrimüslim nüfus vardı.⁹¹

14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1914) yılında tehcir adıyla sevk ve iskan kanunu çıkarılması ve tehcirin başkente yakın olan vilayetlerde de uygulanma kararının alınması ile birlikte⁹² tehcir (Eskişehir’de de) başladı.⁹³

⁸⁸ N. Bilgi (1999). *Ermeni tehciri ve Boğazlayan kaymakamı Mehmet Kemal bey’in yargılanması*. Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, s.39.

⁸⁹ A.S.Alkaya (2006). *Ermeni tehciri ve Eskişehir Ermenileri*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s.151.

⁹⁰ Albek(1991). s. 152.

⁹¹(1995) Ankara *Vilayet Salnamesi*,s.124

⁹² N. Bilgi (1999). s.39.

⁹³ [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:628, Vesika No:7

Bu dönemde Eskişehir istasyonu da ülkenin diğer bölgelerine dağıtılacak Ermenilere ev sahipliği yapıyordu. Dağıtımı bekleyen Ermeniler için istasyona yakın bir yerde kamp kurulmuştu.⁹⁴ Dahiliye nezareti de Ermenilerin nakilleri ile ilgili Eskişehir Mutasarrıflığından sık sık bilgi istiyordu.⁹⁵

Mayıs ayında Ermenilerin göçü ile ilgili çıkarılan kanunun ardından 10 Haziran 1915 yılında yayımlanan bir talimatname ile tehcire tabi tutulan Ermenilerin malları koruma altına alındı.⁹⁶ Aslında Mayıs ayında çıkarılan kanunda da "terkedilmiş mallardan geriye kalanın Ermenilere verilmesi mümkün olmuyorsa bunların bedelleri ödenmesi gerekir" şeklinde bir madde vardı.⁹⁷ Bu talimatnamede ise şartlar daha belirgin hale getirildi. Öncelikle bu talimatname kapsamında bir komisyon oluşturulacaktı. "Emval-i Metruke Komisyonu"⁹⁸ adı verilen oluşum bir başkan iki üyeden oluşacaktı. Bu üyelerin biri mülki, diğeri mali idareden olacaktı. Boşaltılan köy ve kasabalarda Ermenilere ait olan malları belirlemekle görevli olan bu komisyon ayrıca mufassal defterlerini de tutacaktı. Bu defterlerden; bölgede bulunan kiliseye, yerel yönetime ve komisyona verilmek üzere üç tane olacaktı. Komisyon oluşturulamayan yerlerde ise talimatnamenin hükümleri yerel görevliler yerine getirecekti. Malların Ermeniler dönünceye kadar korunmasından hem komisyon hem de mahalli idare sorumlu olacaktı.⁹⁹

Daha sonra Ermenilere ait malların korunması ile ilgili 1915 yılı içinde İstanbul'dan vilayetlere malların ve arazilerin tasarrufu ile ilgili çeşitli talimatlar gönderildi. Önce Haziran 1915 de Ermenilerin yanlarında taşıyamayacakları mallar ile gayrimenkullerin koruma altına alınması ve herhangi bir suiistimale engel olunması istenirken¹⁰⁰ Temmuz 1915 de Dahiliye Nezaretinin aldığı bir kararla

⁹⁴ K.Çiçek (2005)Ermenilerin Zorunlu Göçü. Ankara:Türk Tarih Kurumu., s.89.

⁹⁵ [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:59, Vesika No:271

⁹⁶ Halaçoğlu (2001), s.53.

⁹⁷ Sevinç (2002), s.206

⁹⁸ Terkedilmiş mallar komisyonu

⁹⁹ Halaçoğlu (2001), 53.

¹⁰⁰ [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:55, Vesika No:112.

Ermenilerin mallarının satılarak borçlanmasının ödenmesi istenmişti. Ayrıca satış sonucu elde kalan paranın sahiplerine verilmesi istenmişti.¹⁰¹

İstanbul'dan suistimallerin engel olunması yönünde çağrıda bulunulmasına rağmen bu konuda çeşitli yolsuzluklar vardı. Sivrihisar'dan¹⁰² ve Mihaliççık'tan Dahiliye Nezaretine şikayetler yapıldı. Mihaliççık'tan yapılan şikayet Kaymakam Yovanaki Efendi ile ilgiliydi. Dahiliye Nezareti Eskişehir Mutasarrıflığından Yovanaki Efendinin "Ermenilere zorla ferağ muamele icra ettiği" yolunda şikayetler geldiğinden konunun araştırılmasını istedi.¹⁰³ Emin Bey tehcir ile ilgili kanundan sonra kaymakamın, hükümetin siyasetine bağlı olduğunu göstermek ve Ermenileri soymak için¹⁰⁴ Ermeniler hakkında yapılan her ihbarı dikkate aldığını belirtmektedir.¹⁰⁵ Emin Bey'in bu tespitinin haklı olduğu Yovanaki Efendinin hakkındaki şikayetler sebebiyle Divanı Harbe gönderilmesinden anlamaktayız.

Ermenilerin tehciri mevsim dolayısıyla durdurulması 25 Kasım 1915'te, tamamen durdurulma kararı ise 21 Şubat 1916 yılında alınmıştı.¹⁰⁶ Aynı yıl tehcir için artık Eskişehir'e Ermeni gönderilmemesi istendi.¹⁰⁷

Emin Bey İstanbul'dan Fatih medresesinden döndüğü yıllarda, babası Abdurrahman Ağa'nın Ermenilerle iş ilişkileri vardı. Emin Bey babasının Ermeni Tonisyan, Hacı Ohannes ve Karabetlerden olan ticari ilişkilerinde hep borçlu olduğundan yakınıyordu. Bunun sebebinin ise babasının insanlara güvenmesi sebebiyle alacak verecek işlerinde defter tutmamasına bağlıyordu. Ermenilerin borçlu olan Türklerle ilişkilerinde önce hayvanlarına sonrada topraklarına ortak olduklarını borcun artmasıyla da satın alma yoluna giderek mala mülke tamamen sahip olduklarını söylemekteydi. Emin Bey Hacı Halit Ağa ve Hacı Mehmet Ağa'nın bu tür akıbeti yaşadıklarını gördüğü için babasının Ermenilerle ilişkilerinde daha

¹⁰¹ [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:55, Vesika No:184.

¹⁰² [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:61, Vesika No:276.

¹⁰³ [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:59, Vesika No:196

¹⁰⁴ Bu ifade Emin Beye aittir.

¹⁰⁵ Sazak (2007). s. 102.

¹⁰⁶ Halaçoğlu (2001), s,81.

¹⁰⁷ [BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:62, Vesika No:77

tedbirli davranması gerektiğini düşünüyordu.¹⁰⁸ Emin Bey Ermenilerden zarar görmemek için en iyi yolun babasının ticaret işlerine karışmaması gerektiğine inanıyordu. Babasını ikna eden Emin Bey bir süre sonra Ermenilerle ticaret işinde babasından bağımsız hareket etti.

Emin Bey ticaret yaşamında Ermenilerin çoğu zaman kendi çıkarlarını ön planda tutarak, Türkleri aldattıklarını düşünüyordu.¹⁰⁹ Bu dönemde Ermeniler ticari yaşamda ülkenin diğer bölgelerinde de aynı yöntemleri izliyorlardı.¹¹⁰ Bu durumdan dolayı Ermenilerin zenginleşirken Türklerin ise zorlu yaşam şartlarına sahip olduklarını ifade ediyordu.¹¹¹

Emin Bey daha küçük yaşlarda Ermenilerin bu tür davranışlarını görmüş olduğundan dolayı her zaman dikkatli davranmış ve bu nedenle ticari yaşamada aldatılmamıştı.

4.3.3. Tehcir kanunu dolayısıyla yargılanması

Emin Bey¹¹² tehcir kararının alındığında Ankara'da idi. Hüseyin Ağa Ermenilerin Mihaliççik'tan gönderilmeye başlandığını ve Emin Bey'in bu işle ilgilenmesini istemişti. Emin Bey'de bunun bir vatan hizmeti olduğunu düşündüğünden Mihaliççik'a dönmüştü. Bu sırada Mihaliççik'ta kaymakam Yovanaki Efendi hükümetin tehcir konusunda izlediği siyasete bağlılık gösteriyordu.¹¹³

¹⁰⁸ Sazak (2007). s. 55.

¹⁰⁹ Sazak (2007). s. 59.

¹¹⁰ 19. Yüzyılda Divriği'ni ziyaret eden bir Fransız seyyah, kendisinin Divriği'nde bulunduğu dönemde ticaretin sönük olduğunu ve ticaretle uğraşan Ermenilerin mallarını yüksek fiyatla sattıklarını görmüştü.

¹¹¹ Sazak (2007), s.101.

¹¹² Emin Bey'in defterindeki Ermenilerle ilgili kısım 1915 yılında ki tehcir olaylarından üç yıl sonra kaleme almıştı. Geriye dönük anlattığı olayları kimi zaman kendini eleştirerek yer vermişti.

¹¹³ Sazak (2007). s.102.

Emin Bey bir ticaret adamıydı ve olaylara soğukkanlı yaklaşıyordu. Ona göre eğer Ermeniler giderse dükkanlar kapanacaktı. Böyle bir durumda ise ekonominin ya da para akışının durmasına neden olabilirdi. Bu durum Emin Bey'i endişelendiriyordu. Ermeniler her dönemde ticaret ve zanaatı elinde bulundurmuşlardı. Müslüman halk ise tarım ile yoğun olarak uğraşmaktaydı. Bu dönemde de Mihaliççık'ta ekonomiyi elinde bulunduranlar Ermenilerdi. Onların gidişleriyle dükkanların kapanmaması ve ekonominin işlemeye devam etmesi için Ermenilere ait manifatura, hırdavat, aktariye gibi dükkanları Türk-Müslüman halka, esnafa dağıtma işini bizzat Emin Bey yaptı. Ve Hüseyin Ağa kendisine yardım etti. Elbette bu iş yapılırken Ermenilerle Müslüman Türkler anlaşılıyorlar Emin Bey ise aracılık ediyordu.

Emin Bey Ermenilere ait dükkanların Türklere geçmesini oldukça olumlu buluyor. Bu sayede Türklere ticaretle ilgileneceklerdi. Hem ülkede birkaç esnaf yetişeceğine hemde ülkedeki sönük ekonominin düzeleceğine inanıyordu. Dükkanların ve evlerin dağıtılmasındaki asıl amacının Ermenilerin geri dönme olasılığını ortadan kaldırmak için yaptığını söylemektedir. Emin Bey bunları kaleme aldığı anda tehcirin üzerinden üç yıl geçmiştir. Geriye dönük anlatılan olaylardan Emin Bey pişmanlık yaşadığını anılarında ifade ediyor. İnsafı bir davranış olmadığını geriye baktığında söylüyordu.¹¹⁴

Ermenilerin 1918 yılındaki geri dönüşüyle beraber, savaş sırasında alınan mallarının geri iade edilmesi gerekiyordu. Ermenilere tiftik, afyon gibi malları ve evleri ya geri verilecek ya da bedelleri ödenecekti. Ancak Ermeniler, İtilaf Devletlerinden ve İstanbul Hükümetinden destek alarak mallarının iadesine yanaşmıyorlardı. Emin Bey ise vicdan azabından kurtulmak için mallarının bedelini vermek istiyordu. Ancak Ermeniler bu durumun, güçsüzlükten ve korkudan kaynaklandığını düşünmüştü. Emin Bey, korkunun İngilizlerden ve hükümetten kaynaklandığını, bununla beraber adaletin yerini bulmasına inandığı için

¹¹⁴ Sazak (2007). s. 104.

Ermenilerle geçmişin hesabını yapmak istemişti. Emin Bey bundan sonra da ilişkilerini dostça sürdürmek istiyordu.¹¹⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen liderlerinin savaş sonrası yurt dışına kaçmaları ile birlikte yaptıklarının sorgulaması başladı. İttihatçıların savaş sırasında uyguladıkları tehcir sebebiyle Divan-ı Harbi Örfi kuruldu ve burada Ermeni tehcirinden sorumlu olanlar yargılandı. Bu yargılamalar sırasında açılan davalardan biride İttihat ve Terakki Cemiyeti katiplerinin yargılandığı davalarıydı. Bu davalar sırasında dönemin Eskişehir katibi Besim Zühtü Bey'de yargılananlar arasındaydı. Eskişehir'deki tehcir hakkında yargılanan Besim Zühtü Bey Eskişehir de tehcir olduğunu ancak bu dönemde kendisinin Karahisarda görevli olduğunu söyledi. Besim Zühtü Bey'in 1919 Haziranı sonunda verdiği bu ifadede¹¹⁶ sonra 1919 Temmuzunda başında Emin Beyin gözaltına alınması gerektiğine dair haber geldi.

Emin Beyin gözaltına alınma gerekçesi Ermeni Tehciri sırasında, Sivrihisar'da yaşanan sürgün olayıydı. Emin Beyle birlikte Saffet Efendinin ile gözaltına alınması istenmişti ve bu Matyos, Kams ve Omik'in ihbarı üzerine gerçekleşti.¹¹⁷

Emin Bey İstanbul'da dönemin etkili gücü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup kişilerle ilişki kurarak hakkında çıkarılan tutuklama kararını kaldırmak için uğraşmıştı ancak başarılı olamadı.¹¹⁸

Ekim ayından itibaren yeniden Ermeni Tehciri ile ilgili gelişmeler yaşanmıştı. Emin Bey cinayet suçundan dolayı idam istemi ile yargılanıyordu.¹¹⁹ Emin Bey üç oturumun ardından Şubat 1920'de bu davadan beraat etti.¹²⁰

¹¹⁵ Sazak (2007). s.119.

¹¹⁶ *Sabah*, 24.Haziran.1335 No: 10636.

¹¹⁷ Sazak (2007). s.120.

¹¹⁸ Sazak (2007). s.122.

¹¹⁹ Sazak (2007). s.133.

¹²⁰ Sazak (2007). s.137.

İkinci Bölüm

Yeni Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Emin Sazak

1. Yeni Türkiye Devleti'nin Kurtuluş ve Kuruluşundaki Katkıları

1.1. Milli Mücadele'nin ARMHC Çatısı Altında Örgütlenmesi

İtilaf devletleri Osmanlı İmparatorluğunu hukuksal olarak paylaşımına açan Mondros Ateşkes antlaşması hemen uygulanmaya başlamıştı. Öncelikle, Ateşkes hükmü gereğince başta askerler olmak üzere I. Dünya savaşında birlikte mücadele etmiş ve birbirlerine sadece cephede değil ulaşım, iletişim gibi her alanda destek vermiş olan, İttifak Devletine ait asker ve memurları Osmanlı topraklarından uzaklaştırılmaya başlanmıştı¹²¹. Bu doğrultuda görevi bırakanlardan biride Liman Van Sanders'ti. Sanders Paşa Adana'da birliklerine bir emir yayımlayarak komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya devrettiğini bildirdi.¹²²

Yıldırım Orduları Komutanlığına atanan Mustafa Kemal Paşa Liman Paşadan görevi devraldı.¹²³ Bu sırada Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Mondros Ateşkesinin imzalanmasının hemen ertesinde, ordu komutanlarına yolladıkları emirlerle, 31 Ekim 1918'den başlayarak birliklerin terhisini ve müttefiklerin olası işgallerine direnilmemesini istedi.¹²⁴

Ancak aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul hükümetine gönderdiği telgrafta¹²⁵ henüz eline Antlaşma hükümleri ulaşmamasına rağmen ordunun terhisi

¹²¹ S.L.Meray ve O.Olcay (1977). *Osmanlı imparatorluğunun çöküş belgeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.4.

¹²² Z.Sarıhan (1993). *Kurtuluş savaşı günlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu (1), s.3.

¹²³ Sarıhan (1993). s. 3.

¹²⁴ Ş. Halıcı (2009). *Milli Mücadele'de Kuşadası ve Söke*. İzmir:Yeniyol Matbaası, s.60

¹²⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları c.2, s. 237.

ile ilgili hükümlerin olma ihtimali bulunduğunu, eğer böyle bir durum gerçekleşirse terhis sırasında ülkede karışıklık yaşanabileceğine dikkat çekti. Çıkabilecek bu karışıklığın engellenmesi için, demiryollarında görevli subay ve memurların terhis edilmelerinin geciktirilmesi gerektiğini belirtti.¹²⁶ Mustafa Kemal 3 Kasım 1918'de Ateşkes hükümlerini öğrendiğinde ise hükümlerin uygulanması için bazı noktalara açıklık getirilmesi gerektiğini İstanbul'a bildirdi. Açıklanmasını istediği konulardan biri Toros Tünelleri ile ilgili olan hükümdü. Toros Tünellerinin kimin denetiminde kalacağını ve işgalin hangi amaçla yapılacağını sordu. Sınırlarla ilgili hükümlerde son derece genel ifadeler kullanılmıştı. Örneğin Suriye sınırından söz edilen hükümde Kilikya ifadesi geçiyordu. Mustafa Kemal Paşa, Suriye'den Ateşkestən önce birliklerin çekilmesinin gerçekleştiğini, bundan dolayı Ateşkes hükmünde yer alan "birliklerin Kilikya'dan çekilmesi" ifadesinin açıklanmasını istedi.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa hükümler hakkındaki görüşlerini belirttikten sonra, bu hükümlerin açık işgal hükümleri olduğunu, ileride herhangi bir mücadele gerçekleştirebileceğini, bunun için genç erlerden oluşacak kuvvetli bir tümen ve jandarma takviyesinin yapılması gerekli olduğunu düşünüyordu. Terhis edilecek birliklere ait silah, cephane ve diğer araçların ise toplanıp saklanmasını, fazla askeri malzemelerin Torosların kuzeyine nakledilmesi istedi.¹²⁸

Mustafa Kemal Paşa, Ateşkes hükümlerinin açık olmaması dolayısıyla 8., 2., 7. Ordulara, Adana Vilayeti Makamına, Adana Hat Kumandanına ve Müfettişliğine önlem alınması gerektiğini bildirmişti. Bölgelerine İtilaf askeri çıkmasına engel olunması konusunda uyardı. Toros Tünellerini, Türk askerlerinin hiçbir şekilde terk etmemelerini ve orduda kalan erlere eğitim verilerek güçlü birlikler kurulmasını istedi.¹²⁹

Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Komutanlığından Yıldırım Orduları Komutanlığına atandığında yerini Ali Fuat Paşaya bıraktı.¹³⁰ Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa görev değişiminden itibaren birbirleri ile sürekli iletişim

¹²⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.241

¹²⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.250

¹²⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.251

¹²⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.252-253

¹³⁰ A.F.Cebesoy (2000). *Milli mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, s. 41.

halindeydiler. Ateşkesin üzerinden dört gün geçtikten sonra Ali Fuat Paşa'nın görevli olduğu Katma'ya bir İngiliz Generali beraberinde bir heyetle gelmişti. Görüşmeler sonunda İngiliz heyeti eşitlik ilkesine aykırı olarak antlaşma şartlarını kendi çıkarları doğrultusunda yorumladılar ve çeşitli isteklerde bulundular. Ali Fuat Paşa bu istekleri Mustafa Kemal Paşaya bildirdi.¹³¹ Verdiği bilgi üzerine Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'yı görüşmek için yanına çağırdı. Bu görüşmede savaşın bitimi ve Ateşkesin imzalanması ile ortaya çıkan olaylar hakkında değerlendirmelerde bulundular.¹³² Çukurova'da bir direniş örgütü kurmayı kararlaştırdılar.¹³³ Çünkü İtilaf Devletlerinin Ateşkes hükümlerini çiğneyerek oldu bittilerle ülkeyi işgal edecekleri, sınırda yer alan Türk ordusunu geri çekilmeye zorlayacakları ve vatanın savunulmasına engel olacakları inancını taşıyorlardı. Bu kanaatlerini ise Musul'un işgali ve İskenderun'da yaşanan olaylarla destekliyorlardı.¹³⁴

Mustafa Kemal Paşa Adana'da iken, halkın direnişe geçmesi yolunda teşviklerde bulundu. Antep ileri gelenlerinden Ali Cenani'ye bir direniş örgütü kurması için ısrar etti ve gerekli malzemenin kendisine sağlanacağı söyledi. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emir üzerine Ali Cenani verilen silahlarla savunma teşkilatı oluşturdu. Ancak bu direniş örgütlerini kurmak her yerde bu kadar kolay olmamıştı. Adana'da ulusal mücadelenin önderlerinden olan Zamir (Damar Arıkoğlu) Bey¹³⁵ anılarında, o günün düşüncesiyle ve savaştan bıkmış halkın hareketsiz bir hale geldiğini dile getiriyordu. Maddi ve manevi acılarla, canından bıkmış halkı harekete geçirmenin kolay olmadığını söyleyen Arıkoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesine rağmen Ateşkesin hemen ardından bir faaliyet başlatamadıklarını dile getiriyordu.¹³⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu dağıtıldı ve Mustafa Kemal Paşa Harbiye

¹³¹ Cebesoy (2000). s. 43.

¹³² Cebesoy (2000). s. 45.

¹³³ Sarihan (1993). s. 10.

¹³⁴ Cebesoy (2000). s.62.

¹³⁵ Zamir Damar Arıkoğlu daha sonrada TBMM vekilliği yapmıştı.

¹³⁶ A.Mango (2000). *Atatürk*. (Çev. Füsun Doruker), İstanbul: Sabah Kitapları, s.191.

Nezareti tarafından İstanbul'a çağrıldı.¹³⁷ Bunun üzerine görevini 2. Ordu Komutanı Tümgeneral Nihat Paşa'ya devrederek¹³⁸ 10 Kasım 1918 de İstanbul'a doğru yola çıktı.¹³⁹

Mustafa Kemal Paşa İşgal güçlerinin İstanbul'dan geldikleri gibi gidecekleri inancını taşıyordu. Bu inancın gerçekleşmesi için ise harekete geçilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de Rauf Orbay ile beraber sadrazamlıktan istifa eden İzzet Paşayı ziyaret etti. Bu görüşme sırasında; eğer kendisine yeniden hükümeti kurma görevi verilirse kabul etmesini istedi.¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa Ateşkes hükümlerinin uygulanması sırasında söz sahibi bir konumda olmak için hükümette görev almak istiyordu. Ancak bunun gerçekleşmesi için Meclisin Tevfik Paşa hükümetine güvensizlik oyu vermesi gerekiyordu.¹⁴¹ Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların çoğunlukta olduğu Mecliste bu amaç doğrultusunda çalışmalarda bulundu.¹⁴² Ancak bu çabalar bir sonuç vermedi ve Kasım 1918'de Tevfik Paşa hükümeti meclisten güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.¹⁴³

Mustafa Kemal Paşa I. Dünya Savaşı sırasında basının önemini anlamıştı.¹⁴⁴ Fikirlerini halka yayabilmek ve ulusal mücadeleye katılmalarını sağlamak için basın yolunu kullanmak istiyordu. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa'nın ekonomik yönden desteklediği Minber Gazetesini Fethi Beyle beraber çıkarmışlardı.¹⁴⁵ Gazete tehlike karşısında birlik ve beraberlik içinde olma çağrısında bulunuyordu.¹⁴⁶

¹³⁷ Takvim-i Vekayi 10 Teşrinisani 1334 (1918), No: 3390.

¹³⁸ Halıcı (2009). s.61.

¹³⁹ Sarıhan (1993). s. 25.

¹⁴⁰ Ş.Turan (1991). *Türk devrim tarihi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, (1). s.82.

¹⁴¹ S.Yalçın (2009). Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri 30.Ekim.1918-16.Mayıs.1919). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.17 (28), s.183

¹⁴² Turan (1991). s.82.

¹⁴³ Yalçın (2009). s.184.

¹⁴⁴ Mango (2000). s.197.

¹⁴⁵ H.Topuz (2003). *2.Mahmuttan holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 117.

¹⁴⁶ *Minber* 29 Teşrinisani 1918 No:28

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu sırada kendisi gibi ordudaki görevlerinden ayrılan genç komutanlarla bir araya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa içlerinde Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa gibi isimlerle ülkenin içinde bulunduğu durum üzerinde uzun görüşmeler yapmışlar, kurtuluş çareleri aramışlardı.¹⁴⁷

1918 Aralık ayında Ali Fuat Paşa ile ulusal mücadelenin gerçekleşmesi için ordunun düşmanla savaşacak düzeye getirilmesi konusunda anlaşmışlardı¹⁴⁸ Kazım Karabekir Nisan ayında Onbeşinci Kolordu Komutanlığına atanmıştı.¹⁴⁹ Görev yerine giderken Mustafa Kemal Paşa'ya mutlaka Anadolu'ya gelerek ordunun başına geçmesi gerektiğini söylemişti.¹⁵⁰

Şubat 1919'da Venizelos'un Yunan "Megalo İdea" iddialarını İtilaf Devletlerine sunduğu günlerde, Türkiye'deki Rum topluluğu da İstanbul'daki Patrikhane aracılığı ile Osmanlı Hükümetiyle ilişkilerinin kestiklerini ve vatandaşlık sorumluluklarını reddettiklerini bildirdiler. Bu dönemde, Anadolu'da bulunan Hıristiyanlar (Rum-Ermeni), İtilaf devletlerine Osmanlı Devletinin kendilerine kötü davrandığından şikayet ediyorlardı. Sadrazam Ferit Paşa, Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapma ihtimaline karşı, Batı Anadolu'da düzenin korunmasında, İtilaf Devletlerinin Osmanlı güvenlik güçlerine yardımcı olmalarını istemişti. Ancak İngilizler bu isteği reddetmişti. Venizelos Karadenizde bulunan Rumlardan, Ermenilerin koruması altına girmelerini önerdi. Ancak Karadeniz Rumları çözüm yolunun bu olduğunu kabul etmediler. Mart 1919'da Paris Konferansına katılan Trabzon Başpiskoposu aracılığıyla bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasını istediler.¹⁵¹

¹⁴⁷ Turan (1991). s. 81.

¹⁴⁸ A.Özçelik (1993). *Ali Fuat Cebesoy*. İstanbul: Akçay Yayınlar, s.55.

¹⁴⁹ Mango (2000). s. 207.

¹⁵⁰ K.Karabekir (1988). *İstiklal harbimiz.istanbul:Merk Yayıncılık*, s.15.

¹⁵¹ Mango (2000). s. 209.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde, İngilizler Mart 1919'da asayişin bozulduğunu gerekçe göstererek Samsun'a 200 kişilik birlik çıkarttı.¹⁵² 21 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, İstanbul hükümetinden Osmanlı Ordusunun Sivas'tan Erzurum'a kadar Doğu Anadolu'nun iç kesimlerinde "şuraların" varlığından şikayet ederek bunların dağıtılmasını istedi.¹⁵³ Ayrıca birçok Rum köyünün Türk saldırısına uğradığını ve hiç kimsenin buna engel olmadığını iddia etti. İngiliz Hükümeti yaşananların engellenmediği takdirde duruma el koyacaklarını bildirdi. Bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçme sürecini hızlandırdı.¹⁵⁴

Yaşanan olaylar karşısında Harbiye Nazırı Mustafa Kemal Paşa'yı yanına çağırarak Karadeniz bölgesindeki olaylarla ilgili bir dosya verdi.¹⁵⁵ Bu dönemde ordu yeniden yapılandırılıyordu. İstanbul'da bulunan 1. Ordunun başına Fevzi (Çakmak) Paşa ve Konya'da bulunan 2. Ordunun başına da Cemal (Mersinli) Paşa getirildi. Erzurum merkezli 9. Ordu Müfettişliğine de, bölgede yaşanan gelişmeler de göz önüne alınarak Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesi düşünüldü.¹⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın atama kararnamesi 30 Nisan 1919'da onaylandı.¹⁵⁷ Atama kararnamesinde¹⁵⁸ geniş bir alan içinde bulunan hem sivil hem de askeri memurlara emir verme yetkisi vardı.¹⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın görevi bölgedeki asayişin sağlamak, silahların toplanıp güvenli bir yerde saklanmasını denetlemek, ordunun şuralar kurduğu konusundaki raporları araştırmak ve eğer doğruysa uygulamaya son verdimkti.¹⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa bölgeye giderken yanında bulunmasını istediği isimleri Harbiye Nezaretine bildirdi. Daha sonra Yüzbaşı Cevat Efendi, Kazım Bey, Albay

¹⁵² Sarıhan (1993). s. 163.

¹⁵³ Mango (2000). s. 210.

¹⁵⁴ S. Akşin (2004). *İstanbul hükümetleri ve milli mücadele-mutlakiyete dönüş*, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları (1), s. 289.

¹⁵⁵ Akşin (2004). s.289.

¹⁵⁶ Mango (2000). s. 210.

¹⁵⁷ Sarıhan (1993). s. 163.

¹⁵⁸ Üçüncü ve on beşinci kolordu, Sivas, Van, Trabzon, Erzurum vilayetleriyle Samsun Sancağı

¹⁵⁹ M.T. Gökbilgin (1959). *Milli mücadeleye başlarken*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.80

¹⁶⁰ Mango (2000). s. 211.

İbrahim Tali Bey, Yahya Efendi ile¹⁶¹ beraber 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrıldı. ¹⁶² 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ulaştı. ¹⁶³

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra vatanın bağımsızlığının sağlanması için ülkenin içinde bulunduğu durumdan çıkış yolları aramaya başladı. Öncelikle mevcut durum belirlenecek sonra kurtuluş için çalışmalara başlanacaktı. İlk olarak 15. Kolordu Komutanlığı, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanlığı ve görev bölgesindeki vilayetlerle¹⁶⁴ iletişime geçerek, bölgede yaşanan asayiş sorunları hakkında bilgi istedi. Bunun eşkıyalık ile ilgisi olup olmadığını ve bunu engellemek için alınması gereken tedbirler konusunda görüş bildirmelerini istedi.¹⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gittiği ilk günden itibaren ülkeyi kurtarmak, kurtuluş savaşını başlatmak için aradığı fırsatı yakalamıştı. 28 Mayıs 1919'da valilere ve bağımsız mutasarrıflara gönderdiği bildiriye, İzmir'in işgali ile başlayan sürecin ilerleyerek devam edeceğini yaşanan olayların kanıtladığını, vatanın bütünlüğünün korunması için milletçe harekete geçmek gerektiğini belirtti. Bağımsızlığımızı yaralayan işgalin kabul edilemez olduğunu söyledikten sonra, işgallere karşı, mitingler ve gösteriler yapılmasını, bütün büyük devlet temsilcilerine ve İstanbul Hükümetine telgraflar çekilmesini istedi. Ancak bu süreç içinde Hıristiyan halka karşı düşmanca davranışta bulunulmasından kaçınılması gerektiğini söyledi.¹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal bütünlük ve düşmana karşı mücadelede, kimi yöneticiler kişisel çıkar ve hırslarını ön planda tutarak hareket ediyorlardı. Örneğin Sinop Mutasarrıfı İzmir işgalinin ardından yapılan gösterilerde halka; Türklerin Avrupa uygarlığını benimsememesinden dolayı ilerleyemediğini, ayakta

¹⁶¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.299.

¹⁶² Sarıhan (1993). s. 246.

¹⁶³ Sarıhan (1993). s. 255.

¹⁶⁴ Sivas, Van Erzurum, Ankara, Trabzon, Kastamonu, Mamuretilaziz, Diyarbakır vilayetleriyle Erzincan bağımsız mutasarrıflığına

¹⁶⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.308-309.

¹⁶⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.334.

kalıp yaşamanın tek yolunun padişahın buyruk ve egemenliği altında olmakla sağlanabileceğini belirten yazılı belgeler imzalattı.¹⁶⁷

Bu süreçte yaşanan bir diğer gelişme Mustafa Kemal Paşa'nın 3.Ordu Müfettişliği ve askerlikten ayrılmasıydı. Mustafa Kemal Paşa istifasını,

“keyfiyet tarafımdan ordulara ve millete iblağ edildi. Bu tarihten sonra resmi sıfat ile salâhiyetten mücerret olarak yalnız milletin şefkatli ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kudret olarak vicdanı vazifemize devam ettik.”¹⁶⁸ diyerek açıklıyordu.

İstanbul ile Anadolu arasındaki çizgi artık belirginleşmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Anadolu'nun hemen hemen her köşesinde işgaller protesto ediliyordu. Bu durum İstanbul'da telaşa sebep oldu.¹⁶⁹ Ayrıca Anadolu İhtilalinin yol haritası olarak görülen, Amasya Genelgesi de yayımlandı.¹⁷⁰ Bu yaşananlar karşısında İstanbul hükümeti harekete geçti. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Vilayetlere gönderdiği beyannamede, Mustafa Kemal Paşa'nın iyi bir asker olmasına rağmen görevini yerine getiremediğinden dolayı görevden alındığı ve kendisiyle resmi ilişkiye girilmemesini istedi.¹⁷¹

Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrılmıştı. Ancak Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Kazım Karabekir yayımladıkları beyannamelerle ve telgraflar ile Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kalacaklarını bildirdiler.¹⁷² Sıcak gelişmelerle başlayan Temmuz ayı yine aynı sıcaklığıyla devam etmişti. Doğu Anadolu da düzenlenen Erzurum kongresi, Milli Mücadelede birleşme ve birlikte hareket etme yolunda önemli bir dönüm noktası oldu.

Erzurum Kongresi sonrasında ulusun tek bir vücut olacağı yer ise Sivas olacaktı. Sivas'ta toplanacak Milli Kongre Amasya Genelgesi ile kararlaştırılmıştı.

¹⁶⁷ M.Kemal (2010). *Nutuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 25.

¹⁶⁸ M.Kemal (2010). s.64.

¹⁶⁹ İ.Güneş (2009) *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*:İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları, s.194

¹⁷⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.105.

¹⁷¹ A.Özçelik (1993). *Ali Fuat Cebesoy*. Ankara: Akçağ Yayınları, s.73.

¹⁷² Cebesoy (2000). s.124.

Delegelerin seçilmeleri ve Sivas'ta toplanmaları yolunda çalışmalar 1919 yazı boyunca sürdü. Anadolu'da Milli Kongre için çalışmalar devam ederken İstanbul Hükümeti durumdan haberdar oldu. Dahiliye Nazırı Sivas'ta toplanacak kongre hakkında yerel yöneticilerden bilgi istedi.¹⁷³ Ferit Paşa'da bu konu ile ilgili bir tebligat yayımladı. Kendisinin Paris Konferansında bulunduğu sırada Anadolu'da asayişin bozulduğunu, Kongre için yapılması istenenlerin yerine getirilmemesini istedi.¹⁷⁴ Ali Fuat Paşa Sivas Kongresinin toplanması ile yakından ilgilendi. Bu sebeple Sadrazamın bildirisine karşı bir bildiri yayımladı. Buna göre seçilen üyeler Ankara'da toplanacaklardı.¹⁷⁵ Delegelerle görüşüyor, onların fikirlerini alıp gerekli telkinlerde bulunduktan sonra durumdan Mustafa Kemal Paşayı haberdar ediyordu.¹⁷⁶ Sonrasında delegeler Sivas'a gitmek için yola çıkıyorlardı.¹⁷⁷

İşgal güçlerinin ülkenin dört bir yanına dağıldığı ve hakimiyet kurduğu bir sırada Sivas kongresi ülkedeki direniş örgütlerinin bir araya gelerek milli birlik yolunda önemli bir adım attı. İstanbul Hükümeti adına hizmet eden yöneticileri ve işgal güçleri Anadolu da ortaya çıkan ulusalcı hareketi söndürmek için bütün güçleri ile çalışıyorlardı. Ancak halk varlığını korumak adına her türlü fedakarlığı yapmaktaydı. Eskişehirli de bu fedakar insanlar arasındaydı.

1.2. Milli Mücadele'nin Eskişehir'de Örgütlenmesindeki Rolü

1.2.1. İngiliz işgali altında Eskişehir'in durumu

I. Dünya Savaşı, sonunda ulusların yeniden oluşturdu haritalar yeniden çizilmişti. Savaş sonunda yapılan ateşkeslerde kaybedenlerin başta toprakları olmak üzere tüm varlıklarını paylaşmak amaçlanıyordu. Avusturya Macaristan ile

¹⁷³ Sarıhan (1993). s. 363.

¹⁷⁴ Özçelik (1993). s. 78.

¹⁷⁵ Cebesoy (2000). s.137.

¹⁷⁶ Özçelik (1993). s. 78.

¹⁷⁷ Cebesoy (2000). s.137.

yapılan Willa-Gusti Ateşkesin ve Almanlar ise Rethoncles Ateşkesleriyle İtilaf Devletleri her iki devletten de ordularını terhis etmelerini, silahlarını İtilaf Güçlerine teslim etmelerini ve topraklarını terk etmelerini istedi.¹⁷⁸ Wilson ilkeleriyle bağdaşmayan bu hükümler savaş sırasında planlanan ancak yapılamayan hayalleri gerçekleştiriyordu.

Osmanlı Devletinin imzaladığı Mondros Ateşkesi de benzer niteliklere sahipti. İttifak devletlerinin güvenliklerini tehdit eden yerleri işgal edebileceklerini belirten yedinci madde Osmanlı Devletinin işgaline ortam hazırlıyordu.¹⁷⁹ Zaten ateşkesin hemen arkasından, hükümler uygulanmaya başlamış, Musul ve İskenderun işgal edilmişti.¹⁸⁰

Eskişehir'de bu işgallerden payını almıştı. Bulunduğu coğrafya itibariyle oldukça stratejik konuma sahip olan Eskişehir, İstanbul'dan Ankara'ya ,Afyonkarahisar üzerinden Konya ve İzmir'e kadar uzanan demiryolu hattı üzerindeydi.¹⁸¹ Bu hat hem askeri hem ticari açıdan önemliydi. Çünkü dönemin en hızlı ulaşım aracı olan demiryolları ile olan ülkenin tümünü egemen olabilirdi.

Ülkenin ana damarları üzerinde bulunan şehir 22 Ocak 1919'da bir İngiliz kontrol birliği tarafından işgal edilmişti.¹⁸² İstasyon civarına yerleşmiş olan bu kuvvetlere ek olarak 1919 yılı içinde 520 mevcutlu bir İngiliz taburu ve ayrıca 100 kişilik bir başka müfreze daha gönderilmişti.¹⁸³

Böylesine stratejik noktayı İngilizler kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta kararlılardı. Başlangıçta işgalin sadece demiryolunu ve istasyonu içine aldığını söylemişlerse de¹⁸⁴ askeri güçlerini istasyon dışına da taşımışlardı. İngilizler halka, düşmanca tavır içine girmişler, şehirde çeşitli saldırılarda

¹⁷⁸ P. Renouwin (2004). *1. Dünya savaşı ve Türkiye 1914-1918*. (Çev:Örgen Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, s.728

¹⁷⁹ Meray ve Olcay (1977). s.2 .

¹⁸⁰ Akşin (2004). s.62.

¹⁸¹ Z. Koşlu (2010). *Esaretten özgürlüğe 423 gün İngiliz işgalinde Eskişehir*. Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, s. 22.

¹⁸² Sarıhan (1993). s.105

¹⁸³ Albek(1991). s. 171.

¹⁸⁴ İ.Yıldırım (1998). *Milli Mücadelenin Başlangıcında Eskişehir 22.Ocak.1919-20.Mart 1920* . Eskişehir: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, s.20.

bulunmuşlardı. Mayıs 1919'da içkili bir İngiliz subayının sıcak sular adı verilen mevkide bazı olumsuz davranışlarda bulunması üzerine halk şikâyetçi olmuştu. Bu davranışlarını sürdürmekte ısrar eden subay karakola götürülmüş ve İngiliz birliğine haber verilmişti. İngiliz komutan tercümanı ile karakola geldiğinde Subay dövüldüğünü söyleyip şikâyetçi olmuştu. Bu durum üzerine İstanbul'daki İngiliz Amirali devreye girmiş ve Dahiliye Nazırından şiddet kullandığı iddia edilen Türk Polislerinin İngiliz askerlerine teslim edilmelerini istemişti. Başlangıçta sıradan olan bu olay daha sonra bu şekilde siyasi bir duruma dönüştü.¹⁸⁵

İtilaf güçleri Anadolu topraklarına ayak bastığında Osmanlı içindeki azınlıklar onlarla var olan çıkar ilişkilerini sürdürdüler. Ortak amaç etrafında çalışan iki unsur Osmanlı Devletini en kısa sürede parçalamak adına Ateşkes hükümleri için uygun şartların oluşmasını sağlıyorlardı. Bu doğrultuda Eskişehir'de bulunan Ermeniler İngilizlerle işbirliğine girmekte gecikmedi. İngilizlerin silahlarını ve İngiliz uniformalarını kullanan Ermeniler şehirde güç gösterisi yapıyordu.¹⁸⁶ Bu dönemde Ermeniler işgalci güçlerin desteği ile halka insanlık dışı davranışlarda bulunarak kadın çocuk demeden katliamlarda bulunuyorlardı.¹⁸⁷ Bu durum diğer bölgelerde olduğu gibi Eskişehir'de geçerliydi. Katliam yapmasalar bile halka psikolojik baskı uyguluyorlardı.

Anadolu'nun hemen her yerinde işgaller yaşanıyor. Ancak en çok ses getiren İzmir'in işgaliydi. Bu işgal Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşanan işgallerden farklıydı. İşgalle beraber Türk halkına yönelik vahşet başlatmıştı. Bu yaşananlar karşısında halk Müdafaa-yı Hukuk Dernekleri çatısı altında bir araya gelmeye başlamıştı. Saray ise İzmir'in işgaline sadece protestolarla tepki göstermişti.¹⁸⁸ Dahiliye Nezareti yayımladığı bildiride, halka devlet ve milletin haklarını korumada üstüne düşen sorumluluğu yerine getirmesini ve halkın işgal

¹⁸⁵ Güneş ve Yakut (2007). s. 148.

¹⁸⁶ Güneş ve Yakut (2007). s. 193.

¹⁸⁷ Halaçoğlu (2001). s.84.

¹⁸⁸ Halıcı ; Milli Mücadelede Kuşadası ve söke;75

güçlerine karşı sessizliğini ve saygınlığını korumasını tavsiye ediyordu.¹⁸⁹ İstanbul Hükümetinin Yunan zulmü karşındaki bu duyarsızlığı Anadolu halkını sokağa dökmüştü.¹⁹⁰ Tüm yurttaki olduğu gibi Eskişehir’de de işgal mitinglerle protesto edilmişti. 17 Mayıs 1919’da Odunpazarı civarında, on bin kişinin katıldığı bir miting gerçekleşti.¹⁹¹ Mitingden sonra matem işareti olarak bir gün boyunca dükkanlar kapatıldı.¹⁹² Gerekli yerlere protesto telgrafları¹⁹³ gönderildi ve bir beyanname okundu.¹⁹⁴

Halkı direnişe çağıran bu beyanname, yüzyıllardır, din ve millet bağıyla ülkenin ayrılmaz bir parçası olarak görülen İzmir’in Yunanlılarca işgali, Wilson ilkelerinin ortaya koyduğu adalet inancını zedelemekte olduğu dile getiriliyordu. Wilson prensiplerinde söz edildiği gibi, çoğunlukta bulunan yerlerde Türklerin yaşama hakkının kabul edilmesi ilkesine rağmen savaşı kazananların ülkemizden pay alma yarışına girmeleri bu ilkeye aykırı olduğu¹⁹⁵ yüzyıllarca hoşgörü politikası izlemiş olan Osmanlı’ya karşı son dönemlerde Avrupa kamuoyu tarafından hak etmediği ithamlar yapıldığını, özellikle I. Dünya Savaşında yaşanan vahşetin sorumlusu olarak gösterildiği söyleniyordu.

Yirminci asrı milliyetçilik ve özgürlük çağı olarak kabul eden barış konferansının, bir yandan Çekoslovakya, Yugoslavya, Arap ve diğer milletlerin kendi geleceğini belirleme hakkı vermesine rağmen Anadolu’nun stratejik açıdan en değerli yerlerden biri olan İzmir’in Yunanistan’a verilmesini kabul edildiği, ancak Türklerin İzmir’in karşılaştığı bu duruma boyun eğmeyeceği söyleniyordu.¹⁹⁶

İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin İzmir’in Yunanistan’a bırakıldığı, siyasi hatadan geri döneceklerine inanan Eskişehir halkı, uluslararası alanda

¹⁸⁹ M. Tayip Gökbilgin (1959). *Milli Mücadeleye Başlarken*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.87

¹⁹⁰ Halıcı (2009), s.75

¹⁹¹ *İleri Gazetesi* .15 Haziran 1919. No:551.

¹⁹² Güneş ve Yakut (2007). s. 152.

¹⁹³ *İleri Gazetesi* .15 Haziran 1919. No:551.

¹⁹⁴ Güneş ve Yakut (2007). s. 152.

¹⁹⁵ Güneş ve Yakut (2007). s. 149.

¹⁹⁶ Yıldırım (1988), s 33.

dünya barışını korumak isteyen Milletler Cemiyetinin, doğu sorununu barışçı bir yolla çözmek için İzmir'in gerçek sahibi olan Türklere vermekte endişe etmemesi gerektiğini söylüyorlardı.

Uluslararası kamuoyuna seslerini duyurmak isteyen Eskişehirlier çağdaş dünyanın bir üyesi olarak protesto yöntemiyle yapılan haksız muameleye karşı barış sever duyarlı insanları göreve çağırıyorlardı. Ancak yapılan bu haksızlık Türk halkının büyük mücadelesi ile zafere ulaşacaktı.¹⁹⁷

1.2.2. Eskişehir'de Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesi

Eskişehir halkında ulusalcı düşüncelerin gelişmesi, Kuva-yı Milliye'nin oluşturulması, İzmir'in işgalini protesto için yapılan miting ile başlamıştı.¹⁹⁸

İlk direniş olayı ise yine İzmir'in işgali üzerine Eskişehir'e gelen Kaymakam Arif Bey ile başladığını söyleyebiliriz. Arif Bey yanında Binbaşı Abdullah, İstihkam Yüzbaşı Nurettin ve bir Topçu Teğmeni ile Eskişehir ve çevresinde asker toplayıp İzmir'e götürmek istiyordu ve bu doğrultuda bölgede çalışmalar yapmışlardı. Ancak bu çalışmaları İstanbul Hükümeti tarafından hoş karşılamadığı gibi Arif Bey ve arkadaşlarının etkisiz hale getirilmelerini istiyordu.¹⁹⁹ İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından görevlendirilen bir İngiliz ve bir Türk bölgede inceleme yapmak üzere görevlendirildi. 2 Temmuz 1919 - 11 Ağustos 1919 tarihleri arasında İç Anadolu bölgesinde asayişle ilgili yapılan incelemede bu olayın önemsiz olduğu belirtilmişti. Raporda halkın işiyle uğraştığını üç beş kişinin tutuklandığını ulusal harekete dair işaret olmadığını da eklendi.²⁰⁰ Oysa Arif Bey ile bölgede bulunan jandarmalar çatışmaya girmişti. Bu çatışmada İstanbul Hükümeti adına hareket eden Osmanlı Devletinin askeri ile girdiği mücadelede Arif Bey sağ çıkmıştı. Arif bey

¹⁹⁷ Yıldırım (1988), s. 33.

¹⁹⁸ Güneş ve Yakut (2007). s. 193.

¹⁹⁹ Sarıkoyuncu vd. (2002). s.11.

²⁰⁰ Güneş ve Yakut (2007). s. 159.

mücadelesine devam etti. Civar köylere gönderdiği adamları sayesinde, İzmir'in işgali ve sonrasında yaşananların halk tarafından öğrenilmesini sağladı.²⁰¹ Arif Bey ve adamlarının çalışmaları Eskişehir'de Kuva-yı Milliye'nin oluşmaya başlamasında oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Eskişehir'de Kuva-yı Milliye'nin kurulmasına yönelik bu çalışmalar İngilizleri rahatsız etmişti. Çünkü bu dönemde Anadolu'da ulusal ilkeler doğrultusunda kongreler toplanıp kararlar alınıyordu. Sivas Kongresinin toplanmasından hemen önce İngilizleri harekete geçirmişti. Tedbir olarak Anadolu'daki asker sayılarını çoğaltmışlardı. Eskişehir'den 130 muharip İngiliz askeri ve 50 Rum ağırlık efradını 26-27 Ağustos gecesi İstanbul'a göndermişler, fakat ertesi gün yaklaşık 600 kişilik İngiliz (Hint) askeri Eskişehir'e getirilerek şehrin güneybatısındaki askeri depolara yerleştirilmişlerdi.²⁰²

Ali Fuat Paşa, işgal altında bulunan Batı Anadolu'nun cephe gerisinde yer alan Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı birer milli mıntıka kabul ediyordu. Bu bölgeyi kuvvetlendirmek adına, Eskişehir'e Süvari Kaymakamı Atıf Bey'i atamıştı.²⁰³ Atıf Bey bölgeye kısa sürede hakim oldu. Tüm sivil ve askeri memurları denetim altına aldı. Emirlerine uymayanlara, gayriresmi işlerle uğraşanlara ve iç huzuru bozanlara karşı mücadele etti. Ulusal hakları savunarak İtilaf Devletlerinin Eskişehir'in doğusuna geçmesini engelledi. Ancak Atıf Bey'in bu davranışları, Eskişehir'deki İngiliz Birliği Komutanını ve Mutasarrıf Hilmi Bey'i rahatsız etmişti.²⁰⁴ Bunun üzerine, bayram günü Atıf Bey'in evi sarılıp kendisi tutuklandı ve İstanbul'a gönderildi.²⁰⁵ Ali Fuat Paşa bu yaşananlar karşısında Anadolu ile İstanbul arasındaki üstünlük mücadelesinin Eskişehir'e bağlı olduğunu ve bu şehre egemen

²⁰¹ Sarıkoyuncu vd. (2002). s.11.

²⁰² Yıldırım (1998). s.36.

²⁰³ Sarıkoyun vd. (2002). s.13.

²⁰⁴ Güneş ve yakut (2007). s. 165.

²⁰⁵ Cebesoy (2000). s. 215.

olan tarafın üstünlüğü elde edeceğine inanıyordu. Böyle bir durumda Ankara'da kalamayacağını söylüyordu²⁰⁶

Ali Fuat Paşa Sivas'ta bulunan kongreye İngilizlerin Anadolu'nun doğusu ve batısı arasındaki bağı kesmek adına çalıştıklarının bildirmişti. Sivas'ta toplanan kongrede Ali Fuat Paşa'nın bölgede kongre kararlarını gerektiği gibi uyguladığını, Milli Mücadeleye karşı olan başta valiler olmak üzere diğer görevliler için önemler aldığı söylenmişti. Kongre başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın geniş yetkiler verilirse bölgede daha güçlü olacağını söyledikten sonra Ali Fuat Paşa'nın "Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye" başkumandanlığına getirilmesini teklif etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifi kongre üyelerince kabul edildi.²⁰⁷ Bu karar aynı gün Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'ya bildirildi.²⁰⁸

1.2.3. Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir'e gelişi ve Emin Bey'in milli mücadeleye katılması

Hem İstanbul hükümetine hem de işgal güçlerine karşı mücadelenin sürdürülmesi için Eskişehir'in güvenliği sağlanmalıydı. Batı Anadolu'da düşmanın durdurulması ve ülkenin işgalden kurtulması için bu gerekliydi. Ancak Eskişehir'deki yöneticiler İngiliz askerleri ile işbirliği içindeydiler ve bu tutumları Milli Mücadelede örgütlenme ve direnişi güçleştiriyordu. Bunun yanında İngilizlerin Eskişehir'de bulunan birlikleri, demiryollarının kontrolünü ellerinde bulundurmaları Milli Mücadele için tehlike oluşturuyordu.

Yine bugünlerde Sivas'a Temsil Heyeti'ne karşı kuvvet sevk edileceği yolunda söylentiler vardı. Bunu engellemek için Eskişehir'in, Geyve Boğazının

²⁰⁶ Cebesoy (2000). s. 218.

²⁰⁷ U. İğdemir (1969). *Sivas Kongresi Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.78.

²⁰⁸ Cebesoy (2000). s. 215.

ardından Konya Afyonkarahisar ve Kütahya merkezlerin İngiliz işgalinden temizlenmesi gerekiyordu.

Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir'in kaderinin tüm ülkeyi etkileyeceğine inandığı için ve Eskişehir'de güçlü bir örgütlenme oluşturmak için I. Eskişehir Planını hazırladı. Buna göre ilk olarak yapılması gereken Eskişehir'in tüm dış bağlantılarını kesmek, ikinci olarak halkı, Milli Mücadeleye katılmak için işbaşına çağırmaktı. Buna göre dışarıdan gelebilecek her türlü zararlı etki kesilecek içeride bulunan işbirlikçi ve işgal güçlerine karşı milis güç oluşturulacak ve askeri müfreze takviye edilecekti.²⁰⁹

Eskişehir Planında olası işgal güçlerinin müdahalelerine karşı alınacak önlemler de düşünülmüştü. Milli bütünlük ve bağımsızlık amacıyla başlatılan bu hareket sırasında kesinlikle hiçbir yabancı güçten yardım alınmayacaktı. Ayrıca bu süreç içinde işgalci güçler İstanbul hükümetini kışkırtabilirlerdi. Bu durum ise yeniden bir savaş ortamı doğmasına sebep olabilirlerdi. Bunu engellemek adına işgalci güçlerin silahları alınacaktı ve mıntika dışına çıkarılacaklardı.²¹⁰

Bu planın başarılı olması halinde Eskişehir Sivas'ta bulunan Milli Kongreye bağlanacak, sonrasında ise, Eskişehir gibi, İstanbul Hükümetinin etkisinde kalan yerlerde de bu plan uygulanacaktı. İstanbul Hükümeti halkın haklı isteklerini kabul edilinceye kadar bu plana devam edilecekti.

Ali Fuat Paşa Eskişehir'de bulunan vatanseverlerle bir araya gelerek, I. Eskişehir planını gerçekleştirmek amacıyla²¹¹ 10 Eylülde yola çıktı. Ali Fuat Paşa'nın yanında bir süvari bölüğü, 100 atlı, 6 makineli tüfek, 2 dağ topu, bir istihkam ve bir muhabere takımı bir karargah kademesi vardı.²¹² 13 Eylül'de

²⁰⁹ Cebesoy (2000). s. 229.

²¹⁰ Cebesoy (2000). s. 229.

²¹¹ Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Arşiv Başkanlığı (Atase Arşivi) İSH, K.97, G.111,B. 111-1

²¹² Cebesoy (2000). s. 235.

Sivrihisar'a ulaşan²¹³ Ali Fuat Paşa hemen planını uygulamaya başladı. 13-14 Eylül gecesi Kuva-yı Milliye'nin etkin olacağı bölgeleri belirledi. Buna göre Eskişehirliyle İkinci Alayın Birinci Taburu Keskin ve Bozdağ'da, Beypazarlılar Ağapınarı'na, Mihalliççıklılar Kanlıpınar'da bulunacaklardı. Bunun dışında Ali Fuat Paşa'nın yanında yer alan askerleri, Sivrihisarlılar Seyitgazililer ve Aziziyeliler Eskişehir-Seyitgazi arasında, Uşak ve Kütahyalılarda İnönü'nün doğusunda yer alacaklardı. Böylece Eskişehir'in dışarı ile olan tüm bağlantısı kesilecekti.²¹⁴ Milli Mücadeleyi destekleyen Eskişehirliyle birlikte İstanbul Hükümeti yanlıları etkisizleştirilecek ve Eskişehir Milli Mücadeleye bağlanacaktı.

Ali Fuat Paşa I. Eskişehir Planında, dışarıyla her türlü iletişimin kesilmesi gerekliliği üzerinde titizlikle durmuştu. Ancak Ali Fuat Paşa'nın Eskişehirliyle iletişimi nasıl kurulacağı konusunda kuşkuları vardı. Halkın sorumluluktan kaçacağını düşünmüyordu. Ancak halkı bilgilendirememek doğrutusundaydı. Ali Fuat Paşa bu tür endişeler taşımakla birlikte yörenin önde gelen kişilerine ulaşmak için telgraflar gönderirdi. Milli mücadelede destek vereceğine inandığı kişileri işbirliğine çağırırdı.

Ali Fuat Paşa'nın Milli Mücadele'ye ve Eskişehir'in işgalden kurtarılması için destek vereceğine inandığı isimleri Sivrihisar'a davet etti. Ali Fuat Paşa'nın Milli Mücadele'ye destek vereceğine inandığı isimlerden biri Mihalliççik esnafından, Sazaklı Emin Bey'di. Emin Bey'in eline Ali Fuat Paşa'nın telgrafı ulaştığında²¹⁵ bu davete hiç duraksamadan olumlu cevap verdi ve Sivrihisar'a gitmek için, arkadaşları Tefik Efendi, Kaymakam Rafet Bey, Hüsnü Bey, Kalaycı Osman ve yaklaşık 30 kadar atlı süvari ile birlikte yola çıktı.²¹⁶

Başta Emin Bey olmak üzere birçok vatansever Ali Fuat Paşa'nın yanına ulaştığında Paşa öncelikle ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi verdi ve

²¹³ Atase Arşivi İSH, K. 22,G. 118, B.118-1

²¹⁴ Cebesoy (2000). s. 230.

²¹⁵ Sazak (2007). s. 127.

²¹⁶ Sazak (2007). s. 130.

milli mücadelenin amacını açıkladı. Ali Fuat Paşa Damat Ferit hükümetinin işgal güçleriyle işbirliğine girerek ülke çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tuttuğunu söyledi. Barış Konferansındaki söylemleri ülkenin bütünlüğünü sağlamadan çok uzaktı. Bu durum Anadolu halkının varlığını tehdit etmekteydi. Ayrıca Damat Ferit Hükümeti Kürtçülük faaliyetlerini destekliyordu. Bu durum ülkeyi felakete sürüklenebilirdi. Düşmanla işbirliği içinde olan hükümete karşı durarak, esir olmamak adına mücadele edilmeliydi.

Elbette bu durum karşısında ülkesini seven hiç kimse duyarsız kalamazdı. Bu doğrultuda hareket eden Mihaliççıkılar ve Sivrihisarlılar İstanbul hükümeti ile bağlarını keserek Sivas'ta yer alan Milli Kongreye bağlandı.²¹⁷ Eskişehir'de Kuva-yi Milliye tüm hızıyla oluşturulurken diğer yanda işbirlikçiler de İstanbul'a yaşanlar hakkında bilgi veriyordu Kiraz Hamdi Paşa muhalifler olarak tanımladığı Kuva-yi Milliye'nin elinde 250 000 lira bulunduğunu ve Sivrihisar Haymana taraflarında teşkilat kurduklarını,²¹⁸ hatta Ali Fuat Paşanın oluşturduğu bu kuvvetlerle beraber Eskişehir'e saldıracağı yolunda haberler aldığını bildirdi.²¹⁹ Bunu engellemek adına kolordu ve mutasarrıflığa ayrılan ödeneğin bir kısmını kullanmak istedi.²²⁰

Kiraz Hamdi Paşa ayrıca Mihaliççık ve Sivrihisar'ın Eskişehir ile bağlarını kestiğini söyledikten sonra yanlarında bir miktar asker ve silahla Kuva-yi Milliye'nin Eskişehir'e gelecekleri haberinin halkta heyecana sebep olduğunu söyledi. Kiraz Hamdi Paşa yaşanan bu karışıklıkların ticarete de durgunluğa neden olduğundan yakındı. Paşanın yakındığı bir diğer durum ise İngilizlerin milli kuvvetlere karşı tavrıydı. Yaşanan bu gelişmelerden tedirgin olan Paşa İstanbul'a gitmek istiyordu. Bu istediğini İstanbul'a bildirdi²²¹ Ancak Harbiye Nezareti Hamdi Paşa'nın

²¹⁷ Atase Arşivi İSH K.25,G.17,B.17-4

²¹⁸ Atase Arşivi İSH K.25,G.8,B.8-3

²¹⁹ Atase Arşivi İSH K.25,G.14,B.14-2

²²⁰ Atase Arşivi İSH K.25,G.8,B.8-3

²²¹ Atase Arşivi İSH K.25,G.17,B.17-4

İstanbul'a gitme isteğini geri çevirdi. Kiraz Hamdi, bir süre sonra görevinden istifa etti.²²²

Civar köyleri Milli Mücadeleye katmak, onları harekete geçirmek için Eylül ayının üçüncü haftasında Ali Fuat Paşa Sivrihisar'dan Yenihan'a, geçmişti.²²³ Bu sırada Ali Fuat Paşa'nın yanında Emin Bey'de vardı ve Kuva-yı Milliye'yi güçlendirmek adına, çalışıyorlardı. Ali Fuat Paşa ve Emin Bey'le beraber, Kaymakam Rafet Bey, Hüseyin Ağa, yanlarında yer alan 50 süvari, 2 makineli tüfek, 4 cebel topu ve 50 kadar milisle beraber milli müfreze için asker topluyorlardı. Milli Mücadeleye aktif olarak katılmayanlar ise 25 bin lira vererek milli mücadeleye destek oluyorlardı.²²⁴

Ali Fuat Paşa Eskişehir halkıyla beraber, milli bir cephe oluşturdu. Bu kuvvetler, hem işbirlikçi Eskişehir yöneticilerini, hem de işgalci İngiliz güçlerini tehdit ediyordu. Bu durumda yaşananlardan tedirgin olan İngilizler harekete geçti. İtilaf devletlerinin temsilcisi olan Sally Flood, Ali Fuat Paşa ile Eskişehir'de görüşmek istemişti. Ancak Ali Fuat Paşa bulunduğu Yenihan'dan ayrılmak istemiyordu. Çünkü Yenihan'dan ayrılması halinde bölgenin (ve belki de kendisinin) güvenliği tehlikeye girebilirdi. Bu nedenle Yenihan'da görüşmenin gerçekleşebileceğini İngiliz heyetine bildirdi ve bu istek kabul edildi.²²⁵ Bu görüşme de, İngilizler memleketin içişlerine karışmayacaklarını, Milli Mücadeleye karşı herhangi bir harekete girişmeyeceklerini bildirdiler. Tarafsızlıklarını koruma konusunda güvence veren İngilizler, istasyon dışına çıkmayacaklardı²²⁶ Ali Fuat Paşa'da Kuva-yı Milliye'nin İngilizlerin egemen olduğu bölgelere girmeyeceğine dair güvence verdi.²²⁷ Ayrıca bağımsızlığın korunması birliğin sağlanması yolunda

²²² Koylu (2010). s.116.

²²³ Atase Arşivi İSH K.196,G. 243,B.243-2

²²⁴ Atase Arşivi İSH, K.196,G. 242, B.242-2

²²⁵ Güneş ve Yakut (2007). s. 165.

²²⁶ *İrade-i Milliye*, 28 Eylül 1335. No:4.

²²⁷ Cebesoy (2000). s. 246.

en büyük engelin “vatan haini” Ferit Paşa Hükümeti ve onun adına çalışan adamları olduğu, İtilaf güçlerine karşı herhangi bir saldırı düşünülmeyeceği bildirildi.²²⁸

Ülke sorunlarına karşı her zaman duyarlı olan Emin Bey, gençliğini ilk yıllarından itibaren inandığı yoldan hiçbir zaman ayrılmamıştı. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer almıştı. Genel Meclislerde halkın ve ülkenin sorunlarına çözüm yolları aramıştı. Emin Bey bu yaptıklarını her zaman akıl süzgecinden geçirerek uygulamaya koymaktaydı. Ali Fuat Paşa'nın çağrısına katılırken de bunu yapmıştı.

Emin Bey memleketin kurtuluşu için, Ferit Paşa Hükümetinin gereken tedbirleri alma ve uygulama gücü olmadığını düşünüyordu. Aynı zamanda Ferit Paşa Hükümeti'nin için de görevlerini kötüye kullanacak, yolsuzluk yapacak kişilerin varlığı olduğunu düşünüyordu.²²⁹

Başta İzmir'in işgali olmak üzere, halkın kendini düşmandan kurtarmak adına, oluşturduğu Milli Mücadele Derneklerine karşı engel olmak adına çalıştığını söylüyordu. Ayrıca Hükümetin Padişahı aldatarak, milletin isteklerini göz ardı ederek keyfi bir yönetim sürdüğüne dikkat çeken Emin Bey, bu yönetimin Avrupa'ya ve İtilaf Devletlerine karşı gereken cevabı veremeyeceğini akıllıca bir siyaset izleyemeyeceklerini düşünüyordu.²³⁰

Emin Bey kendisinin de başını ağrıtan Ermeni Meselesinde yanlış davranan Ferit Paşa Hükümetinin, milliyetçi ve namuslu insanları, 'İttihatçı' olarak nitelendirmesini yanlış bulduğunu dile getiriyor. Hatta İngilizlerin, bu hükümete güç ve iktidar vadetmesi halinde bütün milli çıkarları yok sayacaklarını düşünüyordu.²³¹

Emin Bey bu görüşlerini dile getirirken bir özeleştiri de de bulunmuştu. Yazdıklarının asla İttihatçılıktan kaynaklanmadığını “kan, ruh ve haysiyet taşımaz

²²⁸ *İrade-i Milliye*, 28 Eylül 1335. No:4.

²²⁹ Sazak (2007). s. 128.

²³⁰ Sazak (2007). s. 128.

²³¹ Sazak (2007). s. 128.

adamlar” olarak nitelendirdiği bu insanların bu tür bir çok davranışını gördüğünü söylüyordu. Emin Bey milli hareketin asker-sivil işbirliğinde gerçekleşmesinin sağlıklı bir yol olduğunu düşünüyor. Eğer sadece asker idaresinde olursa, milli bir nitelik kazanamayacağını, sadece sivillerin idaresinde olursa Bolşeviklik niteliği kazanacağını iddia ediyordu. Sivil asker birleşiminin ise akla en uygun yol olduğunu düşünüyordu. Milli hareketin İzmir’de ve Doğu Anadolu’da yaptıklarından dolayı mutlu olduğunu belirten Emin Bey Kuva-yı Milliye’nin “daima duacıyım” diyordu.²³²

Emin Bey Milli Mücadelede elinde silahıyla bir asker gibi mücadele etmenin yanında aynı zamanda ticari kimliğini kullanarak da katkı sağladı. Orman müteahhitliği de yapmış olan Emin Bey Milli Mücadele sırasında demiryolu ulaşımını sağlayan trenlerin çalışması için gerekli odunları Ankara hükümetine ulaştırma görevini üstlendi.

TBMM Başkanlığı için bir vagon meşe odunu gönderen²³³ Emin Bey ayrıca Mustafa Kemal Paşa adına da Sazak’tan kereste göndermişti.²³⁴ Değişik zamanlarda TBMM ve icra vekilleri heyeti başkanlığı²³⁵ adına da odun taşıma işini üstlenen Emin Bey bu odunları Ankara hükümetinin kendisine sağladığı vagonlar aracılığı ile Ankara’ya ulaştırıyordu. Emin Bey’in emrine kimi zaman bir vagon²³⁶ gönderilirken kimi zamanda dört vagon gönderiliyordu.²³⁷

Böylece Milli Mücadelenin Eskişehir’de örgütlenmesine bir eşraf olarak destekleyen Emin Bey yeni devletin kurulmasında da yer aldı.

²³² Sazak (2007). s. 129.

²³³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/315 (81-1) Fihrist 3/6

²³⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/315 (81-1) Fihrist 17/11

²³⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/497 (126-3) Fihrist 1/1

²³⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/315 (81-1) Fihrist 17/11

²³⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/497 (126-3) Fihrist 1/1

1.2.4. Yalınlı köprüsü'nün bombalanması ve Emin Bey

Anadolu'daki güç mücadelesi içinde, büyük bir çekişme yaşanmaktaydı. İngilizler Ağustos 1919 sonlarında Sivas Kongresinin toplanacağı günlerde Eskişehir'e 600 kişilik İngiliz-Hint askerini getirmişlerdi.²³⁸ İngilizlerin amacı Kuva-yı Milliye güçleri arasındaki bağlantıyı kesmekti. Buna izin vermemek adına İngilizlerin Eskişehir'in doğusuna geçmesi engellenmeliydi.²³⁹ Temsil Heyetinden bu doğrultuda doğuyu batıya bağlayan demiryollarının tahrip edilmesi yönünde karar alınmıştı.²⁴⁰

İşgalci güçlerin ve ona yardım eden işbirlikçilerinin Sivas'ta yapılan Kongreye ve Anadolu'nun içlerine ulaşmasını engellemek için, Eskişehir-Ankara arasında yer alan demiryolu hattı tahrip edilmişti.²⁴¹ Tahrip edilen yer Beylikahır ve Sarıköy arasında yer alan Yalınlı Köprüsüydü. Köprü Sivrihisar'dan gönderilen bir müfreze tarafından tahrip edilmişti.²⁴² İngilizler yaptıkları incelemede olayın Ali Fuat Paşanın yönetiminde hareket eden "Türk Çeteleri" tarafından gerçekleştirildiği yönündeydi. İngilizler bu bilgileri Harbiye Nezaretine bildirdiler.²⁴³

Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'daki gücünü ortaya koyan bu gelişme İstanbul Hükümetini ve onun yandaşlarını tedirgin etmişti. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey Dahiliye Nezaretine olayla ilgili bilgilendirmekteydi. Hilmi Bey'in yaptırdığı inceleme sonucunda köprünün Alman yapımı bir dinamit ile tahrip edildiğini ve olayın meydana gelmesinde Ankara'dan gelen bir subayın olayla bağlantısı olduğunu İstanbul'a bildirilmişti.²⁴⁴

²³⁸ Yıldırım (1998). s.36

²³⁹ Özçelik (1993), s.91.

²⁴⁰ Özçelik (1993), s.92.

²⁴¹ Atase Arşivi İSH K.24 G.134 B.134-1

²⁴² Atase Arşivi İSH K.25 G.4 B.4-2

²⁴³ Atase Arşivi İSH K.62 G.53 B.53-2

²⁴⁴ Sarıkoyuncu vd. (2002). s.11

Askeri ve ticari açıdan büyük öneme sahip olan ve konum itibarıyla oldukça stratejik noktada bulunan Yalınlı köprüsünün tahrip edilmesinden dolayı Eskişehir-Ankara arasındaki demiryolu hattı çalışmıyordu.²⁴⁵ İstanbul'dan Eskişehir Mutasarrıflığına gönderilen emirde demiryolunun yeniden kullanılabilmesi için, öncelikle Eskişehir-Ankara arasındaki bütün köprülerin koruma altına alınması istenmişti.²⁴⁶ İstanbul hükümeti ve İngilizler zaman geçirmeden demiryolunun yeniden ulaşımına açılması için çalışmalarını başlatmıştı. Ancak köprü'nün yeniden açılması için çalışan tamir grubuna ve İngiliz askerlerine Eskişehirli vatanseverler tarafından ateş açılmıştı.²⁴⁷ Bu saldırı sonucu çalışmalara ara verilirken, demiryolu hattının güvenliğinin sağlanacağına dair General Milne'ye teminat verilmişti.²⁴⁸

Askeri açıdan bakıldığında ve Anadolu'daki ulusalcı yapılanmanın güvenliği açısından demiryolu hatlarının Kuva-yı Milliye'nin denetiminde olması önemliydi. Ekonomik açıdan bakıldığında ise demiryolları ticari ürünlerin bir yerden bir yere taşınmasında önemli bir ulaşım ve taşıma aracıydı. Ancak Yalınlı köprüsünün tahrip edilmesi dolayısıyla bu hat üzerinde yapılan ticari faaliyetler durma noktasına gelmişti.

Ancak aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen demiryolu hala ulaşım açılmaması üzerine bu durumdan "şikayetçi" olan Ankaralı bir grup tüccarın Sadrazamı ziyaret ederek, Eskişehir-Ankara hattındaki trenlerin işlemediğinden dolayı çok üzgün olduklarını ve Hükümetin bu konuyla ilgilenmesini istemişlerdi. Heyet aynı zamanda Hattın yeniden işleyebilmesi için Nafia Nezaretine başvurmuşlardır. Demiryolunun işlememesinin zahire ve hububat fiyatlarını etkilediğini belirten heyet, Ankara'da buğdayın okkasının dört kuruştan satıldığını bildirdiler. İstanbul'da ekmek fiyatının gündün güne arttığı bir zamanda yeterli

²⁴⁵ Atase Arşivi İSH K.24 G.136 B.136-7

²⁴⁶ Atase Arşivi İSH K.62 G.34 B.34-2

²⁴⁷ Atase Arşivi İSH K.65 G.53 B.53-2

²⁴⁸ Atase Arşivi İSH K.62 G.55 B.55-3

hububatın depolanmasının oldukça önemli bir durum olarak gördüklerini söylediler.²⁴⁹

Yalınlı köprüsü adını demiryolu yakınında bulunan Yalınlı köyünden alıyordu. Yalınlı köyü ise Beylikahır ile Sarıköy arasında Mihaliççık'a yakın bir noktada yer bulunuyordu. Bu köprünün bombalandığı günlerde Ali Fuat Paşa I. Eskişehir planı çerçevesinde Eskişehir'e hareket etmişti. Ali Fuat Paşa plan çerçevesinde Eskişehirli vatanseverlere ulaşmak için girişimler başlatmıştı. Emin Bey'de Ali Fuat Paşa'nın vatan savunmasında göreve çağırdığı isimlerden biriydi. Emin Bey'e Sivrihisar'a davet edildiği telgraf ulaştığında, bunun Yalınlıda tahrip edilen köprü ile ilgili olduğunu düşünmüştü.²⁵⁰

Emin Bey hatıralarında köprünün tahrip edilmesiyle ilgili yeterli bilgi vermemiştir. Ancak demiryolunun ulaşım açılmadığını söylemekte ve eğer İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyetinin uzlaştığı bir ortamda İngilizlerin politik oyunlarla bu durumu değiştirmesi halinde kendisi için iyi şeyler olmayacağını söyler.²⁵¹

Milli Mücadele döneminde aleyhine gelişmesi olası olaylar, Milli Mücadelenin kazanılıp Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ortandan kalkmıştı. TBMM'nin 20 Nisan 1925 tarihli oturumunda Milli Mücadele sırasında bilfiil ateş hattında bulunarak²⁵² Yalınlı Köprüsünde, İngilizlere karşı mücadelesinden dolayı Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası verilmişti.²⁵³

²⁴⁹ *İleri*. 21 Teşrinievvel 1919, No: 671.

²⁵⁰ Sazak (2007). s.127

²⁵¹ Sazak (2007). s.131

²⁵² *TBMM Kavanin Mecmuası*. Devre 2 İçtima 2.

²⁵³ TBMM ZC. D.2., c.18.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişinde Takındığı Tavrı

29 Ekim 1919'da Ankara'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i kuruldu. Heyet-i Merkeziye Başkanı Müftü Rıza Efendi, üyeler, 20. Kolordu Temsilcisi Binbaşı Fuat Bey, Defterdar ve Vali vekili Yahya Galip Bey ve Ankara'nın önde gelen isimleri bulunuyordu.²⁵⁴ Ankara'da örgütlenme tamamlanmış ve Sivas'ta kurulan Temsil Heyeti'nin ve Anadolu ve Rumeli Hukuk Cemiyeti'nin organik bir parçası olmuştu.²⁵⁵ Ankara valisi İstanbul hükümeti yanlısı Muhittin Paşanın halka ters gelen tutumunu Ankaralılar temsilci seçtikleri bir grup eliyle Padişah'a iletmek istediler. Ancak bu girişimleri Damat Ferit tarafından engellenince sözcülük yapan Hoca Atıf Efendi, " Padişahı da Sadrazamı da Ankaralıların tanımadığını" söyleyerek Ankara'nın İstanbul'dan kopmasında büyük bir adım atmıştı. Bundan sonra Ankaralılar, İstanbul hükümetinin gönderdiği vali ve memurları da kabul etmeyerek İstanbul'a açıktan açığa karşı koymuşlardı.²⁵⁶

Dönemin Ankara Valisi Muhittin Paşa, İttihat ve Terakki döneminde işbaşına gelen isimler görevden alınarak yerlerine mütareke şartlarına uygun davranan isimlerin yönetime getirildiği bir sırada Ankara'ya atanmıştı.²⁵⁷ Muhittin Paşa ulusal mücadeleye karşı tavrı almış bir kişiydi ve Milli Mücadelede etkin bir isim olan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile de anlaşamıyordu. Valinin Dahiliye Nezaretine Ankara merkezi dışında kalan yerlerin kendileri için çok elverişli olduğunu, Sivas, Amasya ve Ankara çevresinden İstanbul'a bağlı olmayan yerlere küçük ve büyük kuvvetler gönderilmesiyle amaçlarının geniş bir alana yayılmasını istediğini bildiriyordu.²⁵⁸

²⁵⁴ Ekrem (Engürü) Bey Hanifzade Mehmet, Bulgurzade Mehmet, Settazade Rasim, Kınazade Mehmet, Tolluzade Hacı Rıfat Ademzade Ahmet ve Arslanhane Hatibi Hacı Ahmet Efendi.

²⁵⁵ S.Aydın vd. (2005). *Küçük Asya'nın Binyüzü Ankara*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 347

²⁵⁶ A. Tükel Yavuz (2000). *Tarih İçinde Ankara Seminerleri*. Ankara:Ortaođu Teknik Üniversitesi Ankaralılar Vakfı, s.223.

²⁵⁷ Aydın vd. (2005),s.345.

²⁵⁸ Sarıkoyun vd. (2002). s. 107.

Vali'nin bu hareketleri Ali Fuat Paşa'nın adamları tarafından izleniyordu. Milli Mücadeleye karşı zararlı etkilerini önlemeliydi. Bu doğrultuda Erkan-ı Harp Reis-i Ömer Halis Bey tarafından tutuklanarak Sivas'a gönderilmişti.²⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya yolculuğu, seçimlerin yapıp meclisin açılmasına yakın bir tarihte gerçekleşti. 16 Aralık 1919'da Temsil Heyet'i ve Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas'tan Ankara'ya hareketi ilgililere bildirilmişti.²⁶⁰

Temsilciler Kurulu Ankara'ya hareket edeceği sırada karşılaşılan en büyük sorunlardan biri ekonomik sorundu. Yol hazırlıkları başladığında Temsil Heyet'i kasasında yalnızca bir iki lira vardı. Mazhar Kansu Sivas'taki Osmanlı Bankası Müdürü Oscar Schmitt'ten, kendisini Bitlis eski valisi olarak tanıtarak 2000 lira borç para almıştı. Otomobiller için gerekli olan 2 çift iç ve dış lastik ile 6 teneke benzinde Amerikan okulundan sağlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ile Temsil Heyet'i üyeleri Rauf Orbay, M.M. Kansu, Şeyh Fevzi Efendi ve Hakkı Behiç 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan 3 otomobille ayrılmışlardı. Bu yolculukta Temsil Heyet'i dışında, A. Rüstem ile Hüsrev Gerede, Dr. Refik Saydam, Yaverler Cevat Abbas ve Muzaffer ve Yüzbaşı Bedri bulunuyordu.²⁶¹ Ali Fuat Paşa komutanlar toplantısından Ankara'ya dönerken Temsil Heyet'i'nin geçeceği yerleri ve görüşüleceği kişilerle ilgili hazırlık yapmış, heyetin hareketi için gerekli raporu vermişti.²⁶² Bu doğrultuda yolculuklarına başlayan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 19 Aralık 1919'da Kayseri'ye ulaşmışlardı. Heyecanlı bir halk kitlesi tarafından karşılanan heyet burada bir gece kaldıktan sonra 21 Aralıkta Mucur'a ulaştılar ve Mucurdaki görüşmelerden sonra Hacıbektaş'a geçtiler. Hacıbektaş Tekkesi Şeyhi Salih Niyazi Baba tarafından karşılanmışlardı.²⁶³ Ali Fuat Paşa 13 Aralık 1919'da gönderdiği şifrede "yolların hava şartları nedeniyle kötü olduğunu Rauf beyle Mustafa Kemal Paşa'nın Mucurdan temin edilecek bir araba ile Hacıbektaş'a gitmelerini ve Çelebi

²⁵⁹ Cebesoy (2000). s. 225.

²⁶⁰ Aytepe (2002). 85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi. *A.Ü. TİTE Atatürk yolu Dergisi*,(29-30), s. 34 (erişim tarihi:12.06.2011)

²⁶¹ Turan (1991), s.64.

²⁶² Aytepe (2002), s.35.

²⁶³ F. Belen (1983). *Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 141.

Efendi ile görüşmelerini, çünkü Tekke Babaları ile bu zatın hareketi milliye lehinde olduklarını ve kendisine bu konuda yardım edebileceklerini” bildiriyordu.²⁶⁴

Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi ve Post Vekili Niyazi Salih Baba Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri konukseverlikle karşılamışlardı ve Çelebi Efendi Kuva-yı Milliye'den yana olduğunu dile getirmiş ve adamlarına bu doğrultuda direktif vereceğini söylemişti.²⁶⁵ 23 Aralık 1919'da Hacıbektaş'tan ayrılıp 24 Aralık 1919'da Kırşehir'e vardıklarında önce Müdafaa-yı Hukuk binasını ardından, Gençler Derneğini ziyaret etmişlerdi. Burada Mustafa Kemal Paşa halka hitaben bir konuşma yapmıştı.²⁶⁶ Dokuz günlük yolculuk 27 Aralık 1919'da Ankara'da son bulmuştur. Saat 11'de Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Dikmen sırtlarına ulaşmışlardı.

Ankara şehri adına karşılama heyetinde, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti üyelerinden Müftü Hoca, Rifat Efendi, Binbaşı Fuat, Kınacızade Şakir, Attar Başızade Rasim, Toygarzade Ahmet, Adamzade Ahmet Hatip, Ahmet Kütüküzade Ali Hanifzade Mehmet Bulgurzade Tefik Beyler vardı.²⁶⁷

Ali Fuat Paşa ve Yahya Galip Beyler gölbaşında karşıladıkları Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla beraber Ankara'ya Dikmen sırtlarından giriş yapmışlardı. Bu arada Ankara halkı ve civar şehirlerden Mustafa Kemal'i karşılamaya gelenler yol boyunca sıralanmışlardı.²⁶⁸ Karşılama esnasında Seymen Alayı oluşturulmuştu. Dikmen-Çankaya-Kızılyokuşun etekleri ve istasyon yolunda Seymenler sıralanmışlardı. Yine jandarma ve 25 poliste burada resmi selam için bekliyorlardı.²⁶⁹ Heyet Halk Partisi binasına geldiğinde ise Yahya Galip Bey bir konuşma yapmıştı.²⁷⁰

²⁶⁴ Aytepe (2002), s.35.

²⁶⁵ Turan (1991), s.64.

²⁶⁶ Turan (1991), s.64.

²⁶⁷ E.B. Şapolyo (1971). *Atatürk ve Seymen Alayı*. Ankara: Ankara Kulübü Yayınları , s.18.

²⁶⁸ Aytepe (2002),s.37

²⁶⁹ Şapolyo (1971), s. 18.

²⁷⁰ Aytepe (2002),s. 37

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler istasyondan geçerken İngiliz Yüzbaşı Withall at üzerinde töreni izlemiş ve bir İngiliz görevlide fotoğraf çekmişti. Hacı Bayrama gelen heyet Türbeyi ziyaret etmiştir. Sonrasında coşkulu halk karşısında heyet için kurbanlar kesilmişti.²⁷¹ Aynı gün akşamında ise temsilciler kurulunun Ankara'ya geldiği ve temsilciler kurulu merkezinin Ankara'ya taşındığı bildirilmişti.²⁷²

Mustafa Kemal Paşa'yı ve Kuva-yı Milliye'yi destekleyenler karşılamaya gelmişlerdi. Karşılamaya gelenler Ankara halkı olduğu kadar Mustafa Kemal Paşa'ya ve Kuvayı Milliye'ye destek vermek isteyen civar şehirlerden gelen halkta vardı. Bu karşılayıcılardan biride Emin Bey'di. Emin Bey Dikmen bağlarının eteğinde küçük bir çeşmenin önünde yanında arkadaşları ile beraber bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa Emin Bey ve yanındakilerin yanına gelerek iltifatta bulunmuştu.²⁷³

3. İstanbul'un İşgalinde Takındığı Tavr

Halkın sesi olan Meclis Ateşkesin imzalanmasının ardından içinde bulunan şartlardan dolayı çalışamayacağı gerekçesiyle kapatıldı. Bu durum İstanbul Hükümetlerine ülkeyi yönetmede son derece rahat bir ortam sağlıyordu. Saray kendine yakın hükümetleri atadığı için, İstanbul'da işgalci güçlerin tepkisini çekmeyen çalışmalar yapıyordu. Oysa Anadolu hem meclisin açılmaması hem de işgal güçlerinin gölgesinde çalışan hükümete karşı tepkiliydi. Hükümetin çalışmalarının meclis tarafından denetlenmesini istiyorlardı.

21 Aralık 1918'de Vahdettin'in buyruğu ile kapatılan Meclis-i Mebusan²⁷⁴, bir yıl 22 gün sonra 12 Ocak 1920'de açılmıştı.²⁷⁵ Seçimlerinin yapılmasına rağmen

²⁷¹Turan (1991). s. 66

²⁷² M.Kemal (2010), s.140.

²⁷³ Şapolyo (1971), s. 28., *Cumhuriyet*. 28 Aralık 1932 No:3106 s.5 . Sazak (2007). s.129-128

²⁷⁴ Güneş (2009), s.51.

İstanbul'da seçimleri İttihatçıların kazandığını bundan dolayı kendi iradesinin etkisiz kalacağını düşünen Padişah, Meclisi gecikmeli olarak açmıştı.²⁷⁶ Padişah bu açılışa katılmamış İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa açılış nutkunu okumuştur.²⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Milletvekili olarak Son Meclis-i Mebusan'a seçilmesine rağmen İstanbul'a gitmemiş, Meclis çalışmalarına katılmamıştı.²⁷⁸. Ancak İstanbul'a giden arkadaşlarına ve milletvekillerine²⁷⁹ ulusal çıkarlar doğrultusunda eyleme geçmelerini istemiş ve Misak-ı Milli'nin tüm ayrıntılarını anlatmıştı. Yine mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubunu oluşturmalarını ve kendisini Meclis Başkanı seçmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, ulusal eylemin önderi olarak, kendisini ulusal direnişin başında, yasama organı vasıtasıyla tüm yurda ve dünyaya göstermekti.²⁸⁰ Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri yerine getirilmedi. Müdafaa-yı Hukuk Grubu yerine Fellah-ı Vatan Grubu kuruldu.²⁸¹ Başkanlığa ise Reşat Hikmet Bey getirilmişti.²⁸²

Son Osmanlı Meclisi'nin yaptığı en önemli iş Misak-ı Milli'yi kabul etmek olmuştu. Misak-ı Milli metni Anadolu'da başlayan Ulusal Kurtuluş savaşına yön veren kongrelerde alınan kararlar doğrultusunda hazırlanmıştı.²⁸³ 22 Ocak'ta ve 28 Ocak 1920'de gizli toplantılarda yapılan değişiklikler sonucunda²⁸⁴ 17 Şubat 1920 tarihinde Edirne Mebusu Şeref Bey'in önergesiyle başkanlığa sunuldu. Şeref Bey mecliste yaptığı konuşmada "Türk Milleti ya bu ahdin şartlarını yerine getirecek yada bu yolda şerefle silinip gidecek fakat esir olmayacaktır." diyordu.²⁸⁵ Misak-ı Milli Osmanlı Devletinin sonunu hazırlarken, Cumhuriyetin ise doğuşuna zemin hazırlıyordu.

²⁷⁵ Turan (1991). s. 72

²⁷⁶ E.Aybars (1984). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İzmir:Ege Üniversitesi basımevi,s.191.

²⁷⁷ Belen (1983), s. 145.

²⁷⁸ İ. Güneş (1988). Ali Rıza Paşa Hükümeti Programı ve Meclis-i Mebusandaki Yankıları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1, s. 15.

²⁷⁹ İstanbul'a gitmeden önce vekillerin bir kısmı Ankara'ya gelmiştir.

²⁸⁰ S.Kili (1982). *Türk Devrim tarihi*. İstanbul: Tekin Yayınevi, s.57.

²⁸¹ Aybars (1984). s.191.

²⁸² Belen (1983), s. 146.

²⁸³ Turan (1991). s. 83.

²⁸⁴ Aybars (1984). s 192.

²⁸⁵ Belen (1983), s.147.

Meclisin kabul ettiği bu yemin İstanbul'daki işgal güçlerini kızdırırken, saray ve hükümet bu durumdan tedirgin olmuştu.²⁸⁶ Aslında, İtilaf güçlerinin baskıları Ocak ayında başlamıştı. Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa Kuva-yı Milliye'ye para ve silah sağlamak, subay ve terhis edilen erleri Anadolu'ya göndermekle suçlanmışlardı. Bundan dolayı da İstanbul Hükümetine 20 Ocak 1920'de Paşaların bu tutumunu protesto eden bir nota vermişlerdi.²⁸⁷ Paşalar görevden alındıktan sonra, baskılarını arttırmışlardı. Meclis Başkanına tutuklama girişimlerinde bulunmaya, Temsilciler Kurulu üyesi olup da milletvekili olarak İstanbul'da bulunan milletvekillerini hapsedirecekleri haberlerini yaymaya başlamışlardı. Bu olaylar karşısında Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmiş ve yerine 8 Mart 1920'de Salih Paşa atanmıştı. Padişah yeni kabinenin tüm üyelerinin meclis dışından seçilmesini istemişti.²⁸⁸ Salih Paşa Hükümeti mecliste pek olumlu karşılanmadı. 9 Martta gurutpa yapılan bir oylamada, 34 olumlu, 4 çekimsere karşılık 38 güvensizlik oyu çıktı. Mecliste güven oylamasına gidilmesine gerek kalmadan Salih Paşa Kabinesinin kurulmasından 8 gün sonra İstanbul işgal edildi.²⁸⁹

İstanbul'un işgali önceden kararlaştırılmıştı. Amerika'nın Londra'daki Büyükelçisi Davis, 6 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edileceğini, on gün önceden ABD Dış İşleri Bakanlığına bildirmişti. İşgalin gerekçesi ise Türklerin müttefik otoritesini umursamadan anlaşma koşullarına direnmesi olarak gösterdi.²⁹⁰

Türklerin, anlaşma koşullarına direndikleri gibi birde Misak-ı Milli'yi kabul etmeleri işgalciler için katlanılamaz bir durumdu. Bu nedenle 13 Kasım 1918'den beri İtilaf devletlerinin denetiminde bulunan İstanbul artık resmen işgal güçlerinin elindeydi.

²⁸⁶ Kili (1982),s.59.

²⁸⁷ Aybars (1984). s.193.

²⁸⁸ Kili(1982),s.59

²⁸⁹ Turan (1991). s. 98

²⁹⁰ O.Duru (1978). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, s.81.

İşgalin sonrasında, 19 Mart 1920'de Damat Ferit Paşa yeniden Sadrazamlığa getirilmişti. Bu arada baskına uğrayan ve çalışmalarına ara verilen meclis bir süre sonra 11 Nisan 1920'de kapatılmıştı.²⁹¹

Emin Bey İstanbul işgal edilmeden önce, Yüzbaşı Cemal Bey ile ticari işler için İstanbul'a gitmişti. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinde şehirde bulunuyordu. Emin Bey anılarında işgal altında yaşananları kaydederek tarihe önemli notlar düşüyordu.

İtilaf Devleti Donanmaları Çanakkale Boğazını geçtikleri günden itibaren insanlık ve adalete aykırı davranış içine girmişlerdi. Savaşı kaybeden Almanlar, ve Bulgarlara yapılmayan şiddet ve vahşet Türklere karşı yapılmaktaydı. Avrupa'nın inandığı medeniyet ve adalet gibi değerler eğer yalan değilse savaşı kazananların bu esasları uygulayarak Türklerin karşı karşıya bırakıldığı zulme engel olmalıydılar.²⁹² Ancak Türklerin adalet isteklerine kulaklarını tıkayan ve imparatorluğun başkentini işgal eden güçler, Şehzadebaşı karakolunu basıp 10 kadar askerimiz şehit etmişti. Hatta birisi uyurken kesilmişti²⁹³ Bu baskın kanlı ve kanlı olduğu kadarda vahşi bir olaydı. Müttefikler, işgali sıcak savaşa dönüştürmüşlerdi. Bu olay uzunca yıllar insanların hafızalarından silinmediği gibi işgale karşı insanları bir araya getirmişti.²⁹⁴

İşgal altındaki İstanbul'da Mitralyözler ve süngülerle her sokak başı tutulmuş, zırhlılar toplarını İstanbul'a çevrilmişti. Harbiye Nezareti işgal edildiği gibi, Türk askerlerinin tüfeklerinin mekanizmaları ve Müslüman mahallerdeki polislerinde tabancaları alınmıştı. Devletin resmi kurumlarında da artık işgal gücü askerinin gölgesi vardı. Harbiye nezareti boşaltılmış, devlet daireleri işgal edilmiş, memurlar ise yerinde bırakılmıştı.²⁹⁵

Bu süreçte işgal güçleri bir bildiri yayımlayarak, İttihatçılara düşmanlıklarını olduğunu, halka bir şey yapmayacaklarını, herkesin işiyle gücüyle meşgul

²⁹¹ Kili (1982),s. 59.

²⁹² *İzmir'e Doğru*, 19 Mart 1920, No: 44.

²⁹³ Sazak (2007). s 138

²⁹⁴ N.H.Uluğ (1973). *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*. İstanbul:Milliyet Yayınları,s.168.

²⁹⁵ Sazak (2007). s 138.

olmalarını; aksi halde, İstanbul'un ebediyen "Türk idaresinden" koparılacağını ve işgalin geçici olduğunu duyurdular. Ayrıca, İtilaf Devletlerine karşı düşmanca tavır takınan ve Anadolu'da halkı askerlik ve vergiye zorlayan Kuvay-ı Milliye'nin dağıtılması için işgalin yayıldığı ve beş buçuk seneden beri her nasılsa hükümeti eline geçiren ittihatçıların cezalandırılması gerektiği... söylenmişti. Emin Bey bildirinin kimin yayımladığına dair açık bir ifade olmadığını resmi tebliğ olarak yayımlandığı için, hükümetin düştüğünü ve Ferit Paşa'nın iktidara geçtiğini düşünmüştü.²⁹⁶

Emin Bey bildiride İttihatçıların cezalandırılacağı belirtildiğinden dolayı tedirgin olmuştu. Çünkü kendisi de bir İttihatçıydı. İttihat Ve Terakki Cemiyetinin Mihaliççik'ta kurulmasında etkili olmuş ve hep yönetim kurulunda bulunmuştu. Dahası Ermeni tehciri dolayısıyla, suçlu bulunmuş ve yargılanmıştı. Ayrıca Hürriyet ve İttihatçılarla anlaşamıyordu. Yani, İstanbul'daki egemen güç için tehlikeli sayılabilirdi. Hatta onunla benzer niteliklere sahip olanlar Malta'ya gönderiliyorlardı. Kendisini de benzer akıbeti paylaşma olasılığı vardı.²⁹⁷

Emin Bey İstanbul'da güvenliğinin tehlikede olduğunu düşünüyordu. Ermenilerden ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından şüpheleniyordu. Bundan dolayı bulunduğu otelden uzaklaştı. Aslında Emin Bey şüphelerinde haklıydı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mensubu Radi Bey İngiliz İstihbarat Bürosu'na kendisi hakkında ihbarda bulunulduğunu söylemişti.²⁹⁸ Radi Bey'in başka söyledikleri de vardı. Ankara ve Eskişehir'in İngilizler tarafından işgal edildiğini ve Bursa'da Kuvayı Milliyecilerin halk tarafından ortadan kaldırıldığını söylemişti. Hatta memlekette İttihatçı ve Kuva-yı Milliyecilerin temizleneceğini dolaylı olarak anlatmıştı. Radi Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubuydu ve onun söyledikleri, işgal İstanbul'unun düşüncelerinin bir yansımasıydı. Bundan dolayı Emin Bey Radi Bey'in söylediklerine inanmamıştı.²⁹⁹

²⁹⁶ Sazak (2007). s 138.

²⁹⁷ Sazak (2007). s 139.

²⁹⁸ Sazak (2007). s 139.

²⁹⁹ Sazak (2007). s 139

Ateşkesin imzalandığından beri Türk tarafının hükümleri ihlal edecek hiçbir davranışta bulunmamasına rağmen İtilaf Devletleri memleketin toprak bütünlüğünü parçalamak adına çalışmaktaydı. Devletin yönetimde söz sahibi olan İstanbul Hükümetinin İtilaf Devletleri gölgesinde kalmasından dolayı fedakar Türk milleti kendini ortaya atarak kendi geleceğini kendisi belirlemek adına mücadele etmekteydi.³⁰⁰ Emin Bey'de İngilizlerin haksız hareketi ve İtilafçıların haince davranışları içindeki İstanbul'da kalamazdı. Eskişehir'e dönme kararı aldı. Ancak bu dönemde İstanbul'dan ayrılmak kolay değildi. Çünkü İngilizler şehre giriş ve çıkışlarda çok sıkı kontroller yapıyorlardı. İngilizler Cemal Bey'den Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp Anadolu'daki kuvvetlerini korumak adına arabuluculuk yapmasını istemişlerdi. Cemal Bey "Ermeniler tarafından görüşmek üzere Eskişehir eşrafından birisi seçtim" diyerek Emin Bey'in adını vermiş, İngilizler uygun görmüşler ve Cemal Beyle beraber Eskişehir'e dönmüşlerdi.³⁰¹ İşgal sonrası Eskişehir'e ilk dönen kişiler olduğundan dolayı casus olarak şüphelenenler olmuştu. Hatta İstanbul'dan dönerken yolculuk sırasında Kuva-yı Milliye'ciler Mekece Köprüsünde Emin Bey'i çevirmişlerdi. Emin Bey kendisinin casus olabileceğinden şüphelenildiğini söz etmektedir. Çünkü Mekece Köprüsünde Emin Bey'e kim olduğu ve nereye gittiği sorulmuştu. Emin Beyin kendini Kuvayı Milliyeci olarak tanıtmaması üzerine Kaymakam Hamdi Mustafa Kemal Paşaya bunu doğru olup olmadığını sormuştu.³⁰²

4. TBMM'nin Açılışı ve Milletvekili Seçilmesi

Mütareke Döneminde ülkede büyük bir kaos yaşanıyordu. I. Dünya savaşında görev yapan Meclis 21 Aralık 1918'de kapatılmıştı. Bir çok yer işgal altındaydı. İtilaf Devletleri her yerde kendilerini hissettiriyorlardı. Ancak en önemlisi

³⁰⁰ Açıksoz 21 Mart 1920 No: 29.

³⁰¹ Sazak (2007). s 140.

³⁰² Atase Arşivi ATAZB, K.29 G.36.

ülkenin başkentinde varlık göstermeleri idi. Hükümet ve basın İtilaf Devletlerinin gölgesi altındaydı.

Osmanlı Devletinin Son Meclisi için yapılan 1919 seçimlerini büyük oranda, Anadolu da ortaya çıkan ulusalcı hareketin temsilcileri kazanmıştı. Bu meclisin yaptığı en önemli olaylardan biri Misak-ı Milliye kabul etmeleri idi. Misak-ı Millinin içeriği İtilaf Devletlerinin Osmanlı devleti üzerinde gerçekleştirmek istedikleri antlaşmalara taban tabana zıttı. İtilaf devletleri paylaşım ideallerine engel olacağını düşündükleri bu meclisi ortadan kaldırmaları gerekiyordu. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilerek meclis dağıtıldı.

Memleket işgalcilere bırakılamazdı. Millet iradesi susturulamazdı. Bunun için meclis yeniden açılmalıydı. Bu doğrultuda Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa çeşitli tedbirler alma yoluna gitmişti. Mustafa Kemal Paşaya göre, olağanüstü yetkilere sahip bir meclis Ankara'da toplanmalıydı.³⁰³ Mustafa Kemal Paşa 17 Martta komutanlara ve valilere yolladığı telgraflarda 15 gün içinde Ankara'da toplanması düşünülen bir "Kurucu Meclis" konusunda fikirlerini sordu. Kurucu Meclis'e 25 yaşını doldurmuş 'medeni cesaret, fikir yetenek, dini ve milli değerlere inanmış insanların' seçilmesini istiyordu. Her livadan beş üye seçilecekti.³⁰⁴ Fakat Kurucu Meclis adı ihtilal anlamı taşıdığı gerekçesiyle, başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere hemen herkes tarafından tepkiyle karşılandı.

Karşı görüştekiler Fransız İhtilali'nin Kurucu Meclisini hatırlattığı ve milletin düşüncesini bulandırmamak için bu isimden vazgeçilmesini istediler. Bazıları, İstanbul'daki Meclisi Mebusan'ın devamı niteliğinde olması gerektiğini bu sebeple Meclisi Mebusa'nda vekil olanların gelmesini istiyorlardı. Kimi çevrelerin Meclis-i Mebusan'ın Ankara'da yeniden tüm içeriği ile açılmasını istemesine karşın, Mustafa Kemal Paşa yeni üyelerin seçilmesi konusunda ısrarcı davrandı. Ancak bu ısrarı meclisin adı konusunda gösteremedi. İsmi Kurucu Meclis olmasa, bir kurucu

³⁰³ Genelkurmay Başkanlığı (1965). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-) Kasım 1919*(2,2), s.158.

³⁰⁴ Güneş (2009), s. 581.

meclis işlevine sahip olacak bu yeni Meclise “Salahiyet-İ Fevkaladeye Malik”³⁰⁵ deyimi kullanılacaktı. Salahiyet-i Fevkaladeye Malik meclis için İstanbul’dan vekiller gelirken, Anadolu’da ise seçim çalışmaları devam ediyordu.³⁰⁶ Martta Sivas vilayeti, Kayseri Tokat Yozgat, Kangiri livalarıyla Kastamonu’da seçimler tamamlanmış ve seçilen vekiller Ankara’ya doğru hareket etmişlerdi. Konya’da şehrin ileri gelenleri Karahafızlar Medresesinde toplanarak gizli oyla vekillerinin seçmişlerdi. Ancak tüm yurttaki çalışmalar, aynı doğrultuda devam etmiyordu. Çünkü Temsil Heyeti yurdun her köşesinde aynı etkinliği göstermiyordu. Dönemin iletişim araçları yetersizdi. İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletlerinin baskısı seçim çalışmalarını olumsuz etkiliyordu. Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır ve Trabzon gibi yörelerde seçim çalışmalarında çeşitli güçlüklerle karşılaşılıyordu.

Eskişehir’de de, İtilaf güçleri ve İstanbul hükümetinin baskıları altındaki bir ortamda Ankara’da kurulacak olan meclis için seçimler yapılıyordu. Anadolu ile İstanbul arasındaki sınırların keskinleştiği bir ortamda meclis için aday olmak aynı zamanda taraf olmaktı. Her türlü baskı ve belirsizliğe rağmen Emin Bey bu seçimlerde adaylığını koydu. Emin Bey adaylığı kabul etmesinde Sivrihisar’dan Çamlızade Mehmet Efendi ve mutasarrıfın ısrarının etkili olduğunu söyledi³⁰⁷. Ankarada açılan “Salahiyet-İ Fevkaladeye Malik” meclise Eskişehir’den Emin Bey birlikte Eyüp Sabri Bey, Halil İbrahim Efendi, Hüsrev Sam Bey, Mehmet Niyazi Bey ve Osmanlı Meclisi Mebusan’ın da görev almış olan Hacı Veli ve Abdullah Azmi Beyler seçildi.³⁰⁸

Tehlikeler karşısında kurtuluş adına kısa süre içinde Ankara’da meclis açılmıştı. Bu durum milletin yaşamak için her yolu deneyeceğine kanıt olarak gösterilebilir. Tarihte pek çok felaketle karşılaşmış ancak bu felaketler sonrasında akıllara durgunluk veren yeni gelişmeler yaşanmıştı. Her seferinde yeniden ayağa kalkan Türk Milleti yeni hayatın temellerini oluşturmuştu. 1920 yılında da

³⁰⁵ Olağanüstü Yetkilere Sahip

³⁰⁶ Güneş (2009), s.62.

³⁰⁷ Sazak (2007). s. 141.

³⁰⁸ Güneş ve Yakut (2007), s.191.

yaşananlar yeni bir sınav olarak görülüyordu. Ancak Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi ile Türk milleti bu sınavdan başarı ile geçiyordu. Amacı ise tehlikeler karşısında varlığını korumaktı.³⁰⁹

4.1. TBMM'nin Açılışı Öncesinde Çıkan İç Ayaklanmalar Karşısında Takındığı Tavır

Milli Mücadele sırasında İtilaf Devletlerinin, Padişahın ve İstanbul hükümetlerinin oluşturdukları ortak cephe, Anadolu da vatanın kurtuluşu için çalışan Milli Mücadele yanlılarına karşı bölücü ve gizli faaliyetler içindeydiler. Bunun sonucunda Anadolu'da halkın içine kin ve nefret tohumları atarak çeşitli yerlerde kardeş kavgasına neden olmuştu. Bunu yaparken ise saltanat ve hilafet makamının tehlikeye düştüğünü iddia edilerek Anadolu'daki ulusal mücadeleyi ortadan kaldırarak³¹⁰ bırakışma şartlarını uygulanmasını hızlandırmak istemişlerdi. Ulusalçıların şeriat düşmanı olduğunu söyleyerek halkı kışkırtmışlardı.³¹¹

Bunu dışında Sadrazam Ferit Paşa asker sivil herkesi Padişaha "sadakat ve her emrine itaat" etmeye çağırırdı. Bu amaçla da "sadakatname" adlı kağıtlar asker ve memurlara üst düzey yöneticiler tarafından imzalatılıyordu.³¹²

Bunun dışında ayaklanmaların çıkması yolunda teşvikler yapıyorlardı. Bu doğrultuda ilk ayaklanma Mayıs 1919'da başlamış, 1921 yılının sonuna kadar devam etmişti.³¹³

³⁰⁹ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* (23 Nisan 1336). No:24.

³¹⁰ Turan (1991). 1, s. 197.

³¹¹ Turan (1991). 2, s. 175.

³¹² Ş.Halıcı (2007). İstanbul hükümeti'nin Milli Mücadeleye karşı yeni bir taktiği: Sadakatnameler, *Atatürk yolu dergisi* 40, s. 630 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10139> (Erişim Tarihi 25.06.2011)

³¹³ Turan (1991). 2, s. 175.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetleri ve Anadolu'daki ulusalcı faaliyetlerin her geçen gün daha da güçlenmesi ile İstanbul'da bulunan iç ve dış güçler bu hareketlilik karşısında endişeye kapılmışlardı. Bunlarla beraber mecliste Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi İtilaf Devletlerini harekete geçirmiş ve İstanbul'u işgal etmişlerdi. İşgalciler 17 Şubat 1920-31 Mart 1920 tarihleri arasında İstanbul hükümetine 5 nota vermişlerdi. Londra konferansında Berthelot Fransa adına İstanbul hükümetinin Anadolu'daki milliyetçileri durdurması gerektiğini belirtmiş. De Roberck hükümetin milli hareketi istem dışı bir hareket kabul etmesi ve Milne Hattına geri çekilmesi istemişti. 3 Mart'ta 1920'de Kuva-yi Milliye cephesinin 3 kilometre geriye çekilmesi talebini reddeden Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etmişti.³¹⁴

İtilaf güçlerinin Milli Mücadelenin sindirilmesi etkisizleştirilmesi için yaptıkları baskılar sonuç vermeye başlamıştı. Ülkenin pek çok yerinde çıkarılan isyanlardan biri de, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede³¹⁵ , Kızılcahamam bölgesinde çıkmıştı. ³¹⁶ 1920 yılının İlk günlerinde başlayan isyan yılın ortalarına kadar devam etmişti. İsyân İstanbul Hükümeti tarafından çıkarılmıştı ve bunu gizleme gereği görmüyordu. Padişah mayıs ayında bu isyana katılmış yardım etmiş 16 kişiye nişan vermişti. ³¹⁷

Ocak 1920'nin başlayan isyan Nisan ayında Bolu, Gerede, Beypazarı, Mudurnu, Nallıhan ve Mihaliççık taraflarına yayılmıştı.³¹⁸ İsyancılar kısa sürede etki alanlarını genişletti.³¹⁹ Bolu Mutasarrıfını esir alan isyancılar, Düzce, Beypazarı ve

³¹⁴ K. Çelik (2007), Milli Mücadelede İç İsyânlar,Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri. *Atatürk yolu dergisi* 40, s. 630 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10136> (Erişim Tarihi 12.06.2011)

³¹⁵ S. Selek (1987). *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Kastaş Yayınları, s. 355

³¹⁶ K.Esengin(2006). Milli Mücadelede Ayaklanmalar. İstanbul:kum saati yayın dağıtım,s: 94

³¹⁷ Selek (1987), s.355.

³¹⁸ Çelik (2007), s. 592.

³¹⁹ Esengin(2006),s.97.

Gerede'yi de ele geçirdi. Halkın desteğini alan isyancılar Padişahın yanında olduklarını belirten gösterilerde yapmıştı.³²⁰

Bu günlerde İstanbul Hükümeti de yeni açılan meclisi zora sokmak adına Kuva-yı Milliye'ye karşı hilafet ordusu olarak bilinen Kuvay-ı İnzibatiye'yi kurdu³²¹ Kuva-yı İnzibatiye'nin kurulma amacı Kuvay-ı Milliye'yi ortadan kaldırmaktı. Devletin silahlı gücü olarak tanımlanan Kuva-yı İnzibatiye Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine bağlı, emekli subaylardan ve gönüllülerden meydana getirildi.³²²

19 Nisan 1920'de Beypazarı'nda Milli Mücadele karşıtı kalabalık ilçe kaymakamlığına ve postaneye gelerek İstanbul'dan gelen fetva ve padişahın Beyannamesinin istediklerinin söylediler. İstekleri yerine getirildikten sonra ise padişahın ve İstanbul'un sözünü dinlemeyen Ankara'yı kendilerinin de dinlemeyeceklerini söylediler. Eldeki kuvvetlerin Düzce ayaklanması ile ilgilenmesi dolayısıyla³²³ Yarbay Arif Afyon'dan, Ankara'ya doğru yola çıkar. Karakeçili Müfrezesi ile birlikte Yarbay Arif 25 Nisan'da Bey pazarına ulaşır ve burada yaşanan çarpışmaların ardından Beypazarı yeniden ulusalcıların eline geçti.³²⁴

Adapazarı, Bolu Gerede civarında başlayan isyan Mudumu ve Nallıhan üzerinden Mihaliççık'a kadar yayılmıştır. Her köy kendi önündeki köyü harekete geçecek böylece isyan büyüyerek³²⁵ Ankara'ya ulaşması sağlanacaktı. Mihaliççık'ta ' Hilafet Kumandanı' unvanıyla dağıtılan bildirimlerde "Bir Türbedarın rüyasında Hz. Peygamberi gördüğü ve Hz. Peygamberin vasiyet ettiği bu vasiyetnamenin hemen köyden köye dolaştırılmasını ve ümmetin ona göre hareket etmesini" istediği anlatılıyordu.³²⁶ Bunun sonucunda, halk isyancıların yanında yer almaya başladı. Mihaliççık halkı bu isyanı sona erdirmek için harekete geçti. Emin Bey, Saffet ve Derviş Beyler Milli Müfrezeye katıldılar. Emin Bey bugünlerde

³²⁰ Esengin(2006),s.99

³²¹ Çelik (2007), s. 592.

³²² C.H.Korkmaz (2008). *Kurtuluş Savaşının ikinci cephesi*. İstanbul: Altın Kitaplar,s.141

³²³ Genelkurmay Başkanlığı (1965), 52.

³²⁴ Korkmaz (2008), s.131.

³²⁵ Albek (1991). s.181.

³²⁶ Sazak (2007). s. 145.

Ankara'da TBMM'nin açılışı sebebiyle bulunuyordu. Mihaliççık'tan gelen 'Hilafet Ordusunun Mihaliççık'a saldırmaya hazırlandığını ve amaçlarının Kuva-yı Milliye taraftarlarını yağma ve imha olduğunu söyleyen telgrafın hemen ardından Mihaliççık'a doğru yola çıktı. Mihaliççık'ta Hilafet Kumandanı unvanıyla bildiri yayımlandığını ve halkın buna inandığını belirten Emin Bey, isyancıların Mihaliççık'ta düzenli bir teşkilatı olmadığı halde Mihaliççık'ın, Kuzey kısmının üç gün içinde ele geçirdiklerini belirtmişti. İsyancılar devlet dairelerini ele geçirmek ve Kuva-yı Milliye taraftarlarını imha etmek amacını taşıyorlardı. Bunu için Çalçı köyünde silahlı olarak toplanmışlardı.

Saffet Efendi ile Hacı Hüseyin Mihaliççık dışında halkın saldırıya uğramaması ve güvenliğinin sağlanması için, halkı silahlandırıp, kasaba dışında silahlı koruma düzeni almışlardı. Bu yüzden Hilafet taraftarı herhangi bir saldırıya cesaret edemiyorlardı.³²⁷

Emin Bey, Saffet ve Derviş Beyler Milli Müfreze'ye katıldılar. Eskişehir'den Yüzbaşı Cemal ve Konya Kuva-yı Milliye'sinin yardımıyla isyan kısa sürede bastırıldı.³²⁸

Emin Bey cephe oluşturduğu, müfrezelerle beraber hilafet ordusuna karşı mücadele ettiği ve bir kısmının milli orduya katılmasını sağladığından dolayı 1925 yılında Kırmızı- Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası verildi.

4.2. TBMM'ye Katılması ve Çalışmaları

Milli Mücadelenin içinde fiilen bulunan Emin Bey, Ankara'da, açılan Türkiye Büyük Millet Meclisine de Eskişehir Milletvekili olarak katılmıştı. 23 Nisan 1920'de

³²⁷ Sazak (2007). s. 146.

³²⁸ Sazak (2007). s. 146.

açılan Birinci Dönem'den itibaren sekiz dönem boyunca Mecliste yer alan Emin Bey, ülke sorunlarını ilgilendiren bir çok konuda mecliste, konuşmalar yapmıştı.

Emin Bey'in Birinci Dönemde, İtilaf güçleri ve İstanbul Hükümetinin baskıları altındaki bir ortamda Ankara'da kurulacak olan meclis için adaylığını koymuştu. Halk tarafından bu göreve seçilen Emin Bey Birinci Dönemde Eskişehir'i Eyüp Sabri Bey, Halil İbrahim Efendi, Hüsrev Sam Bey, Mehmet Niyazi Bey ve Osmanlı Meclisi Mebusan'ın da görev almış olan Hacı Veli, ve Abdullah Azmi beylerle beraber temsil etmişti.³²⁹ Savaşın yaşandığı zor günlerde mecliste ülkenin sorunlarına çözüm bulmak için başta ülke savunması olmak üzere ekonomi, sağlık ve eğitim gibi bir çok alanda görüşlerini dile getirdi.

Emin Beyin İkinci Dönem seçimlerinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından, Müdafaa-yı Hukuk grubu içinde aday gösterilmemiş, bağımsız aday olarak seçimlere girmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın diğer vekillerle fikir alışverişinde bulunduğu halde kendisiyle herhangi bir görüşme yapmadığından yakınan Emin Bey, aday gösterilmemesini meclisin tatil olduğu günlerde yaşanan bir olaya bağlıyordu. Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'den Ali Fuat Paşa'nın ve Albay Arif Bey'in milletvekili olmasını istemişti. Emin Bey bu olaya şiddetle karşı çıkmış ve reddetmişti. Emin Bey bu düşünceyi halk iradesini yok sayma olarak görüyordu. "Milli bir görev yaptığı inancıyla" bu yaşananlara karşı çıkan Emin Bey, buna gerekçe olarak da, Arif Bey'in Eskişehirli olmaması ve Eskişehir'de bulunduğu sıralarda eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle halkın üzerinde olumsuz etkilere sahip olmasını gösteriyordu. İkinci olarak ise, milletvekillerinin vergi veren ve üretici sınıftan olması gerektiğine inanıyordu. Emin Bey ayrıca İkinci Meclisi birçok açıdan yetersiz olacağını, Meclisin tüketici, memur ve askerlerden meydana geldiğini bu yüzden bu meclisten çıkacak işlerin ülkeyi iflasa sürükleyeceğini düşünüyordu.³³⁰

³²⁹ TBMM Albümü -1920-2010, 1.Cilt 1920-1950,(2010). Ankara: Korza Yayıncılık, s. 29.

³³⁰ Sazak (2007). s. 218

İkinci dönemde Emin Bey'le birlikte Arif Bey, Abdullah Azmi Bey, Ali Ulvi Bey Eskişehir'i temsil etti.³³¹

Üçüncü Dönemde yine Eskişehir milletvekili olarak mecliste yer alan Emin Bey, Anadolu-Bağdat demiryolları işletmesinin bütçesi, Ankara İstiklâl mahkemesince on sene hapis cezasına çarptırılan Süleyman Radi Beyin sağlık sorunları nedeniyle geri kalan cezanın indirimi, Ankara'nın imarına ayrılan bütçe, yabancı ülkelere gönderilecek öğrenciler, halk sağlığını korumak adına çıkılacak olan umumi hıfzısıhha, Türkiye ve Amerika ile yapılan ticaret antlaşması, yol ve köprüler, eğitim, nafia, maliye ve iktisat bakanlıklarının bütçe görüşmelerde söz alarak görüşlerini dile getirdi. Üçüncü Dönemde Eskişehir'i temsil eden diğere vekiller ise Ali Ulvi Bey, İsmail Besim Paşa, Sait Bey'di.³³²

Emin Bey Dördüncü Dönemde Osmanlı Borçları, Duyunu Umumiye bütçesi, buğday fiyatlarının belirlenmesi, hava yollarının kurulması ve yine hava yolları için alınacak olan vergi, yurt dışında çalışan memurların maaşları ile ilgili mecliste görüşlerini dile getirdi. Bu dönemde Emin Bey'le birlikte Alioğlu Ahmet Bey (Özdemir), Cafer Bey (Sayılır), Yusuf Ziya Bey (Özer), Eskişehirilileri mecliste temsil etti.³³³ Dördüncü Dönemde Emin Bey 64'ü Mihallıççıktan olmak üzere 345 oy ile Milletvekili oldu.

Beşinci Dönemde yine halkın sorunlarını meclise taşıyan Emin Bey hayvanlarla ilgili sorunlar, af kanunu, zeytincilik, tarıma zarar veren hayvanlara karşı alınacak önlemler, sanayi ürünlerinin maliyeti ve satışının kontrolü, orman genel müdürlüğünün kontrolü hakkında yapılan görüşmelere katıldı. Beşinci dönemde Emin (Sazak) Bey, Osman Işın, İstamat Özdamar, Ahmet Özdemir, ve

³³¹ TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.95.

³³² TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.148.

³³³ TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.200.

Yusuf Ziya Özer Eskişehir milletvekilliğine seçildi.³³⁴ Emin Bey Mihaliççık'tan 69, toplamda 422 oy aldı.

Altıncı Dönemde II. Dünya Savaşının ağır şartları altında görev yapan meclise büyük görev düşüyordu. Her şeyden önce ekonomik alanda yaşanan sorunları hafifletmek adına çalışmalar yapıldı. Buğdayı koruma karşılığı alınan vergi, çiftçi mallarının korunması, devlet memurlarının maaşları hakkında görüşlerini dile getirdi. Altıncı dönemde Emin (Sazak) Bey ile beraber Osman Işın, Yusuf Ziya Özer, İzzet Arukan, İstamat Özdamar'da Eskişehir'i temsilen eden vekillerdi.³³⁵ Bu dönemde Emin Bey Mihaliççık'tan 57, toplamda 422 oyla vekilliğe seçilmişti.

Yedinci dönemde Emin Bey Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprak mahsulleri vergisi, zirai donanım kurumu, iş ve işçi bulma kurumunun kuruluşu ve görevleri hakkındaki görüşmelere katıldı. Çok partili hayata geçişte önemli bir etkiye sahip olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bu dönem çıktı. Kanunun en önemli yanı ülkemizde siyasi alanda yaşanacak büyük değişimi başlatırken Emin Bey'in CHP'den ayrılması bu dönemde yaşandı. İzzet Arukan, Yavuz Abadan, İzzet Ulvi Aykurt CHP'den, İstamat Özdamar bağımsız milletvekiliydi. CHP'den meclise giren Emin Bey sonra DP geçti.³³⁶ Emin Bey bu dönemde 63'ü Mihaliççık'tan toplam 359 oy aldı.

Sekizinci dönemde Emin Bey bataklıkların kurutulması, belediye kanunu, cumhurbaşkanlığı bütçesi, verem savaş hakkındaki görüşmelere katıldı. Bu dönemde Yavuz Abadan CHP'den, Kemal Zeytinoğlu, İsmail Hakkı Çevik Ahmet Oğuz, Hasan Polatkan, Abidin Potuoğlu ve Emin Bey DP'den milletvekili seçildi.³³⁷ Emin Bey Mihaliççık'tan 5670, toplamda 46642 oy aldı.

³³⁴ TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.259.

³³⁵ TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.325.

³³⁶ TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.393.

³³⁷ TBMM Albümü -1920-2010 (2010), s.467.

Üçüncü Bölüm

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Emin Sazak

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurumsallaşmasındaki Siyasal Faaliyetleri

1.1. Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçişi

1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ile demokrasi kültürü Türk toplumu içine girmeye başladı. Seçim, parlamento gibi demokrasinin unsurları Türk siyasal yaşamına girerken bir süre sonra Anayasanın rafa kaldırılmasıyla bu dönem kapandı. Ancak yaklaşık otuz yıl sonra 1908'de Meşrutiyetin ikinci kez uygulamaya konulmasıyla yeniden Türk toplumu sınırlı olsa yönetime katılmaya başladı. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri siyasal partilerin varlığıdır. Demokrasi kültüründe çok sesliliğin en büyük göstergesi olan siyasi partiler aynı zamanda yönetimi denetleme vasfına sahiptir. Elbette bu dönemin şartları göz önüne alındığında yönetimi denetleme oldukça sınırlıydı.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa da bu yönde yapılan çalışmaları desteklemiştir. CHP'nin altı okundan biri olan Halkçılık demokrasiyi karşılar niteliktedir. Ancak yeni kurulan cumhuriyetin ilkelerinin sindirilememiş olmasından dolayı Mustafa Kemal Paşa hayattayken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile gerçekleştirilmek istenen çok partili hayata geçiş denemeleri ne yazık ki kısa süreli olmuştu.

II. Dünya Savaşı bir anlamda totaliter-sorgusuz tek parti yönetimleri ile demokrasinin savunucusu devletler arasında yaşanıyordu. Savaşa girmeyen ancak

savaşın etkilerini hissedilen Türkiye’de ileri demokrasi gelişmeleri beklenemezdi³³⁸. Ancak parti içi denetimi sağlamak için girişimler de yapılıyordu. Müstakil Grubun kurulması bunlardan biriydi.

Altıncı dönem TBMM’de bağımsız olarak meclise gelen vekillerin sayısı 21’di. İsmet İnönü mecliste bir muhalefet havası oluşması adına bu vekillerin içinde bulunduğu bir grubun oluşması için girişimler başlattı. Parti tüzüğünde yapılan bir değişiklikle bağımsız milletvekillerinden oluşan bu grubun “Müstakil Grup” adına almasına karar verildi.³³⁹

Müstakil Grubun görevleri arasında devlet işlerini denetlemek, bir seçim dönemi boyunca yapılan çalışmaları parti kurultayına rapor etmek, Bakanlar Kuruluna soru ve gensoru vermek, Hükmet hakkında açık görüş istemek yer alıyordu. Ayrıca Müstakil Grubun çalışmalarının hükümetin başarısına katkı sağlaması ve grubun üyelerinin kişisel hırslarından uzak kalması gerekmekteydi.³⁴⁰

Müstakil Grup 1943 yılına kadar 136 toplantı yapıp Büyük kurultaya rapor verdi. Bunun yanında CHP ile olan organik bağına da sürdürmeye devam etti. Şöyle ki Müstakil Gruba mensup kimi vekiller CHP Hükümetinde görev alırken kimi de vali olarak atanıyorlardı.³⁴¹

Dönemin şartları göz önüne alındığında iyi niyetli bir yaklaşımla kurulan Müstakil Grup CHP ile olan ilişkisine mesafe koymaması nedeniyle etkin bir muhalefet sergileyemedi. Çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle -DP’nin meclise girmesinden sonra- 11 Mayıs 1946’da kaldırıldı.³⁴²

II. Dünya Savaşının sonlarına gelindiği bir dönemde ülkemizde yaşananlar Türk siyasal yaşamında bir kırılma noktası olmuştu. Bu gelişme Çiftçi Topraklandırma Kanunuydu. 19 Ocak 1945’te meclise gelen kanun, yılın

³³⁸ T.Timur (1991). *Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul:İletişim yayınları.s.11.

³³⁹ M. Albayrak (2004) *Türk siyasi tarihinde demokrat parti 1946-1960*.Ankara: Phonix yayınevi, s.18.

³⁴⁰ Albayrak (2004). s.18.

³⁴¹ Albayrak (2004). s.19.

³⁴² Albayrak (2004). s.20.

ortalarında çeşitli ertelemelerden sonra meclis gündemine alınmıştı.³⁴³ Bu yasa “tabiatın madde ve kuvvetlerin öz kaynağı” olan topraktan, halkın yararlandırılması için hazırlanmıştı. Bu şekilde halk geniş ölçüde topraktan yararlanacak ve ulusal kalkınma hızlanacaktı. Elbette bu Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük isteklerinden biriydi.³⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmalarda bu konuya değindi. 1929 yılında yaptığı bir konuşmasında

“Çiftçiye toprak vermek de hükümetin ara vermeksizin izlemesi gereken bir konudur. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin üretimini zenginleştirecek başlıca çarelerdendir”.³⁴⁵

demekteydi.

Yine 1936 yılında yaptığı bir konuşmada ise,

“Her Türk ailesini geçineceği ve çalışacağı topraklara sahip olması kesinlikle gereklidir. Vatan sağlam temeli ve bayındır hale getirilmesi bu esaslara bağlıdır.”³⁴⁶

diyerek bu konudaki hassasiyetini sergiliyordu.

Bu dönemde yaklaşık 250 000 bin çiftçi ailesinin elinde 1-10 dönümlük bir arazi bulunurken, yalnızca 2000'den az ailenin elinde 1000 dönümden fazla arazi vardı.³⁴⁷

Yasa bu soruna çözüm bulmak amacıyla hazırlanmıştı. Geniş düzlüklerin bol olduğu yerlerde 5000 dönümden, düzlüklerin az olduğu yerlerde ise 2000 dönümden fazla toprağa sahip özel toprak sahiplerinin ellerindeki bu fazla topraklar

³⁴³ E.İnce (2006). köylüyü topraklandırma kanunu'nun Türk siyasi yapısının oluşumu üzerindeki etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (13), s. 68.

³⁴⁴ İnce (2006) s. 64.

³⁴⁵ U.Kocatürk (2007). Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s 403.

³⁴⁶ Kocatürk.(2007). s.403.

³⁴⁷ İnce (2006) s.64.

kamulaştırılacaktı. Arazisi olmayan ya da yetmeyenlere, aileleriyle birlikte tarımla uğraşmak isteyenlere bu araziler verilecekti.³⁴⁸

Yasa elbette ellerinde büyük arazi bulunan vekilleri rahatsız etmişti. Başta Emin Bey olmak üzere Adnan Menderes, Cavit Oral gibi vekillerin tepkisini çekmişti. Emin Bey komisyonda bulunduğunu, Hükümetin teklifin de yer alan zararları en aza indirmek için çalıştıklarını ifade etti. Ancak şehirde veya kasabada oturan insanlara toprak vermek faydalı bir gelişme olacağını düşünmüyordu. Eğer böyle olduğunu inansaydı destek vereceğini söyledi. Zira geçmiş dönemde yapılan saltanatın ve halifenin kaldırılması, şapka, harf devriminin yapılması, tekkelerin kapatılması gibi gelişmelere destek olduğunu, ancak bu yapıların kabul edilemeyeceğini söyledi.³⁴⁹ Emin Bey elinde toprağı olmayanların kolay kabul edebileceği bir kanun olduğunu, toprak sahipleri için ise karşı devrim niteliğinde olduğunu dile getirdi.³⁵⁰ Çünkü Emin Bey yapıların ülkenin ilerlemesine hiçbir katkısı olmayacağına inanıyordu

Çiftçiyi Topraklandırma kanunu hakkında mecliste yapılan görüşmeler sırasında söz alan Adnan Menderes ise toprak reformuna ülkenin ihtiyacı olduğunu ancak uygulanmak istenen yasanın doğru hazırlanmadığını şikayet etti. Yine Menderes hükümetin tarım ile uğraşan halka karşı uyguladığı politikaları da eleştirdi. Köylünün teknik bilgi, alet, teçhizat ve tohum-kredi gibi sorunlarının çözümü olacak temel ihtiyaçlardan mahrum bırakıldığını savundu.³⁵¹

Şükrü Sökmensüer, Mustafa Canpolat, Recep Peker gibi tasarinın yanında yer alan milletvekilleri de vardı. Özellikle Şükrü Sökmensüer bu tasarıya karşı olanların büyük toprak sahipleri olduğunu vurguladı.³⁵²

Bu doğru bir tespitti. Mecliste bu tasarıya karşı çıkan ve aynı zamanda komisyonda bulunan Cavit Oral, Emin Sazak, Adnan Menderes gibi isimler büyük

³⁴⁸ İnce (2006) s.65.

³⁴⁹ TBMM ZC, D.7, c.17,s. 80.

³⁵⁰ TBMM ZC, D.7, c.18,s. 92.

³⁵¹ Ş.Demir (2010). *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf yayınları, s.57.

³⁵² Albayrak (2004), s. 23.

arazilere sahip vekillerdi. Komisyonun raportörü olan Adnan Menderes kanunun kabulünden bir gün önce bu görevden istifa etti.³⁵³ Bu kanun ile yeni bir partinin kurulma süreci başlamış oldu. Hakkında yapılan tartışmalarla büyük yankılar uyandıran yasa kabul edilmesine rağmen uygulama imkanı bulamadı.

Çok partili hayata geçiş sürecini hızlandıran gelişmelerden biri de ekonomik sorunlar olarak gösterilebilir.

Türkiye II. Dünya Savaşına girmemesine rağmen her an savaşa girme ihtimaline karşı tedbirler aldı. Bu tedbirlerden (Milli Koruma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi) daha çok geniş ve yoksul halk kitlesi etkilendi.³⁵⁴ Bunun dışında ekonomik durumu güçlü azınlıklardan 1942 yılında alınan Varlık Vergisi de büyük tepki çekti.

Savaş sırasında fiyatların yükselmesi karaborsacılığı beraberinde getirdi. Bu dönem siyasi nüfuz kullananlar tarafından fırsata çevrilirken diğer yandan zor şartlar altında yaşayan halkın CHP'ye karşı tepki duymasına neden oldu.³⁵⁵

Toplumun büyük kesimini oluşturan halkın yanı sıra ekonomik faaliyetler içinde olanların da çeşitli şikayetleri vardı. Devletin ekonomi alanında izlediği devletçilik politikası ile ulusal sanayinin gelişmesi için izlediği dış ticaret politikasıyla ülkedeki sanayicilere olağanüstü ayrıcalıklar sağlıyordu. Tüccarlarda savaş yıllarının kendine özgü koşullarından yararlanarak hızlı bir gelişme gösterdiler.

Ancak savaşın sonlarına doğru bu tablo değişmeye başladı. Devletin müdahaleci politikası yerine bağımsız ve özgürce gelişme fırsatı arayışına giren sanayiciler liberal ekonomi talebinde bulunmaya başladılar. CHP iktidarının meclise getirdiği Çiftçiyi Topraklandırma kanunu ise, CHP'nin devletçi politikasıyla liberal politika isteği içinde olanların saflarını belirlemesine neden oldu.³⁵⁶

³⁵³ M.Sencer (1971). *Türkiyede siyasal partilerin sosyal temelleri*. İstanbul: Geniş yayınları, s.198.

³⁵⁴ Albayrak (2004). s.23

³⁵⁵ Albayrak (2004). s.24.

³⁵⁶ Sencer (1971), s.199.

II. Dünya Savaşı Avrupa'da yaşanırken Türkiye'de yaklaşık 1 milyon asker silah altına alındı. Toplumun üretici sınıfından çoğu kırsaldan gelen bu askerlerin silah altına alınarak pasif bir konumda bulunmaları sebebiyle ülkedeki mevcut üretimde bir azalma oldu. Bu azalmaya paralel olarak savunma masraflarının artması sonucu ülkedeki ekonomi darboğaz içine girdi. Bu durumdan çıkmak için ise para basma yoluna gidildi. Ülke içindeki fiyatlar %50 arttı. Bu nedenle savaş sırasında elde edilen kazançları vergilendirme yoluna gidildi. Bu amaçla yapılan uygulamalardan biri varlık vergisinin kabul edilmesiydi.³⁵⁷

Müslüman, gayrimüslim, büyük toprak sahiplerine uygulanan vergi oranları farklıydı. Bu durum mükelleflerin, yabancı elçiliklerin ve konsoloslukların tepkilerine neden oldu.

11 Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi 15 Mart 1944'de uygulamadan kaldırıldı. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında kara paradan elde edilen karları vergilendirip yeniden halka kazandırmayı amaçlayan bu kanun uygulamada başarılı olamadı. Bu kanunun çeşitli haksızlıklara ve olumsuzluklara neden olduğu gerekçesiyle kanunun uygulanmasından olumsuz etkilenenler CHP'nin karşısında yer aldılar.³⁵⁸

Hükümetin ekonomik gerekçelerle çıkardığı bir diğer vergi ise Toprak Mahsulleri Vergisidir. Bu vergi tarım ile uğraşanları ilgilendiren bir vergiydi. Buna göre tarım ürünlerinden %8 ile %12 oranları arasında bir vergi alınıyordu. Ancak halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir sırada bu verginin uygulamaya konması, verginin belirlenmesi ve toplanması sırasında yaşanan yolsuzluklar çiftçilerin iktidara tepki duymasına neden oldu. Halkçılık düşüncesiyle bağdaşmayan bu verginin uygulaması karşısında yer alanlar çok partili dönemde muhalefetin içinde yer aldı.³⁵⁹

³⁵⁷ M.Ç.Okutan (2004). *Tek parti döneminde azınlık politikaları*. İstanbul: İstanbul Bil Üniversitesi yayınları, s.271.

³⁵⁸ Albayrak (2004). s.27.

³⁵⁹ Albayrak (2004). s.28.

Milli Koruma Kanunu da halkın CHP'nin karşısında olmasında etkili oldu. Bu kanuna göre satıcılar fatura verme zorunluluğu getirilirken, taşınmaz malların kiralalarının arttırılması yasaklandı. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde ise hükümet halkın ekonomik hayatına müdahale edecekti. Çiftçilerin öküzlerine, üreticilerin fabrikalarına elkoyma, özel girişimcilerin hafta tatilini kaldırabilme, çalışma saatlerinde değişiklik yapabilme, ithal malları stoklama, maden işletmelerine el koyma, fiyat kontrolü gibi tedbirler getiriyordu. Yasa ve yasanın uygulaması halk nezdinde huzursuzluğa neden olduğu gibi yine muhalefete kayma nedeni sayılabilir.³⁶⁰

İsmet İnönü de çok partili hayatı hazırlayan etmenleri hızlandırdı. İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra dünyanın ikinci kez genel bir savaşa hazırlandığı dönemde Cumhurbaşkanlığına geldi. Bu dönem aynı zamanda I. Dünya savaşını yaşayan kadronun da hala yönetimde bulunduğu yıllardı.

Ülkeyi savaşa girme ihtimaline karşı koruyan yöneticiler, zaman zaman sert tedbirler alma yoluna gittiler. Dünyada Totaliter rejimlere karşı savaş verilirken, Türkiye'de yönetim biçimi de savaşın sonlarına doğru eleştirilere uğramaktaydı. Demokrasi ile ülkelerini yöneten devletlerin savaştan galip çıkması Türkiye'de Yeni Dünya düzeni içinde yerini belirleme ihtiyacını gündeme getirdi. İsmet İnönü'nün Mart 1939'da İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşma -kimi yazarlarca-demokrasi yada demokratik yönetim biçimine geçişin sinyalleri olarak değerlendirilir. Ancak ileri demokrasinin dillendirilmesi ve somut adımların atılması 1940'ların ikinci yarısında başladı.

İsmet İnönü II. Dünya Savaşı sonunda kurulacak düzenin görüşüldüğü San Fransisco Birleşmiş Milletler Konferansına giden heyete "Türkiye Cumhuriyet tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü reformları raylarında perçinlemek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak

³⁶⁰ Albayrak (2004). s.29.

olacaktır”...diyerek dünya kamuoyuna Türkiye'nin demokrasi hakkında düşüncelerini duyurmalarını istedi.³⁶¹

İsmet İnönü San Fransisco Konferansının devam ettiği bir sırada Başbakan Şükrü Saraçoğlu Parti Genel Yönetim Kurulundan Atıf Akgüç, Müstakil Gruptan Münir Birsal, Alaattin Tiritioğlu İle Atıf Tüzün, Necmettin Sadak, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Emin Sazak, Faik Ahmet Barutçuoğlu, Falih Rıfki Atay, Kemal Satır ve Kazım Sevüktekin'i Çankaya'ya çağırarak bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda tek parti yönetiminin doğurduğu sorunlar ve çok partili düzene geçme konusunda değerlendirmeler yapıldı. Bu toplantıda ayrıca demokrasiye geçme konusunda konuklarına fikirlerini sordu. Konukların birçoğu olumlu karşıladı. Sonrasında ise kendisi de görüşlerini dile getirdi. Atatürk ile beraber bu memleket için büyük inkılaplar yaptıklarını, bundan sonra ise demokrasi için kendi adlarına ve partilerinin adına halktan oy isteyeceklerini söyledi.³⁶²

İnönü demokrasi hakkındaki görüşlerini 1945 yılında yaptığı konuşmalarda da değindi. 19 Mayıs 1945 yılında yaptığı konuşmada, siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk iradesinin gelişmeye devam edeceğini belirttikten sonra savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar kalktıkça siyasi ve fikir hayatında demokrasi prensiplerini uygulayacağını belirtti. Kısa sürede büyük devrimler gerçekleştiren ülkenin ilerlemesi için seferber olunacağını söyledikten sonra şöyle devam etti; “B.M.M.’nin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yolunda gelişmeye devam edecektir.”³⁶³

İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmasında ise “bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır”³⁶⁴ diyerek demokrasinin en önemli öğelerinden bir olan çok partili sistemin ülkemizde de kurulmasından yana olduğunu dile getirdi.

³⁶¹ A.Yeşil (2001). *Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçiş*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı yayınları, s. 54

³⁶² Ş. Turan (2005). *İsmet İnönü*. İstanbul: Bilgi yayınevi, s.283

³⁶³ Albayrak (2004),s.30.

³⁶⁴ E.Teziç (1976). *Partilerin hukuki rejimi ve Türkiye’de partiler*. İstanbul: Gerçek yayınevi, s.257.

Böylece savaş sırasında tek elden yönetimi elinde tutan İsmet İnönü demokrasiye geçişte teşvik edici bir rol üstlendi.

1.2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Emin Bey

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri sırasında mecliste iki ayrı görüşü savunan vekillerin ortaya çıkmasına neden oldu. CHP'nin uyguladığı politikanın karşısında yer alan bir grup oluştu. II. Dünya Savaşının sonlarında Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Emin Sazak, Celal Bayar ve Refik Koraltan, Tevfik Rüştü Aras'ın evinde yaptıkları toplantılarda mevcut düzeni sorguluyorlardı. Dünya'nın demokrasi etrafında şekillenen yeni düzeninin oluşmaya başladığı bir dönemde Türk siyasetinin önde gelen isimleri Türkiye'nin Dünyadaki yeri hakkında görüşmeler yapıyorlardı.³⁶⁵

Bu isimlerden dördü, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun yasa olarak henüz kabul edildiği sıralarda 7 Haziran 1945'de Dörtlü Takrir olarak bilinen bir önerge hazırladı.³⁶⁶

Takrirden savaşın bittiği ve halkın her kesiminin demokrasiye hazır hale geldiği, Anayasa'da var olan hakların bireye tanınması ve artık CHP dışında partilerin kurulması gerektiği ve bunun CHP program ve tüzüğünde değişiklik yapılarak gerçekleşmesi gerektiği belirtiliyordu.³⁶⁷

Dörtlü Takrir CHP grubunda 12 Haziran 1945'de yapılan açık oturumda değerlendirilmeye alındı ve sert eleştiriler aldı. Bu görüşmeler sırasında bu olayın yeni bir parti kurma amacıyla hazırlandığını dile getirmelerine rağmen, önerge sahibi dört vekil bu iddiayı reddetti.³⁶⁸

³⁶⁵ İ. Bozdağ (1975). *Demokrat Parti ve Ötekiler*. İstanbul: Kervan yayıncılık, s.11-12.

³⁶⁶ Teziç (1976). s.255.

³⁶⁷ Yeşil (2001). s.51.

³⁶⁸ Albayrak (2004). s.45.

Ancak bu iddialar bir süre sonra gerçeğe dönüştü ve bu dört vekilin CHP'den kopuş süreci başladı. Önerenin reddedilmesinde bir süre sonra Celal Bayar CHP milletvekilliğinden ayrıldı. Adnan Menderes ve Fuad Köprülü ise çeşitli gazetelerde yazdıkları yazılarla, CHP'ye karşı eleştirilerde bulunuyorlardı. Bu durum CHP'de hoş karşılanmadı ve iki vekil CHP'den ihraç edildi. Bu ihracın tüzüğe aykırı olduğunu iddia eden ve Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün yanında olduğunu gösteren Refik Koraltan da bir süre sonra partiden ihraç edildi. Böylece Dörtlülük Takririn üç ismi partiden ihraç yoluyla uzaklaştırıldı. Bir süre sonra dördüncü isim olan Celal Bayar ise CHP üyeliğinden de istifa ederek parti ile her türlü organik bağını kopardı. Artık Dörtlülük Takririn sahipleri bağımsız oldular. Ancak bu dönem uzun sürmedi.³⁶⁹

Daha öncede söz edildiği gibi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, demokrasi yolundaki söylemleri ve hem ülkede hem de dünyada ortaya çıkan olaylar Türkiye'de yeni bir partinin kuruluş sürecini hazırladı.

Dört ismin liderliğinde 7 Ocak 1946'da kurulan yeni parti Demokrat Parti adını aldı. Güçlü bir muhalefet yoktu. İsmet İnönü'nün de meclis konuşmasında dile getirdiği gibi Türk demokrasisinin tek eksiği olarak görülüyordu. DP'nin kurulması ise ciddi ve ümit verici bir adımdı. Yeni kurulan parti devletin dış ve iç politikalarda ortaya çıkan yeni şartla göre mevcut durumunu belirleyeceği bir sırada faaliyete geçti. Savaştan barışa geçildiği ve ekonomik ve siyasi konularda belirsizliklerin aşılmasına çalışıldığı sırada ortaya çıkan muhalefet partisinin mevcut durumda takınacağı tavır, ona CHP kadar tarihi bir rol oynama şansı tanımaktadır. Çünkü bu dönem "Milli demokrasimizin" kökleştiği bir dönemde Türk siyasi hayatına girmektedir. Özgürlük ve güvenlik içinde halkın idaresini ortaya koymasına yardım ettiği takdirde aynı zamanda Türk halkının kalkınmasına da yardım edecektir.

³⁶⁹ Teziç (1976), s.256.

Ülkenin demokrasi idaresini uygulamaya geçmesi için her türlü düşünceye ihtiyaç duyulduğu bir sırada DP'nin varlığının bu süreci hızlandıracağına inanılıyordu.³⁷⁰

DP'nin programı yayımlandığında mevcut düşünce iktidar partisi ile arasında büyük farkların olmadığıydı. Ancak parti bir kontrol partisi olmakla beraber ekonomik alanda liberal bir politika izleyecekti.³⁷¹

Parti dört isimle kuruldu. İlerleyen günlerde parti ile ideolojik yakınlık bulan CHP milletvekilleri partilerinden istifa ederek DP saflarına katıldılar. Bunlardan biride Emin Sazak'tı. Kendi anılarında 5 Mart 1946'da istifa ettiğini söylerken 10 Mart 1946 tarihli Cumhuriyet gazetesinde istifa etmeye hazırlandığına yer veriliyordu.³⁷² Aynı tarihli Vatan gazetesinde ise istifa haberiyle beraber Emin Sazak'ın sözlerine de yer veriyordu. Emin Sazak müdafaayı hukuktan itibaren milletvekili olduğunu, padişaha vatan haini sayılma ihtimali göze alarak telgraf çekenler arasında olduğunu ve ancak son yıllarda siyasi, ekonomik ve toplumsal konularda yapılan uygulamalardan memnun olmadığını söylüyordu. Memnuniyetsizliğini gerekli yerlerde söylemesine rağmen hiç bir sonuca ulaşılmadığını dile getirdikten sonra fikren ayrılık yaşadığı partide kalamayacağını, bundan sonra program ve prensipleri ile kanaatine uygun olarak gördüğü DP içinde yoluna devam edeceğini söyledi.³⁷³

Mecliste beliren muhalif grup içinde yer alan Emin Sazak, yeni kurulan partinin içinde yer alarak bir süredir devam ettirdiği muhalif söylemine uygun bir yer olarak gördüğü DP saflarına katıldı. Emin Sazak partiye katılan altıncı isimdi.

DP Ocak 1947'de kurulduktan kısa bir süre sonra ülkenin bir çok yerinde etkinlik göstermeye başladı. Henüz programı hakkında yeterli bilgiye sahip

³⁷⁰ Cumhuriyet 7 Ocak 1946 sayı 7682 s.1-3

³⁷¹ Cumhuriyet 9 Ocak 1946 sayı 7684 s.1-3

³⁷² Cumhuriyet 10 Mart 1946 sayı 7744 s.1.

³⁷³ Vatan 10 Mart 1946 say 1717 s.1-3

olmasalar bile halk CHP'nin karşısında muhalif bir parti olduğu için DP saflarına katılıyordu.³⁷⁴

1947 yılının ilkbaharında DP lideri seçim sisteminde yapılacak değişiklikten sonra seçime katılacaklarını hatta seçim tarihinin öne alınmasında kendi açılarından bir sakınca olmadığını söylemesi CHP'yi harekete geçirdi.³⁷⁵ Genel kurul demokrasi ve seçimle ilgili konuşmak üzere toplantıya çağırıldı. Bu toplantıda belediye seçimlerinin tarihinin değiştirilmesi kararı alındı. (ki bu genel seçimlerinde 1946 yazında gerçekleşeceğinin bir işaretiydi). Bu karar aynı gün mecliste kabul edildi. Bu durum DP'lilerin tepkilerine neden oldu. Muhalefet partisi seçimlerin erken tarihe alınmasıyla partililerin teşkilatlanmasının engellendiğine inanıyorlardı ve seçimin tarafsız bir ortamda gerçekleşmesi için bazı tedbirlerin alınmasını istiyorlardı. Bu istekler basın, cemiyet, polis teşkilatı kanunları gibi anti demokratik kabul ettikleri kanunların değiştirilmesiydi.³⁷⁶

CHP'nin 20 Mayıs 1946'da toplanan kurultayında İnönü seçimlerin demokratik bir ortamda gerçekleşmesi için parti ve dernek kurma yasağının kaldırılmasını ve tek dereceli seçim sisteminin uygulamaya konmasını istedi.³⁷⁷

Ancak ülkede esen bu seçim havası DP cephesinde hoş karşılanmıyordu. Henüz teşkilat yapısı olgunlaşmadığından dolayı seçim yanlısı olmamakla birlikte 29 Nisan 1946'da mecliste kabul edilen belediye seçimlerinin öne alınmasına da engel olamadılar ve seçimi boykot ettiler.³⁷⁸ CHP ve Milli Kalkınma Partisinin katıldığı belediye seçimleri devam ettiği sırada Milli Kalkınma Partisi yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle seçimlerden çekildiğini açıkladı.³⁷⁹ Yasanın mecliste yapılan

³⁷⁴ K.Karpat (1967). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: İstanbul matbaası, s.1361.

³⁷⁵ Yeşil (2001), s.75.

³⁷⁶ Karpat (1967) s.136.

³⁷⁷ Karpat (1967) s.137.

³⁷⁸ C.Eroğlu, (1998). *Demokrat Parti:Tarihi ve İdolojisi*. Ankara: İmge Yayınları, s.34.

³⁷⁹ Albayrak (2004) s.83.

kanun değişikliği sırasında Emin Sazak seçimlerin aceleye getirilmesinin muhalefete hayat hakkı tanınmasını engellediğini iddia etti.³⁸⁰

Genel seçimlere gidilen süreçte DP belediye seçimlerinde uygulanan boykotun demokrasi ile bağdaşmadığına inanması dolayısıyla (yada olumlu bir sonuç elde edilemediğinden dolayı) genel seçimlere katılma kararı aldı.³⁸¹

DP'nin bu kararı olumlu karşılandı. Cumhuriyette Abidin Daver'de DP'nin bu tavrını olumlu karşılamakla beraber ileri demokrasilerde sistemin böyle yürüdüğüne dikkat çekti. Yine DP'nin seçimlere katılmak için öne sürdüğü şartların gizli oy ve iki dereceli seçim, cemiyetler kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile basın kanununun 50'nci maddesinin değiştirilmesi isteklerinin CHP tarafından yerine getirildiğini söyledi. Abidin Daver ayrıca seçimlerde bazı usulsüzlüklerin olabileceğini bunun dünyada bu sistemi kullanan tüm ülkelerde olabileceğini, ancak kanunlarla gerekli cezaların uygulanacağını dile getirdi.³⁸²

Ziyat Ebuziyya ise DP'nin seçimlere katılma kararı ile Cumhuriyet tarihinde gerçek anlamda ilk kez bir seçim yaşanacağını iddia ediyordu. Ziyat Ebuziyya'nın bir diğer iddiası ise belediye seçimlerinde yaşananların ve bu süreç içinde halkın CHP'ye karşı duyduğu memnuniyetsizliğin DP'ye oy kazandıracığıydı.

Seçimlere gidilen süreçte basında tartışılan bir diğer konu Ahmet Hamdi Başer'in İnönü'ye yazdığı "Açık Mektup" tu. Başer halkın kaderinin kişilere dayanmayan halkın kendi kendini yönettiği yani demokrasi denilen sistemin uygulanabilmesi için mevcut durumda değişiklik yapılması gerektiğine inanıyordu. Devlet başkanlığı ve parti başkanlığı sıfatlarının bir arada olması, cumhurbaşkanını halkın seçmesi ve seçimleri kazanan parti başkanının aynı zamanda devlet başkanı olması tezinin karşısında yer alıyordu.³⁸³

³⁸⁰ Albayrak (2004) s.81.

³⁸¹ Albayrak (2004) s.85.

³⁸² Cumhuriyet 28 Haziran 1946 Sayı 7844 S.1-3

³⁸³ Vatan 19 Haziran 1946 Sayı:1818 s.3.

Ülkede seçim sistemi ve bunun uygulamaları üzerine yapılan tartışmalar devam ederken diğer yandan partilerin seçim propagandaları da tüm hızıyla sürüyordu.

DP'nin Eskişehir milletvekili Emin Sazak seçim bölgesine gittiğinde istasyonda sayıları bin kadar halkın büyük sevgi gösterisi ile karşılandı. “Yaşasın Demokrat Parti” “Hoş geldin Emin Sazak” şeklinde tezahürat eden binlerce Eskişehirlinin bu tavrı karşısında Emin Sazak göz yaşlarına engel olamadı ve sözlerine şöyle devam etti; “arkadaşlar bu yeni devri açarken, geçmiş zamandaki partiler gibi husumet yaratmayacağız. Biz kendimizi millete sevdirecek öteki partilerle yarışacağız. Biz istedikten sonra her şey yapılacaktır” dedi.³⁸⁴

Bu arada CHP'nin de Eskişehir deki seçim faaliyetleri devam ediyordu. Ancak hem merkezde hem de kazada CHP'nin yaptığı propaganda hoş karşılanmıyordu. Ticaret Odası başkâtibinin de CHP propagandalarına katılmak için köylere gitmesi esnaf ve tüccarın tepkisine neden oldu.

Diğer yandan seçimin yaklaştığı günlerde DP Eskişehir de 8 ocak binasını açtı. Ocakların açılışında kutlama yapmak isteyen DP'lilerin bu istekleri, valilik tarafından herhangi bir sebep gösterilmeden reddedildi. Bu durumu protesto etmek isteyen DP'liler ocağın açılışından sonra İstiklal Marşı okuyarak şehir içinde gösteri yaptılar.³⁸⁵

Sonuçları büyük yankıyla karşılanan 21 Temmuz 1946 seçimlerinde DP'nin 465 milletvekilliği için 273 adayı arasından ancak 62'si seçilebildi.³⁸⁶ Böylece Demokrat Partinin seçim yoluyla meclise girmesiyle Türk siyasi yaşamının renklerden biri oldu.

DP birinci kuruluş yıldönümünde kurultay topladı. Emin Sazak'a göre bu kurultayda DP içinde var olan fikir ayrılıkları gün yüzüne çıktı. Kongrenin toplanma yeri konusunda yaşananlar parti içindeki çekişmelerden biriydi. Kurultayın İzmir'de

³⁸⁴ Vatan 25 Haziran 1946 Sayı:1824 s.3.

³⁸⁵ Cumhuriyet 15 Temmuz 1946 sayı:7871 s.3.

³⁸⁶ Eroğlu (1998) s.36.

toplantısı isteniyordu. Emin Sazak bu duruma karşı çıkıyordu. Bunun nedeni ise kurultaya gelecek olanların büyük bir kısmı varlıklı değildi. Ankara'ya kadar gelen bu insanların İzmir'e gitmesi ise yeni bir masraf sebebi olacaktı. Ancak Emin Sazak asıl önemli konuyu ise şöyle açıkladı; "Kongrenin kaderini bir valinin havsalasına hazmına, itibarına, gücüne terk edeceğiz. Arkadaşlar benden daha çok kötülükle karşılaştılar. Bundan dolayı gerginler sert konuşurlar. Bir vali bu sert konuşmayı hazmedemez. Kongreyi derhal iptal etmesi tehlikesi var. Ankara'da meclis var, hükmet var, kongreyi kurultayı iptale cesaret edemezler".³⁸⁷

Kongre Ankara'da toplandı ve Celal Bayar'ın açılış konuşmasıyla başladı. Ardından genel idare kurulu tespit edilirken üye sayısının 15 olması üzerine uzlaşıldı. Ancak Emin Sazak' a göre Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Celal Bayar'a üye sayısının 10 olması gerektiğini söylediler. Ancak Emin Sazak'ın Celal Bayar ile yaptığı konuşmada bu teklifin kurultaydan geldiğini dolayısıyla Celal Bayar'ın karışmaması gerektiğini söylerken, niçin 15 üye olması gerektiğini ise "Bizim seçkin farkımız çok sayıda genç yetiştirmek olmalıdır. 15 olması hayırlıdır" şeklinde savundu. Bu öneri kongre tarafından kabul edildi.

Kongrede üye sayısı hakkındaki sorun aşıldıktan sonra Hürriyet Misak maddelerine geçildi. Bunun için kurulması gereken komisyonun adı Emin Beyin teklif ettiği "Anadavalar" adı benimsendi.³⁸⁸ Merkez idare kuruluna Emin Sazak birinci sırada seçildi.^{389 390}

Hürriyet Misakına göre Anayasaya aykırı kanunlar ve seçim kanunu tadil olacak ve Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığı ayrılacaktı. Eğer bunlar yapılmazsa DP meclisten çekilecekti.³⁹¹ Emin Sazak'a göre meclisten çekilme fikri doğru değildi. İhtilal olmadan, ordu yönetime el koymadan, bir yabancı

³⁸⁷ Sazak (2007). s.295.

³⁸⁸ Sazak (2007). s.296.

³⁸⁹ Vatan 12 Ocak 1947 Sayı: 2020 s.4

³⁹⁰ Diğer isimler sırası ile: Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu, Hasan Dinçer

³⁹¹ Vatan 11 Ocak 1947 sayı 2019 s. 1

müdahalesine sığınmadıkça meclis bırakılmaz dedikten sonra bizler ihtilal yapmamaya, orduya ihale etmemeye, yabancı koruması aramamaya yemin ettik. Biz millet ve memlekete hizmet edeceğiz diye bu davaya girdik bizim milletle temasa gelecek yolumuz ancak meclis kürsüsüdür. Bunu kapayamayız diyordu.³⁹²

Emin Sazak'ın doğru bulmadığı meclisten çekilme fikri siyasal iktidarın halkın eline geçmesinin bir işareti olması açısından önemlidir.³⁹³

Ancak Hürriyet Misakı nedeniyle ilerleyen günlerde dönemin iktidarı Recep Peker hükümetiyle DP arasında gerginlik ortaya çıktı. Bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla CHP başkan yardımcısı Mümtaz Özmer, DP idare kurulu üyesi Emin Sazak CHP Ankara yönetim kurulu üyesi ve Ankara Ticaret Odası birinci başkanı Vehbi Koç ve DP Ankara il başkanı ve Ticaret Odası ikinci başkanı Üzeyir Avunduk'un çeşitli girişimlerde bulundular.³⁹⁴

12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasından önce iki partinin ileri gelenleri arabuluculuk faaliyetlerine giriştiler. Bu girişimlerden biri Mayıs 1947'de gerçekleşti. Bayar genel idare kurulunu toplayarak bu konuda yapılanlar hakkında bilgi verdi. Ayrıca toplantıda Emin Sazak ve Üzeyir Avunduk yapılanları anlattılar. Avunduk CHP mensubu Vehbi Koç beyle bir araya gelerek mevcut durumun devam etmesi halinde ağır sonuçların ortaya çıkabileceğini savunuyorlardı. Koç DP'nin ileri gelenleri ile bir görüşme yapma talebi karşısında, Avunduk kendisi ile Sazak arasında bir görüşme gerçekleştirebileceğini söyledi. Sazak bu görüşmede " Ben bir çok defa Saraçoğlu ile görüştüm. Saraçoğlu'na partiler arasındaki vaziyetin vahim olduğunun söyledim. Saraçoğlu Bayar'la İnönü'nün konuşmasını faydeli buldu ve bu konuşmayı temin edeceğini vaad etti" dedi. Bu toplantıdan olumlu sonuç çıkmamasına rağmen genel idare kurulunda uzlaşma yolunda olumlu düşünceler oluşmaya başlamıştı.³⁹⁵

³⁹² Sazak (2007) s.296.

³⁹³ Eroğlu (1998) s.50.

³⁹⁴ Teziç (1976) s.260.

³⁹⁵ S.Ağaoğlu (1993). *Siyasi günlük Demokrat Partinin kuruluşu*. İstanbul: İletişim yayınları, s. 64.

Haziran 1947'den itibaren de Cumhurbaşkanı İnönü iktidar ile muhalefeti uzlaştırmak için çaba harcadı. Bunun sonunda ise 12 Temmuz beyannamesi olarak bilinen bildiri hazırladı. Bu bildiri İnönü'nün Devlet Başkanı olarak her iki partiye eşit mesafede olduğu söylemi hem iktidar partisini hem de muhalefet partisini memnun etmedi.³⁹⁶ Ancak bu durum Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yurtiçi gezisi sonrası daha da arttı. Bu geziden CHP'den Nihat Erim ve bazı vekillerle beraber DP'den Nuri Özsan'da vardı.³⁹⁷ Bu gezi iki parti arasındaki ilişkileri gerginleştirenlerin tasfiyesini başlattı. Peker hükümeti gözden düşürülürken, DP içinde de aynı süreç başladı. DP'de genç vekiller kurucuların sözlerine itaat etmiyorlardı ve Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Oğuz, Emin Sazak, Hazım Bozca, Suphi Batur ve Kenan Öner gibi isimler bu genç vekilleri destekliyorlardı.³⁹⁸

Aslında Kenan Öner ve Fuat Köprülü arasındaki çekişme parti içindeki safları belirledi. Kenan Öner DP'nin kuruluşunda ve teşkilatlanmasında büyük payı vardı. Halkla olan ilişkisini canlı tutan Öner, halkın isteklerini ortaya koymasında ve halkı cesaretlendirme konusunda büyük çaba gösteriyordu.³⁹⁹ Ancak Kenan Öner ve Fuat Köprülü'nün oğlu arasında bir anlaşmazlık vardı. Fuat Köprülü'nün oğlu, İsmet İnönü'nün kardeşinin ortağı olan İbrahim Cevheri ile birlikte hareket ediyordu. Bu durum Kenan Öner'i rahatsız ediyordu. Birbirlerine düşmanlıklarının olmadığını söylemelerine rağmen bir uzlaşmada sağlanmadı.⁴⁰⁰

DP'ye yakın basın ise Kenan Öner'i partiyi parçalamak ve komünistlerle işbirliği yapmakla suçladılar. Bir süre sonra ise Kenan Öner kurucuların partiyi kendi çıkarları doğrultusunda yönettiklerini ve halkın isteklerini görmezden geldiğini söyleyerek DP'den istifa etti.⁴⁰¹ Emin Sazak Kenan Önerin istifasının ardından bu

³⁹⁶ Eroğlu (1998) s.59.

³⁹⁷ Albayrak (2004) s.124.

³⁹⁸ Albayrak (2004) s.127.

³⁹⁹ S.Ağaoğlu (1972). *Demokrat partinin doğuş ve yükseliş sebepleri bir soru*. İstanbul: Baha matbaası, s. 80.

⁴⁰⁰ Sazak (2007), s.298.

⁴⁰¹ Yeşil (2001) s. 125.

konuyla ilgileneceklerini, demokratların en büyük sermayesinin birbirlerine karşı duydukları dostluk olduğunu söylemesine rağmen⁴⁰² bu istifayı engelleyemedi. Bundan sonraki süreçte DP'nin içindeki muhalif grubun tasfiyesi -ya da DP'nin parçalanma süreci- başladı. Parti kurallarına aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle bazı vekiller partiden ihraç edildiler.

24 Mart 1948 yılında Demokrat parti genel idare kurulu ve haysiyet divanı kararlarını protesto etmek için istifa eden ve sonra partiden ihraç edilen vekiller içinde Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen, Ahmet Oğuz⁴⁰³ ve yine Emin Bey gibi birinci dönemden beri TBMM'den beri mecliste bulunan ve Hariciye Vekilliği yapmış olan Yusuf Kemal Tengirşenk gibi isimlerde bulunuyordu.⁴⁰⁴

1.3. Demokrat Parti Dönemi'nde Siyasal Düşünceleri

Emin Bey partinin kuruluş sürecinde ve ilk yılların da oldukça etkili bir isimdi. 1946 yılında DP'nin Polatlı da ki çalışmalarına, Köprülü, Koraltan, ve Bölükbaşı ile katıldı. Polatlı'da seçmenlerle bir araya gelerek CHP'den olan şikayetleri dinlemişti. Halkın konuşmalarından etkilenen ve gözyaşlarını tutamayan Emin Bey, halkın DP'yi benimsediğini görmekten dolayı büyük mutluluk duyduğunu belirtti. Türkiye'de halkın efendisi olan köylüyü kaldırmak için halk partisinin iyi niyetli kararlar alınmasına rağmen uygulamada hep halkın aleyhine işledi. Halk partisinin doğru yolu bulamadığını DP'nin hak ve gerçeklerinin gerçekleştirinceye kadar mücadele vereceklerini söyledi.⁴⁰⁵

⁴⁰² Son Posta 9 Ocak 1948 sayı 5637-624 s.1.

⁴⁰³ Sazak (2007), s. 304.

⁴⁰⁴ Bozdağ (1975), s 41.

⁴⁰⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA) 1946: 65.404.10

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurumsallaşmasındaki Ekonomik ve Toplumsal Katkıları

2.1. TBMM Gündemine Taşdığı Düşünceleri

2.1.1. Tarımsal konudaki düşünceleri

2.1.1.1. Tarım aletleri hakkındaki düşünceleri

Tarımdan daha yüksek verim elde edilmesinde makinelerin payı büyüktür. Hele nüfusun az olduğu yerlerde tarımda kullanılan makineler önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyet henüz ilan edilmeden, Milli Mücadelenin yaşandığı sıralarda tarım alanında çalışacak nüfusun büyük kısmı cephede olduğundan dolayı TBMM hükümeti tarafından tarım alanında kullanılmak üzere çeşitli makine ve aletlerin yurt dışında getirilmesi için harekete geçilmişti.

1922 yılının ortalarında Avrupa'dan tarım aletleri getirmek için meclis içinde bir Ziraat Heyeti oluşturuldu. Ancak Avrupa'dan getirilecek aletlere meclis sert tepki gösterdi. Bunun en önemli sebebi ise ekonomik gerekçelerdi. Sakarya Savaşı öncesinde dışarıya para çıkarmanın gereksiz olduğu meclis tarafından savunulan en önemli gerekçeydi.

Daha önceki dönemlerde Avrupa'dan getirilen alet ve edevatların depolarda çürüdüğü yolunda da mecliste iddialar vardı. Emin Bey'de depolarda çürüdüğü söylenen aletler konusuna değindi. Daha önceki dönemlerde Ziraat Nezaretinin Romanya'dan getirmiş olduğu tohumlukların ve pullukların kullanılmamış olduğunu, gelecek olanlarında aynı akıbeti paylaşacağından endişelendiğini söyleyerek aletlerin getirilmesine karşı çıktı.⁴⁰⁶ Emin Bey ayrıca pulluk, makine

⁴⁰⁶ TBMM ZC, D.1, c.9,s,56

.....gibi araçların kullanımının kolay olmadığını, zira kendisinin Amerika'dan getirilmiş olduğu orak makinalarını ziraat uzmanlarının kullanmakta zorluk çektiğini ve kendisinin de zamanla öğrendiğini söyledi.⁴⁰⁷

İktisat Vekili Mahmut Celal Bey Meclisteki bu görüşlerin karşısında yer aldı. İktisat Vekili nal gibi kimi aletleri almanın zorunlu olduğu görüşündeydi. Bu tür ihtiyaçların karşılanması halinde ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceğini savundu. Ayrıca Avrupa'dan getirilmesi planlanan aletlerin masraflarını Ziraat Bankası tarafından karşılanacağını sözlerine ekledi.

İktisat Vekili getirilecek olan aletlerin fakir köylüğe dağıtılacağını söyledi ancak Emin Bey bu duruma da karşı çıktı. Elbette bunda kendisinin büyük topraklara sahip olmasının payı vardı.⁴⁰⁸

Bu konu hakkında, mecliste getirilmesi planlanan aletler konusunda çeşitli takrirler verilmişti. Aynı zamanda iktisat vekiline karşı güven sorunu yaşandığından dolayı kanun sonraya ertelenmişti.⁴⁰⁹

Tarımın geliştirilmesi yönünde Milli Mücadele sonrasında, Cumhuriyet Hükümetlerinin de her dönemde önemli girişimleri vardı. Tarımsal üretim ve ürün kalitesini arttırmak tohumları iyileştirmek ve hayvan ıslahı adına savaş sonrasında çalışmalar başlatılmıştı.⁴¹⁰ Bununla birlikte tarımsal üretim tekniklerinin yenileştirilmesi yönünde de adımlar atılmıştı. Özellikle traktör ve diğer tarım aletlerinin kullanımıyla üretimin artırılması amaçlanmıştı.⁴¹¹

Makinele tarıma geçilmesi konusunda 1923 yılının Eylül ayında meclise bir kanun teklifi getirilmişti. Bu kanunun ikinci maddesi⁴¹² tohum ve maddi yardım üzerinedi. Ancak kanunun temelinde tarım aletleri ile birlikte ihtiyaç sahibi çiftçiye tohum ve hayvan vermeyi içeriyordu. Bu ihtiyacı karşılayabilmek içinde bütçe

⁴⁰⁷ TBMM ZC, D.1, c.9,s,56

⁴⁰⁸ TBMM ZC, D.1, c.9,s,59

⁴⁰⁹ TBMM ZC, D.1, c.9,s,62

⁴¹⁰ M. Aykanat(2007). *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*.Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,s.73

⁴¹¹ Ç. Aruoba (1982). *Atatürk dönemi ekonomi politikası ve Türkiye'nin ekonomik gelişimi*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.84.

⁴¹² Madde 2. — Maliye Vekâletinin 1339 senesi bütçesinde (İstilâzedelcre meceanen tevzi olunacak tohumluk ve yemelik bedeli) namı ile mevcut (99 A) faslına iki yüz bin lira tahsisatı munzamına vaz'olunmuştur.

artırımı gerekmekteydi. Buna göre öncelikle beş yüz bin liralık bütçenin ihtiyaçlar dahilinde bir milyon liraya yükseltilmesi istenmiş, bu konuda mecliste tartışmalar yaşanmıştı.

İlk olarak halkın toprağı işleyebilmesi ve ürün elde edebilmesi için ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Öncelikle toprağı ekmek için tohum ve toprağın işlenebilmesi için hayvana ihtiyaç vardı. Çiftçinin hayvana olan ihtiyacının devlet tarafından karşılanması kabul edilmişti. Ayrıca toprağı işlemede az olan iş gücü göz önüne alınarak makinelerinde (traktör, pulluk gibi) çiftçilerin kullanımına verilmesi kabul edilmişti. Ancak vekiller bütçede tohum, hayvan ve makine için ayrılan miktar konusunda aynı görüşü paylaşmıyorlardı.⁴¹³

Kimi vekiller makinelerin gereksiz olduğunu ve makinelere ayrılan paranın diğer kısımlara (tohum ve hayvan) aktarılmasını istiyordu. Emin Bey'de bu konuda görüşlerini dile getirmişti. Emin Bey traktör ve diğer makinalı tarım aletlerinin çoğunlukla büyük toprak sahibi çiftçilerin kullanımına uygun olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla küçük çiftçilerin kullanımına uygun olmayan bu aletleri büyük toprak sahipleri kendi ekonomik güçleri ile devlet aracılığı olmaksızın alabilirlerdi. Emin Bey, bu yöntem izlenerek çiftçilerin hem daha ucuz hem de daha iyi olan aletleri alacaklarını söyledikten sonrada kendisinin bu yolu izlediğini dile getirdi.⁴¹⁴

Emin Bey ikinci olarak ekonomik durumu bozulan çiftçinin geçmişte Ziraat Bankasının yardımı ile makine aldığını, ancak bunun olumlu bir yanı olmadığı, aksine halk üzerinde olumsuz etki bıraktığını söyledi. Bu durumda İktisat Vekilinden "Memaliki Müstahlasa" hakkında bilim ışığında bir araştırma yapmasını ve bu doğrultuda meclisi bilgilendirmesi gerektiğini belirtti. Verilecek paranın küçük sorunları çözebileceğini ancak asıl soruna çare olmayacağını düşünüyordu. Köylünün her sene ihtiyaç içinde ve aç olduğuna değinen Emin Bey, öncelikle ülkedeki üretim üzerine çalışmalar yapılarak ülke ekonomisinin düzeltilmesi gerektiği görüşündeydi. Geçmişte İstanbul'a Eskişehir'den altı vagon buğday gittiğini ancak bugün ise İstanbul'un dışarıdan buğday aldığını, bunu engellemek için üretimin desteklenmesi gerektiğini belirtti. Üretim konusunda hükümetin

⁴¹³ TBMM ZC, D.1, c.9,s,115.

⁴¹⁴ TBMM ZC, D.1, c.9,s,118.

atacağı olumlu adımların halk tarafından hükümete duyulan güveni attıracağına inanıyordu.⁴¹⁵

Emin Bey bu konuda Eskişehir’de yaptığı incelemeleri de dile getirdi. Eskişehir’de halkın yıllık dört yüz vagon buğday yetiştirmek istediğini, ancak tohumun yetersiz olmasından dolayı istenilen üretimin sağlanamadığını söyledi. Emin Bey nadasa bırakılan alanların bulunduğunu, bu alanlara kasım sonuna kadar ekim yapıldığında bire on verirken şubata bırakılırsa diğer ekim dönemi için çiftçinin elinde tohum kalmadığını söyledi. Emin Bey ihtiyaç sahibi çiftçiler için açılacak kredi ile bu sorunun çözüleceğini ve gelecek yıldan itibaren İstanbul’a dışarıdan buğday alınmadan ülke içinden karşılanacağını görüşünü savundu.

Emin Bey ayrıca bütçeye bir milyon daha ilave edilirse bu konudaki tüm sorunların çözüleceğini aynı zamanda ziraatın yükselmesiyle memleketin kazanacağı düşüncesini savunuyordu. Emin Bey son olarak yine ziraat aletlerine ayrılan payın kaldırılarak tohuma pay ayrılması gerektiğini vurgulamıştı.⁴¹⁶

Üzerinde yapılan uzun tartışmalar sonucunda ikinci madde meclis tarafından kabul edilmişti.⁴¹⁷

2.1.1.2. Buğday üretimi hakkındaki düşünceleri

Dünyada yaşanan ekonomik buhran Türkiye’yi de etkisi altına almıştı. Krizden etkilenen alanlardan biride tarımdı. 1931 yılında 1929 yılına göre yüzde 10 daha fazla ürün elde edildiği halde gelirden üç kata varan bir azalma yaşanmıştı.⁴¹⁸ Bu durum çiftçi gelirlerindeki düşüşü de beraberinde getirmişti.⁴¹⁹ Ülke nüfusunun önemli bir kısmını çiftçiler oluşturuyordu. Dolayısıyla Hükümet çiftçiyi korumak adına çalışmalar başlattı. Buğdayı koruma kanunu çıkarıldı. Bu kanuna göre çiftçiyi desteklemek için taban fiyatını belirleyerek bütçede büyük bir tutar oluşturan buğday alımları yapıldı. Ancak bu durumun hükümeti zorlaması sebebiyle yeni kaynak aranması yoluna gidilerek buğdaydan elde edilen un üzerinden vergi alınması uygulanmasına başlandı. Unun piyasaya çıkış yerleri

⁴¹⁵ TBMM ZC, D.1, c.9,s,118.

⁴¹⁶ TBMM ZC, D.2, c.2,s,121.

⁴¹⁷ TBMM ZC, D.2, c.2,s,129.

⁴¹⁸ Aykanat (2001), s.76.

⁴¹⁹ O.Yenal. (2010). *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.79.

olan değirmen, un fabrikaları, gümrüklerden vergiler toplandı. Ayrıca unlu mamullerden de bu kanun kapsamında vergi alıyordu. Böylece tüketiciler vergiye dahil edilerek devletin buğday alımından doğan zararının karşılanması amaçlanıyordu.⁴²⁰ Bu kanun üzerinde yapılması planlanan değişiklik meclise geldi. Ve oldukça hararetli tartışmalara sahne oldu.

Ziya Gevheri Bey bu kanun ile ülkede büyük bir nüfusu oluşturan köylünün elinde değeri düşük bulunan (para etmeyen) malının fiyatını belirli bir seviyede tutulmak istendiğini belirtti. Kanun gereğince devletin buğdayı piyasada geçerli fiyatı olan 2,5-3 kuruş yerine 6 kuruş taban fiyattan alması kararlaştırılmıştı. Ziya Bey köylüyü korumak adına ekmeğe vergi koyularak büyük bir fedakarlık yapıldığını, ancak yapılan incelemeler sonucunda bu kanunun yeterince uygulanmadığından köylünün hala büyük sıkıntı içinde olduğunu söyledi. Ziya Bey kanuna yapılan eklerle kanunun amacını kaybettiğini, kültürel ve ekonomik kurumların bu vergiden yararlandığını, eğer kanunun gerektiği gibi uygulansaydı bunun yapılmasının olağan karşılanacağını ancak durumun istenildiği gibi sonuç vermediğini dolayısıyla başka kurumlara para aktarmayı doğru bulmadığını dile getirdi.⁴²¹

Ziya Bey Çanakkale’de buğdayın 3 kuruşa dahi alıcı bulmadığını bunun en önemli sebebinin ise sistemli bir kurumun yokluğu olduğunu söyledi. Köylünün buğdayı satacağı kurumların başında Toprak Ofisi olduğunu, ancak bu kurumun elinde para olmadığından Ziraat Bankasından borçlanma yoluna giderek ihtiyaçlarını karşıladığını dile getirdi.⁴²²

Maliye Vekili Fuat Ağıralı Buğdayı Koruma Karşılığı toplanan vergilerin buğday dışına da harcandığını, bunun için bütçeye bir milyon tahsisat konulduğunu, buğdayın zararına olmakla beraber bu para ile buğday siloların yapıldığını belirtti⁴²³.

Emin Bey vergi tahsisinin önemli olmadığını, asıl üzerinde durulması gereken noktanın hayat pahalılığı olduğunu belirtti. Demirin kilosunun 30-40 kuruş

⁴²⁰ Aykanat(2007). s. 83-84

⁴²¹ TBMM ZC, D.6, c.7,s, 107

⁴²² TBMM ZC, D.2, c.2,s,107

⁴²³ TBMM ZC, D.2, c.2,s,108

olduğunu, köylünün başta kullandığı tırmık, saban, pulluk olmak üzere temel ihtiyacı olan gereksinimleri karşılamak için tüketim içine gireceğini belirttikten sonra buğdayın çoğu kişinin hayatını etkilediğini, bu doğrultuda hem meclisin hem de hükümetin çabalarını yerinde bulduğunu söyleyen Emin Bey bu konu ile ilgili teşekkürlerini sundu.⁴²⁴

Buğdayın çok ekilmesi gerektiğini ancak bunun dua ve nasihat ile değil para ile olacağını dile getiren Emin Bey, bir diğer sorununda buğdayın her yerde alıcı bulmaması olduğunu söyledi. Yeterli depo olmaması sebebiyle buğdayların beklediğini, bu nedenle hem alıcının hem de satıcının buğdaylarının zayı olduğunu, bu durumdan buğdayın kurtarılması gerektiğini söyledi. Emin Bey ayrıca söz ettiği konuların kanunda yer almamasına rağmen dikkate alınması gereken konular olduğunu dile getirdi.

Emin Bey buğday işini Ziraat Bankasının yapması gerektiğini, bankanın kasası, memurları ve depoları olduğu dolayısıyla, tüm ihtiyaçlara cevap verecek bu kurum varken ofis açmanın maliyetli olabileceğini dile getirdi. Ancak yapılan kanunun gereklerinin yerine getirilebilmesi için buğdaya zam yapılmasının zorunlu hale geldiğini söyledi.⁴²⁵

Meclisteki bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı ve kanunda yapılması düşünülen değişiklikler sonraki bir tarihe ertelendi. Buğdayı Koruma Kanunu büyük buhran sonrası başlayan II. Dünya Savaşının ilk yıllarında da değişiklik yapılmadan uygulamada kaldı. Ancak bir süre sonra bu kanunun kaldırılmasına yönelik bir kanun teklifi meclise geldi.

Buğdayı Koruma Kanununun kaldırılması hakkındaki kanun teklifi mecliste tartışıldığı sırada Emin Bey bu kanunun karşısında yer alarak neden kaldırıldığını kavrayamadığını dile getirdi. Ekmek üzerinde fiyat farkının büyük değerlerde olmadığından dolayı halkın bundan etkilenmediğini, ayrıca günün şartları dikkate

⁴²⁴ TBMM ZC, D.2, c.2,s.108.

⁴²⁵ TBMM ZC, D.2, c.2,s.109

alındığında arpa ve buğdayın taban fiyatlarının artmasından dolayı verginin mevcut halini koruması gerektiğinin altını çizdi.⁴²⁶

Hikmet Bayur, Berç Türker, A. Naci Demirağ gibi isimler ise teklifin yanında yer almıştı. Hikmet Bayur kanun kaldırılmasına gerekçe olarak mevcut durum nedeniyle birçok köylünün ekmeği satın almak zorunda kaldığını oysa öncelikli gıda maddesi ekme olan köylünün bu verginin altında ezildiğini söyledi. Sadece köylülerin değil fakir halkın aynı durumdan etkilendiğini dile getiren Bayur Ege ve Karadeniz bölgesinde bu durumun yoğun olarak yaşandığına dikkat çekmişti.⁴²⁷

Berç Türker ise verginin kaldırılmasını olumlu bir gelişme olarak görmeye beraber bütçede altı milyonluk bir paya sahip olan bu verginin kaldırılmasından sonra yeni bir verginin getirilmesi ihtimalinden dolayı endişe duyuyordu. Berç Bey ayrıca geçmişte İngiltere'ye buğday satarak oluşturulan döviz stokunun ülkede refahın sağlanması adına harcanması gerektiğini söyleyip Maliye Vekilinin dikkatini bu yöne çekiyordu.⁴²⁸

Maliye Vekili bu vergi yerine başka bir vergi konulmayacağını söyledikten sonra, bu vergiyi sebep olan gereklerin ortadan kalktığından dolayı verginin kaldırılması yönünde meclise bu teklifi getirdiklerini dile getirdi.⁴²⁹

Emin Bey konu ile ilgili yeniden söz alarak verginin kaldırılması durumunda çiftçinin mağdur olacağına dikkat çekti. Emin Bey verginin kalkması ile devletin çiftçinin buğdayı ile ilgilenmeyeceğini bu durumda ise elde edilen ürünün yüzde 15'nin zarar edileceğini dile getirdi. Devletin köylünün buğdayını almak zorunda olduğunu belirten Emin Bey ayrıca tohumluk ihtiyacının da sağlanması gerektiğini de belirtti.⁴³⁰

Emin Bey'in bundan sonrası için hükümetin alması gereken tedbirler üzerinde durmuştu. İlk olarak hükümetin geçmişte Manisa'da tohumluk yetiştirmek için çalışmalar yapıldığını ancak hem bölgenin uygun olmaması hem de bölgedeki

⁴²⁶ TBMM ZC, D.6, c.22,s,128

⁴²⁷ TBMM ZC, D.6, c.22,s,129

⁴²⁸ TBMM ZC, D.6, c.22,s,129

⁴²⁹ TBMM ZC, D.6, c.22,s,129

⁴³⁰ TBMM ZC, D.6, c.22,s,132

çiftçilerin duyarsızlığı nedeniyle gerekli verimin sağlanamadığını dile getirdikten sonra hükümetin bu konuya titizlikle eğilmesi gerektiğini söyledi.⁴³¹

Emin Bey ikinci olarak herhangi bir kuraklığa karşı şimdiden önlem alınması gerektiğini savundu. Bunun içinde ilkbaharda yazlık sünter, mısır gibi ürünlerin ekilmesi gerektiğini belirtti. Bu ürünlerin kuraklık zamanlarında kurtarıcı niteliğinde olduğunu söyledi.

Ziraat Vekili Muhlis Erkmen Emin Bey'in yazlık ekim önerisini yerinde bulduğunu, bu ürünlerden kuralık zamanlarında faydalanıldığını söyledikten sonra bir önceki yıl yapılan bu uygulamaya devam edileceğini belirtti.⁴³²

Ziraat Vekilinin açıklamalarının ardından yapılan oylamada kanun teklifi meclis tarafından kabul edildi.

2.1.1.3. Sulama hakkındaki düşünceleri

Türkiye topraklarının 8,5 milyon hektarlık alanı mevcut su kaynakları ile sulanabilirdi. Ancak bu alanların sulamaya uygun hale getirilmesi karşılaşılan en büyük sorunlardan biriydi.⁴³³ Anadolu halkının tarımda en büyük sorunu kuraklıktı. Toprağın sulanabilmesi için ise mevcut suların köylünün kullanımına uygun hale getirilmesi ile olacaktı.

1920'lerin sonlarında Hakimiyet-İ Milliye gazetesinde çıkan başmakaede;

Kuraklığa karşı ülkenin kimi yerlerinde yağmurdan yararlanırken, kimi yerleri ise, yağmurdan mahrumdu. Yirminci yüzyılın başlarında bilimin harikalar doğuran bir dönemi yaşanırken ülkemizde insanların hala gökyüzüne bakarak medet ummak, son derece acizlikti. Halbuki hayat ve ilerlemenin anlamını kavrayan çağdaş dünyada doğanın, şiddetine bağlı kalınamazdı. Çünkü çağın bir anlamı da doğaya egemen olmaktı. Gelişmiş ülkeler insanlar, bilim ve çalışma ile doğayı

⁴³¹ TBMM ZC, D.6, c.22,s,132

⁴³² TBMM ZC, D.6, c.22,s,133.

⁴³³ R.Karlık (1994).*Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim*. İstanbul: Beta Yayınevi, s. 104

kendi lehine çeviriyorlardı. Bu ülkelerde yaşanan 'harikalar' bilimin servetinin eseri idi.⁴³⁴

Ülkemize baktığımızda ise Cumhuriyet Hükümeti, demiryolu siyasetinde, olduğu kadar, su siyasetinde de önemle üzerinde durmaktaydı. 1930-1940 yılları arasında yüz milyonluk ödenek ayırmayı planlanıyordu. Ayrıca su konusun da ise fazla su getiren nehir ve çayların etrafına yayılmasıyla, çevreye vereceği tahribat engellenerek, suyun az olduğu yerlerde, barajlar ve kanalizasyonlar yapılarak, hem arazi kazanmak hem de halkın sağlığını korumak için, bataklıkların kurutulması ile işe amaçlanıyordu.⁴³⁵ diyordu.

Ülke genelinde bu tür planlar yapılırken taşradan gelen seslere de kulak veriliyordu. Bunlardan biride Eskişehir halkında gelen isteklerdi. 1940 yılındaki CHP kongresine Eskişehir adına sunulan istekler arasında kuraklık konusuna da değinildi. Eskişehir'de ve özellikle Sivrihisar'da susuz köylerin olduğu belirtildikten sonra sondaj makinelerinin gönderilerek senelerdir devam eden susuzluğu çözüm bulunması istenmişti. Nafia Vekaleti cevabında ise önceliğin toprak üstünde bulunan suları düzenlemek olduğunu belirtmişti.⁴³⁶ Eskişehir halkı çağdaş dünyanın insanlığa sunduğu imkanlardan yararlanmak istiyordu. Modern teknolojiye yararlanarak tarım tekniklerini geliştirerek üretimi arttırmak ve sosyal yaşamlarını iyileştirmek istiyorlardı.

Saracoğlu Şükrü bütçe konuşmaları sırasında kuraklık ve yaşanan hayat pahalılığını vurgularken Emin Bey'de bu konu ile ilgili söz alarak Eskişehir'de yaşanan kuraklık ve kuraklığa karşı alınan tedbirlerden örnek verdi.⁴³⁷

İsmet Paşa'nın Eskişehir'in kurak bölgeleri için zahire çalışmasını istediğini ve Nafia Vekaletinin de bir mühendisi bu konuda görevlendirdiğini belirtti. Devletin verdiği iki yüz bin lira ile yapılan çalışmadan memnun olan Emin Bey, Nafia'nın verdiği mühendisin, İktisat Vekaletinin memurunun, Valinin, Kaymakamın ve

⁴³⁴ *Hakimiyeti Milliye*. 12 Mayıs 1929, 28161.

⁴³⁵ *Hakimiyeti Milliye*. 12 Mayıs 1929, 28161.

⁴³⁶ *CHP kongre dilekleri* (1940). s.261

⁴³⁷ TBMM ZC, D.3, c.12,s,26

Nahiye müdürünün bir işçi gibi ark ve bent başında çalıştıklarını söyledi. Halkın hepsinin bu çalışmada yer aldığını söyleyen Emin Bey, kimilerinin ark tuttuğunu, kadınların ise ark kazdıklarını belirtti. Bütçeden sağlanan 200 bin liranın 120-130 bin lirasının traktör, tohum ve tulumaya verildiğini, 70 bin lirasının ise yaklaşık 600 bin dönüm alanın sulamaya uygun hale getirilmesinde kullanıldığını belirtti.⁴³⁸

Emin Bey gelecek sene kuraklığın beklenmesine rağmen Eskişehir'de bunun gerçekleşmeyeceğine inanıyordu. Biraz fedakarlıkla Eskişehir'in fakirlikten kurtulup, ekonomisini zenginleştireceğini belirtti. Emin Bey Eskişehir'in az bir para ve bütün arkadaşların istekle çalışması sonucunda, kısa sürede zor durumdan kurtulacağına inanıyordu. Emin Bey on beş yirmi sene sonra memleketin Amerika gibi bir ülke olacağını söylemesi, meclisten bravo sesleri ile destek buldu.⁴³⁹

Emin Bey içinde bulunduğu toprakları tanımadığını, mühendisler yardımıyla topraklarının verimli hale geldiğini dile getirerek buna bir örnek verdi.

Emin Bey tarımda sulama için 150-200 liraya mal olan küçük baraj benzeri bentler yapıldığını ve bununla Eskişehir'de fakirliğinin kalkacağına inanıyordu. Ayrıca Emin Bey devletin su işlerin de izlediği politikasını değiştirmesini gerektiğini çünkü Ankara gibi bir yanından Kızılırmak bir yanından Sakarya nehrinin geçtiği bir şehirde kuraklık olmasının aklının kabullenmekte güçlük çektiğini söyledi.⁴⁴⁰

Emin Bey'e göre halk valisini ark başında çalışırken görürse devletine ve geleceğe olan güveninin pekişecek, karnının doyacağına inanacaktı. Bu uygulamayı Cumhuriyetin getirmiş olduğunu söylüyordu.⁴⁴¹

Mecliste su siyaseti ve kuraklıkla ilgili tartışmalardan biride 1939 yılında yaşandı. 1939 yılı Nafia Vekalet Bütçesi görüşülürken Mitat Aydın Bey, Emin Bey'in su siyaseti hakkında söylediklerine atıfta bulunarak Orta Anadolu'da yaylalarının kuraklığı konusunda Maliye Vekilinin bu konuya dikkatini çektiğini belirtti. Cumhuriyet'in kurulduğundan itibaren kurak yerlerin hep olduğuna dikkat çeken

⁴³⁸ TBMM ZC, D.3, c.12,s,26

⁴³⁹ TBMM ZC, D.3, c.12,s,26

⁴⁴⁰ TBMM ZC, D.3, c.12,s,27

⁴⁴¹ TBMM ZC, D.3, c.12,s,27

Mitat Bey Nafia Vekaletinin bu konuda, neler yapmış olduğunu sordu ve ardından neler olabileceği konusunda görüşlerini sıraladı. Mitat Bey 3,4 milyon harcayarak kurak yerler sulanabileceğine inanıyordu. Buna karşılık büyük su küçük su siyasetinin izlendiği cevabının ilgililerden alabileceğini ancak bu siyaset uygulanırken ülkenin ihtiyacı dikkate alınmalısı gerektiğini söyledi. Sonrasında buna örnek olarak Aydın, Adana gibi illerin bekleyebileceğini ancak Anadolu yaylalarının fakir olduğunu⁴⁴², önceliğin kurak bölgelere verilmesi gerektiğini dile getirdi.⁴⁴³

Bir inşaat yapılırken en çok gelir getiren kaynakların göz önüne alınmasının en başta yer almasına rağmen artık Ankara ve yayla alanını da düşünmenin başlıca görevleri arasında olması gerektiğini belirtti. Mitat Bey Amerika'yı buna örnek olarak gösteriyor ve yapmış oldukları bentler ile dünyayı hayran bıraktıklarını dile getiriyordu. Yirmi yıl önce bent işi insanların hayretle karşıladıkları bir olay iken, artık 280 metre yüksekliğinde bentlerin yapıldığını ve bu bentlerin ekonomik açıdan büyük getiri sağladığını ifade etti.⁴⁴⁴

Emin Bey ise, Mitat Bey'in su işlerinde önemli bir noktaya temas ettiğini dile getirerek, su işlerine oldukça başarılı başlandığını ancak, bu işin yürütülmesi için alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu dile getirdi.⁴⁴⁵

Emin Bey sulama işinde; kuraklığa en çok maruz kalan yerlerden yani Anadolu yaylasında başlanması gerektiğini dile getirdi. Hatta bu durumu savaş ile ilişkilendiren Emin Bey (ki savaşa çok az kalmıştır) herhangi bir savaş çıkma olasılığında kıyıların kullanılması halinde iç kesimlerin memleketi ve orduyu besleme olası olduğunu ifade ederek yakın gelecekte yaşanacak II. Dünya Savaşı için alınması gereken önlemlere değinerek uzak görüşlülüğünü ortaya koymuştu.

446

⁴⁴² TBMM ZC, D.6, c.2,s,296

⁴⁴³ TBMM ZC, D.6, c.2,s,290

⁴⁴⁴ TBMM ZC, D.6, c.2,s,27

⁴⁴⁵ TBMM ZC, D.3, c.12,s,290

⁴⁴⁶ TBMM ZC, D.6, c.2,s,291

Büyük su-küçük su işi içinde bir değerlendirme yapan Emin Bey, küçük su işinin büyük su işlerinden daha önemli görmekteydi. Küçük su işlerinde herhangi bir çalışma olmadığına dikkat çeken Emin Bey, köylülerin çalıştığı bu alana, birkaç bin lira yardım yapılarak, küçük baraj yaptırılarak büyük kazançlar elde edilebileceğini, dağ eteklerindeki yerlerde sellerin suyu ve küçük suların toplanarak bunlardan yararlanılacağını dile getirdi. Emin Bey Bakan Beyden bu işe önem vermesini rica etti. Az para ile çok işlerin başarılabileceğini dile getiren Emin Bey 10 – 15 bin ile kurak olan yerlerin sorunun çözümleneceğini dile getirdi. ⁴⁴⁷

Bu dönemde direkt tarımla ilgi olmayan Duyun-u Umumiye'ye ödenmesi gereken borçların görüşüldüğü toplantıda konu Emin Bey'in verdiği örneklerle bu noktaya geldi. Öncelikle Sırrı Bey Düyun-u Umumiye bütçesi ile ilgili Avrupa basınında Türkiye hakkında çıkan haberlere Resmi makamlarca cevap verilmesini istemesiyle başlayan tartışmada Emin Bey kendilerinin ekonomik sorunların yaşandığı günlerde mevcut rakamları kaldırmak isterlerken ve Düyun-u Umumiye temsilcilerinin borçları ertelemek istemelerine rağmen Sırrı Bey'in üç milyon altını verdimen istediğinden dolayı eleştirdi ve Emin Bey'in bu sözleri meclisten doğru sesleri ile desteklendi. ⁴⁴⁸

Emin Bey günün şartlarını değerlendirirken insanlığın geldiği noktada, birbirine yardım edilmemesi halinde bu durumun dünyadaki tüm ülkeleri sarabileceğini ifade ediyordu. Örnek olarak (yardım edilmemesinden dolayı) Almanya'nın batmakta olduğunu, bu durumun diğer ülkeleri de etkileyeceğini dile getiriyordu.⁴⁴⁹ Çünkü bu dönemde Almanya ekonomik açıdan zor günler yaşamaktaydı. Almanya 1920'li yıllarda başlayan ekonomik sarsıntı dış borç ve yabancı sermaye desteği ile atlatılırken 1930'lu yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan büyük buhran Almanya ekonomisinin çökmesine neden olmuştu. Almanya

⁴⁴⁷ TBMM ZC, D.6, c.2,s,292

⁴⁴⁸ TBMM ZC, D.4, c.3,s,111

⁴⁴⁹ TBMM ZC, D.4, c.3,s,113

1928 yılında 28 milyar mark olan milli geliri birkaç yıl içinde 45 milyara düşmüştü. Yine ülkede bu yıllarda 6-7 milyon işsiz vardı.⁴⁵⁰

Emin Bey Almanya örneğinin ardından Türk milletinin borcuna sadık bir millet olduğunu babasının arkasından çocuklarının alacaklarını bulduğunu, böyle bir atanın evladı olduklarından dolayı Avrupa'ya olan borcun mutlak ödeneceğini dile getiriyordu.

Borcun arkasında olmamıza rağmen günün şartları gereği borcun ödenemeyeceğini dile getiren Emin Bey halkın refah ve saadetini düşünen İsmet Paşa hükümetinin, bu borcu gelecek bir tarihe ödenmek üzere, şimdilik gündemden kaldırılmasını istedi. Hatta bu teklifin günün şartları ve Türkiye'nin iyi niyeti sebebiyle Avrupa'dan gelmesi gerektiğini düşünüyordu. Almanya'ya düşmanlarının da yardım etmesi gerektiğinin aksi halde o düşmanlarında yaşamayacağını dile getiren Emin Bey toplumların insanlığın birbirleriyle girift ilişkileri bulunduğundan dolayı birbirine yardım etme mecburiyetinde demekte ve şöyle devam etmekteydi; "Sırrı Bey gibi dayınlerin⁴⁵¹ mizacına hoş hizmet etmek mi diye rahatsız olmayacağını" söyledikten sonra "açıktan millete ifade ediyorum bu parayı bu gün veremeyiz, bu 4 milyon lirayı vermeyiz bu kalkmalı" dedi ve bu sözleri meclisten alkışlarla ve bravo sözleri ile kesildi. Emin Bey eğer bu uygulama gerçekleştirilirse, gelecek yıldan itibaren ilerleme sağlanabileceği gibi, bir iki milyon da bütçeye katkı sağladıktan sonra borcun ödenebileceğini savundu.⁴⁵²

Rasih Bey ve Reşit Beylerde Emin Bey'in görüşlerine katılmışlar ve Türk milletinin borcuna sadık olduğunu ancak mevcut şartların buna uygun olmadığından dolayı tayıyı teklif etmişlerdi.⁴⁵³

Emin Bey; içinde buldukları yılda mevcut tüketim dışında 40 bin vagon fazla buğday ve arpa olduğunun, bunların yerel tüketim alanının İstanbul

⁴⁵⁰ B.Kuruç, (1981). *Atatürk Dönemi İktisat Politikası*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, s. 39.

⁴⁵¹ Duyunu umumiye alacaklı temsilcileri

⁴⁵² TBMM ZC, D.4, c.3,s,114

⁴⁵³ TBMM ZC, D.4, c.3,s,111-112

olduğunu, bu altı bin vagonu Eskişehir verirse üretimin tümünü elden çıkaracağını, mevcut durumda buğdayın okkasının üreticiye 3 kuruşa, 4 kuruşa mal olduğu halde elinden ancak 60 paraya çıkarabileceğini bunun tek tüketim yeri İstanbul olduğundan başka alıcı olmadığını dile getirdi.⁴⁵⁴

Avrupa ile Türkiye'nin durumunun birbirinden farklı olduğunu dile getiren Emin Bey, Avrupa'nın ekonomik bakımdan sarsıntı yaşamasına rağmen servetlerinin olduğunu, hazinelerinin dolu olduğunu, biraz fedakarlıkla bulunarak mevcut durumlarını elli yıl sürdürebileceklerini, batmak üzere olan Almanya'nın bile hala bankası milyarlarla görüştüğünü oysa bizim ülkemizdeki köylerin hükümetin yardımına muhtaç olduğunu belirtti.

Gelecek sene bu durumdan etkilenmemek adına hükümetin on milyon lira ile buğday depo etmesi gerekebileceğini söyledikten sonra kendisi ile aynı fikirleri paylaşan arkadaşlarına teşekkür etti. Emin Bey Ülkemizin Amerika gibi sulama konusunda çalışmaları olmadığı için gelecekte kıtlık yaşanabileceğini, bunun yaşanmaması için devletin mevcut zahireyi para ile alıp saklaması gerektiğini savundu.

Vekillerin bu konuya dikkatle eğilmelerini hatırlatan Emin Bey çiftçinin malını, afyonunu buğdayını satamadığını bundan dolayı gelecek yıl sıkıntı yaşamamak adına bu yıldan tedbirler almak gerektiğini söyleyerek yetkililerin dikkatini bu yöne çekti.⁴⁵⁵

1939 mali yılı bütçe görüşmeleri sırasında, Emin Bey vekaletlere bazı sorular sormuştu. Ülkenin bir tarım ülkesi olması dolayısıyla başlıca gelir kaynağının topraktan elde edilen ürünlerden oluşuyordu. Haziran ayında ürünlerin "arziyeleri" belli olacağından devlet masrafını hesap etmek adına mali sene başı olarak haziran belirlenmişti.⁴⁵⁶

Emin Bey bütçe encümeninden bulunanların kuraklık ve sene-i maliyenin haziran olmasının sebebini anlayamadığını dile getirdi. İnsanlara ve ülke

⁴⁵⁴ TBMM ZC, D.4, c.3,s,113

⁴⁵⁵ TBMM ZC, D.4, c.3,s,114

⁴⁵⁶ TBMM ZC, D.6, c.2,s,177

ekonomisine zarar verecek kuraklığın düşündüğü gibi gerçekleşmemesi dileğinde bulundu. Emin Bey Orta Anadolu yaylalarında yaşanan kuraklığa dikkat çekerek tedbir alınması gerektiğini, aksi halde milli savunma dışındaki bütçelerde % 15 oranında kesintiye gidilerek kuraklık yaşayan illere yardım etmek gereği doğacağını belirtti.⁴⁵⁷

Emin Bey tarım ürünlerinin üzerinde izlenmesini istediği yöntem hakkında da görüşlerini dile getirdi. Tedbir almak gerektiğini bunun içinde Adana buğdayının bugünlerde piyasaya çıkacağını eldeki stokları tüketmemek adına bu Adana buğdaylarını almak gerektiğini savundu. Emin Bey, deniz kenarındaki buğdayların 3-5 ay hayatı olduğunu kısa sürede samana döndüğünü bundan dolayı hükümetin bu buğdayı bir an önce alıp tüketim pazarına gönderilmesini istedi. Eldeki stokların ise, ihtiyata kalması gerektiğini belirterek bu uygulamanın sadece buğday için değil bütün yiyecek maddeleri için uygulanmasını istedi. Ayrıca arpa, buğday, mısır gibi ürünlerin ülke dışına çıkarılmasının da yasaklanmasını istedi.⁴⁵⁸

Emin Bey sulama konusunda da Ziraat teşkilatının harekete geçerek, gerekli yerlere biraz darı tohumu göndermesi gerektiğini söyledi. Kuraklığın en kötü yanının hayvan gıdasına olan etkisi olduğuna inan Emin Bey, insanların gıdalarını taşıyabilmelerine rağmen, hayvanlar için bu olanağın olmadığını dile getirdi.⁴⁵⁹

Hükümetin bu uygulama ile güze kadar elinde darı tohumu olmayanlara tohum göndermesiyle yerinde bir önlem almış olacağını söyledi.

Ziraat Vekaletinin ülke çapında incelemeler yapıp yapmadığını sorduktan sonra Emin Bey kendisinin sadece Eskişehir ve Ankara'dan haberdar olduğunu, eğer ülkenin diğer bölgelerinde tedbir olmaya gerek yoksa bundan memnun

⁴⁵⁷ TBMM ZC, D.6, c.2,s,177

⁴⁵⁸ TBMM ZC, D.6, c.2,s,177

⁴⁵⁹ TBMM ZC, D.6, c.2,s,177

olacağını, ancak bu tür tedbir almak gerekiyorsa geç kalmamak gerektiğini belirtti.
460

Köylüyü kalkındırmak için alınacak tedbirlerin en başında sulamanın geldiğini söyleyen Emin Bey nisan mayıs aylarında, insanların gökyüzüne bakarak bulut aradığını, eğer sulama işine 300 milyon lira ödenek verilirse, ancak bu problemin çözümleneceğini dile getirdi.

Sulama işinde kanaldan ziyade, büyük ve küçük barajlar yaparak, su işlerinde sistemin oturacağını dile getiren Emin Bey bakandan Eskişehir ovasının sulanmasını istedi, bu isteğin meclisten tepkiyle karşılanması üzerine her yerde sulama işine önem vermek gerektiğini dile getirdi.⁴⁶¹

2.1.2. Hayvancılık konusundaki düşünceleri

İnsanoğlu hayvanları evcilleştirmesinden itibaren onları hayatlarının bir parçası haline getirmişti. Hayvanların eti, sütü, insanların temel besin kaynaklarını sağlarken, tarım da ise güçlerinden yararlanıldı. Makineli tarıma geçinceye kadar hayvanlar tarlayı işlemede en önemli araçlar oldular. Köy hayatının toprakla beraber ayrılmaz parçası olan hayvanlar insanların geçimlerini sağlayacakları ürünleri ile de önemli bir yere sahip oldu. Hayvanların sağlığı, bakımı köylüler için oldukça önemliydi. Çünkü onlar ile varlıklarını en iyi şekilde sürdürebilirlerdi. Ancak yaşanan savaşlar ve zor yıllar hayvanları da etkiliyordu.

1915-1922 yılları arasında savaşlar sebebiyle tarımla beraber hayvan sayısında da önemli düşüşler yaşandı. Ülkemizde 1914 yılında 17 milyon koyun, 16 milyon keçi 7 milyon büyükbaş hayvan varken, bu rakam yaşanan savaş yıllarında bir gerileme meydana geldi. Buna göre 1923-1925 yılları arasında koyun sayısı 15 milyona, keçi sayısı 11 milyona, büyükbaş hayvan sayısı ise 4 milyona geriledi.⁴⁶²

⁴⁶⁰ TBMM ZC, D.6, c.2,s,177

⁴⁶¹ TBMM ZC, D.6, c.2,s,178

⁴⁶² Y.Tezei, (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 355.

Hayvancılığın iyileştirilmesi ancak 1930'li yıllarda istenilen düzeye ulaştı. 1930'dan 1950'lere kadar koyun sayısı yüzde 41, keçi sayısı yüzde 29, büyükbaş hayvan sayısı ise yüzde 67 çoğaltıldı.⁴⁶³

Geniş araziler sahip olan ve çiftçilikle uğraşan Emin Bey mecliste bu alanda yapılan konuşmalara duyarsız kalmamıştı. Birinci dönemden itibaren hayvancılıkla ilgili konularda mecliste etkin bir rol almıştı. Emin Bey hayvan hastalıkları, kimi vahşi hayvanların tarıma verdiği zararların önlenmesi yada evcil hayvanların sağlığı konularında mecliste halkın sorunlarını dile getirmişti. Hatta hayvancılık konularında öneriler vererek kanunlarla yakından ilgilenmişti.

2.1.2.1. Hayvan hastalıkları hakkındaki düşünceleri

Birinci dönemde savaşın devam ettiği yıllarda hayvan hastalıkları özellikle de Vebayı Bakari memleketin her yanında büyük yıkıma sebep oluyordu. Emin Bey, varlığımızın en önemli sebebi olan çift hayvanlarının azalmakta olduğunu söyleyerek İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'den bu konuda açıklama yapmasını istedi.

Mahmut Esat Bey memleketin ve köylülerin ekonomik hayatında önemli bir konuya temas etmesine fırsat verdiği için Emin Bey'e teşekkür ettikten sonra konu ile ilgili açıklama yaptı. Bu hastalık ile on bir aydır mücadele ettiklerini söyleyen Mahmut Esat Bey bu süre içinde yüz binden fazla hayvana serum sağlandığını belirtti.⁴⁶⁴

Mahmut Esat Bey ilk sekiz ay içinde hayvanların yüzde yetmişinin telef olduğunu ancak son dönemde bunun yüzde ikiye düştüğünü bu sebeple hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla kordonla alınan önlemlerin kaldırılmaya başladığını söyledi. Emin Bey'in seçim bölgesi olan Eskişehir'de ve hastalığın en çok etkili olduğu Ankara Kastamonu ve Konya'da kordonların kaldırıldı. Hastalığın geniş bir alana yayılmasının en önemli sebebi erken önlem alınamamış olmasıydı.

⁴⁶³ Tezel (2002), s.356.

⁴⁶⁴ TBMM ZC, D.1, c.23,s.367

Hastalıkla mücadelede etkili olan serumlar o dönemde ülke içinde mevcut değildi. Ancak Mahmut Esat Bey'in göreve gelmesiyle dört bin litre serum stok edilerek hastalığın bundan sonra ortaya çıkmasına karşı önlem alınmıştı.⁴⁶⁵

Mahmut Esat Bey benzer hastalıkların İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde de görüldüğünü ancak gerekli para sağlanmasıyla alınan ilaçlarla hastalığın ortadan kaldırıldığını belirtti. Emin Bey'in bu hastalığı yirmi gün içinde bitirmeyi vadeden Mahmut Esat Bey'e belirtilen süre içinde hastalık bitmezse kendisini sorumlu tutacağını söyledi.⁴⁶⁶

Cumhuriyetin kurulmasından sonra da hayvanlar arasında ortaya çıkan salgın hastalıklar konusunda sorunlar yaşanıyordu. Mecliste nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin geçim kaynaklarının başında yer alan aynı zamanda ülke ekonomisinde önemli yer tutan bu sorunlara çözüm bulmak adına çalışmaktaydı.

1927 yılının sonlarında meclise Zabıta-i Sıhhiye-yi Hayvaniye Kanunu geldi. Öncelikle kanun hakkında başta Emin Bey olmak üzere çeşitli vekiller görüşlerini bildirdiler. Besim Atalay Bey öncelikle kanun metninin Türkçe olamamasını ve domuz ile atı bir tuttuğu için kanunu eleştirdi. Ayrıca hayvanlar üzerinden alınan verginin ticarete zarar verdiğine inanıyordu. Salih Bey ise hayvan ıslahının önemine dikkat çektikten sonra bu konuda dört başlık altında topladığı sorunları dile getirdi ve hastalıkların memlekete girmesini engellemek için veterinerlere, araç-gerece ve tedaviye ihtiyaç olduğunu belirtti. Hasan Fehmi Bey ise hastalıkların çoğunlukla komşu ülkelerden geldiğini düşünüyordu.⁴⁶⁷

Emin Bey, sınır koruması hakkında Hasan Fehmi Bey'e katılıyordu. Ayrıca Vebayi Bakarin üzerine oluşturulan kanunun genel anlamda hayvan hastalıklarını içermesi gerektirmesine rağmen var olan eksiklerden dolayı eleştirdi.

Emin Bey kimi bölgelerde hastalığın olduğunu, bu bölgelerde sadece demiryolu ile nakil yapılması durumunda hasta hayvan sevk edilmediğinden dolayı,

⁴⁶⁵ TBMM ZC, D.1, c.23,s.367

⁴⁶⁶ TBMM ZC, D.1, c.23,s.368

⁴⁶⁷ TBMM ZC, D.3, c.1,s.109

sağlıklı hayvanın karadan götürülebileceğini belirtti. Bu durumun Devletçilik olup olmadığını sorduktan sonra kendi anladığı Devletçilikte “halka doğru gitmek, halkın ihtiyacının temin etmek” olduğunu inandığını, bu yapının daima ayağa balta vurmak olduğunu söyledi.⁴⁶⁸

Veteriner konusunda da görüşlerini dile getiren Emin Bey Avrupa'nın tanımadığı için kimi kitaplarda yeri olmayan hastalıkların ülkemizde var olduğunu söyledikten sonra buna örnek olarak da “keçi dizanterisinden” bahsetti. Veterinerlerin teori değil pratik yapmalarını, bunun içinde iş sahasına yani köylere gitmeleri gerektiğini hatta gerekirse, bütçeden Veterinerlere ödenek ayrılması gerektiğini söyleyen Emin Bey kanunda çeşitli değişiklikler yapılması halinde kabulünden yana olduğunu belirtti.⁴⁶⁹

Emin Bey vergi konusuna da dikkat çekerken ihracat vergisi başta olmak üzere, hayvanların derisinden vergi alındığını ancak bunların ihracata balta vurduğunu dile getirdi.

2.1.2.2. Zararlı hayvanlar hakkındaki düşünceleri

Tarım doğa şartlarına bağlıdır. Havanın yağışlı yada kurak olması kadar doğada yaşayan hayvanlar da ürünler üzerinde önemli etkiye sahiptir. Küçük böcek türünün yanında domuz kurt gibi büyük hayvanların ürünler üzerinde olumsuz etkileri vardır. Her dönem bu tür olaylarla mücadele etmek gerekebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu durum Türk köylüsü için büyük bir sorunu oluşturuyordu. Meclis ise bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla çeşitli yasalar çıkarmıştı. Bunlardan biride yaban domuzlarının itlafı hakkındaydı.

Kanunda köylünün ürünlerinin en büyük düşmanı olan domuzların yok edilmesi için köylüye yardım amacındaki bir kanun teklifiydi. Emin Bey bunun daha

⁴⁶⁸ TBMM ZC, D.3, c.1,s.109

⁴⁶⁹ TBMM ZC, D.3, c.1,s.110

önceki mecliste teklif edilseydi son derece gülünç bir durum olacağını, ancak artık hükümetin milletin esaslı işlerine vakit ayırdığını söyledi.⁴⁷⁰

Kanunun teklifine göre domuzlar devletin vereceği silah ve cephane ile yok edilecekti. Domuzları vurmak için gerekli olan araçları kimin vermesi gerektiği konusunda tartışmalar yaşandı. Kimi vekiller hükümetin kimileri ise belediyenin aracılığıyla yapılması gerektiğine inanıyordu. Emin Bey belediye yerine hükümet tarafından doğrudan bir bütçe konularak ve her kazada bu parayı doğrudan doğruya Malsandıklarının vermesi gerekir diyordu. Mazbata Muharriri sıfatıyla Yusuf Akçura, paranın Maliye Vekaletinden İktisat Vekaletinin olacağını belediyenin aracı olacağını belirtti.⁴⁷¹

Kanun teklifinde domuzların kuyruğunu getirenlere iki kuruş verileceği yer alıyordu. Emin Bey ise domuzlar kadar kurtlarında tarıma zarar verdiğini bundan dolayı kurt avı içinde beş kuruş verilmesini istedi. Ancak Yusuf Akçura teklifin yalnızca domuza ait olduğunu söyledi. Mecliste domuzun sadece kuyruğunu değil tüm derisini getirilmesi sonrasında domuz derilerinin işlenip Avrupa piyasasına sürülmesi teklifleri de yapıldı. Ancak maliyetli olacağı gerekçesiyle kabul edilmedi.⁴⁷²

Kimileri bunun yürütülemeyecek bir uygulama olduğunu bu nedenle gereksiz vakit kaybı olduğunu düşünürken Emin Bey ise daha önce çekirgeler hakkında yapılan kanunda başarılı bir şekilde uygulandığını söyledikten sonra kullanılacak olan silahların yeniden devlete verilmesi gerekir diyordu.⁴⁷³

Kanundan iki yıl sonra yine zararlı hayvanların ortadan kaldırılması için Mecliste zararlı hayvanlar hakkında “Haşeratı Muziraanın İtlafı” adlı kanun çıkarıldı. Emin Bey meclisten çıkan kanunların uygulamaları ile de ilgileniyordu. Bu kanunun uygulaması hakkında da önerge vererek Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey’den açıklama istemişti.

⁴⁷⁰ TBMM ZC, D.2, c.4,s.547

⁴⁷¹ TBMM ZC, D.2, c.4,s.549

⁴⁷² TBMM ZC, D.2, c.4,s.549

⁴⁷³ TBMM ZC, D.2, c.4,s.550

Emin Bey'in verdiği önerge şöyleydi,⁴⁷⁴

“domuz kanunun iyi tatbik edildiği yerlerde çok mühim semereleri görülmektedir. Bu sayede valilerim kaymakamların gayret ve himmetlerine kalıyor. Bigane kalan vilayetlerde esri hareket görülemiyor. Bu kanunun tatbiki için ne surette takibatta bulunuluyor. Tatbik etmeyenler ceza, edenlere mükafat yapılmış mıdır? Ziraat ve Dahiliye Vekaleti Celilerinden sual ederim”

Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey, Emin Bey'in sorusunu yanıtlayarak “Haşeratı Muziraanın İtlafı” hakkında çıkarılan kanunun uygulanmakta olduğunu ve büyük oranda kanundan yararlandığını söyledikten sonra kanunda yer aldığı gibi hayvanlara ait parçaları getirenlere ödeme yapıldığını belirtti. Vekil kanunun uygulamaya başladığından itibaren ele geçirilen hayvanlar hakkında da meclise bilgi verdi. Buna göre 15 Ocak 1341(1925) tarihine kadar 84 bin domuzun itlaf edilmişti. Ayrıca domuz dışında 199 bin karga,176 bin (küsür) tarlafaresi,25029 serçe, 20 bin beşyüz tilki 7900 kaplumbağa 5029 çakal, 20745 kurt, 3975 sansar, 126 bin tavşan, porsuk, köstebek, dağkeçisi, canavar, dağsıçanı, atmaca, gelincik, vesaire, 362 ayı itlaf edildi. Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey uzak vilayetlere silahların ulaştırılamaması nedeniyle, Milli Savunma Bakanlığından alınan depolarda var olan silahlar bu bölgelere ulaştırılarak çalışmaların sürdüğünü söyledi.⁴⁷⁵

Dahiliye Vekaleti de konuyla ilgili gerekli adımları atmış ve bu doğrultuda kanun büyük oranda başarıya ulaşmıştı. Çekirge mücadelesi de dahil bu iş için 160 bin lira harcanmıştı.⁴⁷⁶

Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey Emin Bey'in sorduğu ödül ve ceza ile ilgili olarak da şunları söyledi. Bu alanda çalışan memurların ödül alacaklarına dair kanunda bir madde yoktu. Ödül sadece avcılar için uygulanmaktaydı. Ceza

⁴⁷⁴ TBMM ZC, D.2, c.13,s.215

⁴⁷⁵ TBMM ZC, D.2, c.13,s.215

⁴⁷⁶ TBMM ZC, D.2, c.13,s.215

konusunda yine memurların görevlerini yerine getirmemeleri halinde uygulanacak ceza dışında herhangi bir yaptırım bulunmadığını belirtti.⁴⁷⁷

Emin Bey; öncelikle bu konuya önem verilmesini ülke adına yararlı bulunduğunu ve bunun Ankara dışında herhangi bir mecliste bu konu hakkında konuşulamayacağını iddia etti. Emin Bey domuz ve kurt devlete yıllık milyon lira kazandırdıklarını söyledi. Emin Bey Vekil Beyin yaptığı açıklamayı açıklayıcı buldu.⁴⁷⁸

2.1.2.3. Merinos koyunları hakkındaki düşünceleri

İktisat Vekaletince yurt dışından getirilen ve koyunların yine vekaletçe belirlenen yerlere yetiştirilmek üzere gönderileceği belirtilen kanunun birinci maddesine karşı çıkan Emin Bey neden yurt dışından koyun getirildiğini yerli koyunlarla farkının ne olduğunu İktisat Vekili Şakir Bey'den açıklamasını istedi.⁴⁷⁹

Şakir Bey henüz aradaki farkın belirgin olarak ortaya çıkması için uzun süre geçmemesine rağmen ülkede mevcut 2500 merinos cinsi koyunun olduğunu ve bu koyunlardan dokuma sanayinde kullanılan kumaş için gerekli yünün sağlandığını söyledi. Merinos koyunlarının istenilen düzeyde verim alınması halinde on yıla kadar yurt dışından yün almaya gerek kalmayacağını söyledi.

Emin Bey bu koyunların doğal ortamlarından ayrıldığında vasıflarını kaybettiğini söyledikten sonra bu konuda kendi yaşadığı tecrübelerden bahsetti. Bir yıl önce kendisinin merinos koyunlarını aldığını iyi bakmasına rağmen bir gelişme kaydedemediğini bundan dolayı başlangıç için yüksek miktarlarda alınmamasını önerdi.⁴⁸⁰

İktisat Vekili Şakir Bey ise buna karşılık olarak merinos koyunu için en uygun yetiştirme alanını bulmaya çalıştıklarını ayrıca bu koyun türünün menşeinin

⁴⁷⁷ TBMM ZC, D.2, c.13,s.216

⁴⁷⁸ TBMM ZC, D.2, c.13,s.216

⁴⁷⁹ TBMM ZC, D.3, c.20,s.161

⁴⁸⁰ TBMM ZC, D.3, c.20,s.161

Anadolu olduğundan dolayı kolaylıkla uyum sağlayacağına inandıklarını söyledi. Kanunun birinci maddesi meclis tarafından kabul edildi.⁴⁸¹

2.1.2.4. Hayvanlar üzerinden alınan vergi hakkındaki düşünceleri

Emin Bey, kendisinin de köyde yetişmesi ve ziraatla uğraşması sebebiyle mecliste köy ve köylünün sorunlarına titizlikle eğilmişti. Tarım ve hayvancılıkla ilgili mecliste, önerge, soru önergesi vermişti.

1921 yılının ilk aylarında hem savaş hem de diplomasi alanında sıcak gelişmeler yaşanıyordu. Ocak ayında Yunan taarruzuna karşı başarılı bir savunma gerçekleştirilmişti. Düşman İnönü önlerinden uzaklaştırılmışti. Bu olayın fırsata dönüştüğü bugünlerde, diplomasi alanında da, TBMM zaferler kazanacak, Rusya ile Moskova antlaşması imzalayacaktı.

İşte bu sıcak ortamda, Mecliste Avans Kanunu tartışılmaktaydı. Mevcut bütçede açık vardı ve bu açığın kapatılması için Hükümet Meclise Avans Kanunu getirmişti. 1921 mali yılına birkaç gün kalması nedeniyle bu kanunun gerekli olup olmadığı mecliste tartışılmışti. Tartışılan bir diğer konu da istenilen avansın nereden ve nasıl bulunacağıydı.

Bu dönemde en büyük vergi kaynağı ağnam ve temettü vergileriydi. Ağnam vergisi köylünün üzerinde büyük bir yük olduğu için buna karşı çıkılıyordu. Hatta Kırşehir mebusu Müfit Bey alınan vergilerin yol, eğitim gibi savaş sırasında çokta gerekli olmayan yerlere harcandığından şikayet ediyordu.

Emin Bey mali ve iktisadi alanda düzeltmeler yapmanın zayıf olduğunu düşünüyordu. Ona göre içinde bulunulan durumdan çıkmanın tek yolu bu alanlarda devrim yapmaktı. Alınacak vergilerin bulunduğu ortamla ilişkili olması gerektiğini, memlekette şalvar varken pantolona gerek olmadığını dile getirdi.⁴⁸²

⁴⁸¹ TBMM ZC, D.3, c.20,s.162

⁴⁸² TBMM ZC, D.1, c.8,s.550

Yapılacak düzenlemeler ile günün şartları ile beraber geleceğin düşünülerek yapılmasını, ülkenin savunulması için en az üç yıllık bir program yapılması gerektiğini düşünmüştü. Bunun için ise öncelikli olarak, başta silah gibi malzemelerin dışarıdan değil ülke içinden karşılanması gerektiğine inanıyordu. Emin Bey gümrük vergisini “doğrudan doğruya halkı soymak” olarak görülmüyordu. İçinde buldukları dönemin şartların yaya yürümeyi ve şalvar yerine pantolon giymeyi gerektiriyordu. 45 milyon liralık Müdafaa-yi Milliye bütçesinin 30 milyon belki 20 milyona indirilmesi gerektiğini belirtti. Bunu sağlamak için ise her bölgenin kendi askerinin ihtiyaçlarını karşılaması önerisinde bulundu⁴⁸³. Emin Bey’in ret oyu verdiği kanun meclis tarafından kabul edildi.⁴⁸⁴

Emin Bey hayvanlar üzerinden alınacak verginin belirlenmesi için meclise gelen Davar ve Ehli Hayvanlar Vergisi kanununda görüşlerini dile getirdi.

İki numaralı kanunda hangi hayvanlardan kaçar yaşlarında vergi alınacağı belirtilmişti. Emin Bey tarımı teşvik için traktörlerden vergi almayı bıraktığını, hayvancılığa da teşvik adına vergi almaması gerektiğini söyledi. Emin Bey hayvanların yaşlarının sistemli bir kaydı olmadığından dolayı öküzlerin yaşlarının tespitinin suiistimale açık olduğunu ayrıca sığırdan ve attan herhangi bir verim elde edilmeden vergi alınmasını doğru bulmuyordu. Emin Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın da halkında hayvancılığın gelişmesini desteklediğini, dolayısıyla bu gelişimin önünü kesecek bu tür girişimlerin engellenmesi gerektiğini belirtti. At konusunda, neslinin ıslahı için çalışmalar yapılmakla beraber at koşuları ve ikramiye gibi girişimlerin şehirciliğe ait olduğunun altını çizdi.⁴⁸⁵

On dördüncü madde, hayvanların üzerinden alınacak vergileri içeriyordu. Emin Bey hükümetin en iyi şekilde ekonomiyi yürütmesinden yana olduğunu belirtirken kendince eksik gördüğü alanlarda eleştirilerde bulundu. Emin Bey Tiftikçiliğin çok olmadığını bu alanda teşvikler yapılarak artırılması gerektiğini, yine kıl keçisinin yaygınlaştırılması gerektiğini savundu. Emin Bey olmasını istediği

⁴⁸³ TBMM ZC, D.1, c.8,s.551

⁴⁸⁴ TBMM ZC, D.1, c.8,s.554

⁴⁸⁵ TBMM ZC, D.2, c.5,s.651

vergi oranları hakkında da görüş bildirerek koyununda az çok bir gelir bıraktığını bundan dolayı koyundan 40, Karakeçiden 30, Tiftikten 20 lira vergi alınması gerektiğini belirtti.⁴⁸⁶

Emin Bey yine hayvanlardan vergi alınması ile ilgili Hayvanlar Vergisi Kanunun görüşmelerinde söz alarak bu konudaki çekincelerini ve görüşlerini dile getirdi. Emin Bey kanunun 15. , 16. ve 18. Maddeleri hakkında söz alarak düşüncelerini ifade etti.

Hayvanlardan hangi şartlarda vergi alınacağını açıkladığı Kanunun 15. Maddesinde bir köyde kayıtlı olan hayvanın kesin olarak başka bir köye gitmesi halinde hayvanın ilmühaberini yeni gittiği yerdeki yetkililere kayıt ettirmesi zorunluluğu getiriyordu. Ayrıca yine 15. maddeye göre kasaplık hayvanların naklinde ise bulunulan bölgenin en büyük mülki amirine haber verme zorunluluğu vardı.⁴⁸⁷ Emin Bey bu konudaki çekincelerini dile getirdi. Öncelik hayvanların yazın ve kışın farklı alanlara göç ettiklerini bu sırada hayvanların hava şartları ya da hastalık nedeniyle telef olduğunu söyledi. İşte bu zararın karşılanması için 15. Maddeye bununla ilgili bir ilave yapılmasını ve hayvan sahiplerinin zararlarını karşılamak için tedbir alınması gerektiğini bildirdi.⁴⁸⁸

Emin Bey'in bu talebi Bütçe Encümeni M.M. Sırrı Bey tarafından yerinde bulunarak 15. Maddeye yaylaya sevk edilecek ibaresi eklendi.⁴⁸⁹ Bu madde meclis tarafından kabul edildi.

Emin Bey'in benzer bir isteği 16. Madde içinde oldu. 16. maddeye yaylaya giden hayvanlarında dahil edilmesini isteyen Emin Bey'in bu isteği yerinde bulunarak tıpkı 15. Maddede ki gibi ilave edildi.⁴⁹⁰

Kanunun 18. Maddesi hayvanlardan alınacak vergi miktarlarını gösteriyordu. Buna göre; koyundan,40, merinostan, 20, kılkeçisinden 30 lira alınacaktı.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ TBMM ZC, D.2, c.5,s.652

⁴⁸⁷ TBMM ZC, D.5, c.8,s.33

⁴⁸⁸ TBMM ZC, D.5, c.8,s.34

⁴⁸⁹ TBMM ZC, D.5, c.8,s.34

⁴⁹⁰ TBMM ZC, D.5, c.8,s.34

Emin Bey merinos koyununun çiftçiye iyi olduğunun anlatılmasına ve korunmasına rağmen neden değersiz hayvanlar gibi az vergi alındığını sordu. Ziraat Encümeni M.M. Yaşar Bey ise Emin Bey'in sorusunu merinosun ülkemizde yeni yetiştirilmeye başladığından dolayı üretici teşvik amacıyla vergi oranının bu haliyle belirlendiğini söyleyerek yanıtladı. Yaşar Bey ayrıca merinos yününün sanayide kullanılmasının amaçlandığını bundan dolayı encümenin bu vergi oranını belirlendiğini söyledi. Emin Bey ise bu durumun eşit olmadığını, çünkü halihazırda varolan fabrikaların ve yeni yapılacak fabrikaların merinos yünü kullanacağından dolayı merinos yetiştirmeyenlere karşı bir haksızlık ortaya çıkacağını söyledi. Merinos gibi yüksek gelir getirmesi beklenen koyundan 20 para alınırken, zaten kar elde etmeyeceği bilinen hayvanlardan yüksek vergi alınmasını doğru bulmuyordu.⁴⁹²

Maliye Vekili bu kanunun hazırlanma sebebinin dünyada yaşanan ekonomik buhran olduğunu söyledi. Çünkü bu dönemde hayvan fiyatlarında bir düşüş yaşanmıştı. Bu doğrultuda vergilerde de indirim yapmak amacıyla bu kanun hazırlandı. Hayvanlar üzerinden alınan vergilerde eşitsizlik olmasına rağmen bunun sonucu gelecek yıl ortaya çıkacağından dolayı eğer bir problemle karşılaşılması halinde gerekli değişikliğin yapılarak eşitsizliğin giderileceğini söyledi.⁴⁹³

Emin Bey meclisin oldukça dikkatli davranması gereken bir kanun yaptığını söyledi. Çünkü bir yandan vergi indirimi yapılırken diğer yandan bütçenin açık vermeden kanun yapılması sorumluluğu vardı. Seçim bölgesine gittiklerinde vergi indirimlerinin gerekçelerinin halka açıklanacak biçimde kanunun yapılması zorunlulukları vardı.

Emin Bey kendilerinin atalarından ağır bir yük aldıklarını ancak gelecek nesle daha iyi şartlarda bir ülke bırakmak istediklerini ve bunun için çalıştıklarını her türlü zorlu şartlara katlanacaklarını söyledi. Ancak kendi neslinin de korunması

⁴⁹¹ TBMM ZC, D.5, c.8,s.35

⁴⁹² TBMM ZC, D.5, c.8,s.35

⁴⁹³ TBMM ZC, D.5, c.8,s.36

gerektiğini dile getirdi. Emin Bey'e göre aslında bu kanunun yeniden yapılması gerekiyordu. Çünkü nüfusun büyük çoğunluğunun meşgul olduğu küçükbaş hayvanların, bir tek müşterisi olmayan fabrikalardan daha çok korunup kollanıyordu. Emin Bey buna gerekçe olarak da bir devlet bankasına mübadeleden 42 milyon olduğunu bu paranın 2 milyon lirası yayla vilayetlerinden 40 milyon diğer vilayetlerden geldiğini bu durum da tarım ve hayvancılıkla uğraşanların desteklenmesi gerektiğini söyledi. Bu sene bu kanunun bu haliyle kabul edilmesini, ancak gelecek yıl bu konuların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söyledi.⁴⁹⁴

2.1.3. Sağlık konusunda düşünceleri

2.1.3.1. Sıtma ile mücadele hakkındaki düşünceleri

Meclisin açılmasından sekiz gün sonra 2 Mayıs 1920'de Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanlığı kuruldu. Sağlık alanından bakanlık kurularak Milli Mücadele döneminde başlatılan atılımlar Cumhuriyetin ilanından sonrada devam etti. Halkın sorunlarına eğilen Cumhuriyet Hükümetlerinin en çok mücadele ettikleri alanlardan biride salgın hastalıklardı. Trohom, emraz-ı zührevi (frengi ve zührevi hastalıklar) yanında en çok mücadele edilen alanlardan biride sıtma ile mücadeleydi. Sıtma Anadolu topraklarında uzun yıllardır varolan sivrisineklerle bulaşan bir hastalıktı. Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda ülkede yüzde yetmiş ile yüzde doksan oranında sıtmalılı vardı. Bu sayı 1940'ta yüzde bire inmekle beraber II. Dünya savaşının çıkması ile birlikte yeniden tırmanışa geçerek yüzde otuz ikilere ulaştı.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ TBMM ZC, D.5, c.8,s.37

⁴⁹⁵ R. Ege, (1998). *Atatürk Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998)*. Ankara: Tük Hava Kurumu Basımevi, s.24.

Sıtma ile mücadele konusunda ilk olarak 1925 yılında çıkarılan sıtma ile mücadele kanunu ile bu alanda yasal çalışmalar başlatıldı. Sonrasındaki süreçte de gerekli eksikleri tamamlamak adına yine meclisten kanunlar çıkarılmaya devam edildi. Bu kanunlardan biride Sıtma ile olağanüstü savaş hakkındaydı. Kanunun ikinci maddesi⁴⁹⁶ üzerinden tartışmalar yapıldı

Sıtma ile mücadelenin en başta gelen araçlarından olan “kinin” hakkındaki kanunda kininin inhisarlar eliyle satılması ve buradan %5 ile %20 arasında değişen fiyat aralığı içinde bir kar elde edilebileceği düşünülmüştü.

Emin Bey sıtma ile mücadelede en etkili çözümün kinin olduğunu her dönem ısrarla vurguladı. Emin Bey devletin yerine inhisarların daha iyi kinin dağıtabileceği görüşüne karşı çıktı. Cumhuriyet Hükümetinin sağlık konusunda oldukça hassas olduğunu, fiyat artırmak yerine fiyatları indirmek hatta bedava dağıtmak gerektiğini düşünüyordu. Sıhhat, Ziraat Vekaletlerince yapılan düzenlemelerin, Bütçeye ulaştığında değiştiğine dikkat çeken Emin Bey diğer vekaletlerin “boşuna çalıştığını” iddia etti. Ayrıca Sıhhat Vekaletinde kinin dağıtımının olması gerektiğini, belki %5 veya %3 kar güdebileceğini yada bedava dağıtılmasını söyleyip, encümene iadesini istedi.

Emin Bey’in sıtma hakkında görüşlerini dile getirdiği bir diğer kanun, II. Dünya Savaşı sırasında meclise gelen Sıtma ile olağanüstü savaş hakkında kanun tasarısıydı.

İlk olarak meclisin doktor vekilleri olan M.Berker, S. Uludağ, Doktor Beyazıt bu konuda söz aldı. M.Berker sıtmanın toplumda önemli sorunlardan birini oluşturmasına rağmen son dönemlere konuya gerektiği gibi önem verilmemesinden yakındı. 1926’da başlayan sıtma ile mücadelenin zaman içinde önemini kaybettiğini söyledi. Ancak toplum sağlığı açısından büyük önem taşıyan bu konuya bir an evvel çözüm bulmak gerektiğinin altını çizdi.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Madde 2:Satışı çıkarılacak Devlet kininlerinin fiyatı, bunların satışa çıkarılmasına bu kadar geçireceği safhalara ait masraflarla sair bilumum masraflar ve verilecek beyiyelerde hesaba katılmak şartıyla tespit edilecek maliyetine fiyat değişiklikleri karşılığı olmak üzere %5’e kadar ilavesiyle tayin olunur.

⁴⁹⁷ TBMM ZC, D.5, c.8,s.155

Meclisin bir diğer doktor vekillerinden S. Uludağ ise meclise gelen sıtma ile mücadele kanununun daha iyi hazırlanması, halkın sorunlarına çözüm bulması için iki yıl önce üç ay sonra geri gelmesi için Sıhhiye Vekaleti gönderildiğini ancak tüm çabalara rağmen bu kadar uzun bir süre sonra ancak meclise geldiğini söyledi. Tekrar meclise gelmesinde çaba gösteren Sadi Bey'e teşekkür etti.

Doktor Beyazıt ise sıtma kanununun faydasını görmek için bir an evvel mecliste çıkması gerektiğini söyledi. Çünkü güneyde bulunan vilayetlerinde sıtmanın hava şartlarından dolayı başlamak üzere olduğunu bildirdi. Sıtmanın büyük yıkıma neden olduğundan dolayı bir an evvel önüne geçmek için harekete geçmek gerektiğini söyledi.⁴⁹⁸

Emin Bey meclise getirilen kanun teklifi sırasında kendisinin doktor olmadığını ancak konuyla yakından ilgilendiği belirttikten sonra görüşlerini dile getirdi.⁴⁹⁹

Emin Bey Doktor Beyazıt'ın kanunun hemen meclisten çıkması konusundaki görüşlerine karşı çıktı. Öncelikle meclisten bu şekilde yani gerektiği kadar incelenmeden, acele ile çıkarılan kanunların, uygulamaya geçtikten sonra eksiklerinin sorunlara yol açtığını söyledi.

Emin Bey'e göre sıtma ile mücadele için iki cephede savaşılması gerektiğini düşünüyordu. Bu cephelerden birincisi sıtmalılar kişilerin tedavisi, ikincisi de sıtmaya sebep olan unsurlarla mücadeleydi. Bu konuda yapılması gerekenlerin başında bataklıkları kurutmak ve hastalığın bulaşmasına sebep olan sivrisineklerin çoğalmasına karşı tedbirler almaktı. Bu şekilde hem sıtma hastalığı tedavi edilecek hem de hastalığa sebep olan durum ortadan kaldırılacaktı.

Emin Bey kanunun aceleye gelmesi dışında kanunun içeriğine de tepkiliydi. Kendi seçim bölgesinde de sıtma olduğundan dolayı konu hakkında bilgi sahibiydi.

⁴⁹⁸ TBMM ZC, D.5, c.8,s. 154

⁴⁹⁹ TBMM ZC, D.7, c.15,s.155

Ve kanununda sıtmaya karşı alınacak tedbirlerden çok doktor ve sağlık memurlarına yönelik hazırlandığını düşünüyordu.⁵⁰⁰

Emin Bey sıtmanın kinin ve sürfe ile bağlantılı olduğunu belirttikten sonra bu sorunu çözmek için bataklıkların kurutulması gerektiğini, bunun ise ilaç ince tel filit ve bunların sıkı sarılması ile gerçekleştirilebileceğini söyledi. Bu çözüm yolunun şehirlerde işe yarayacağını ancak köylerde yararlı olacağına inanmıyordu. Şehirlere mazot geleceğini bunun ile çeşme ayakları gibi yerlerin temizlenebilirdi nitekim bunun örneklerinin Ankara ve İstanbul da görülüyordu ancak bu uygulamanın köylerde başarı sağlanamazdı. Zira köylere mazot yetiştirmek zordu.⁵⁰¹

Yine Emin Bey kanundaki eksiklere değinerek ve kanunun “en kötü yeri” olarak tabir ettiği vikaye kininin olmamasıydı. Emin Bey’in bizzat kendisinin doktorlara sorduğunu vikaye kinini vermeyeceklerini söylediklerini belirtiyorlardı. Emin Bey yapılan girişimleri doğru bulduğunu ancak vaki, ifrat ve tefrit olduğunu söyledi.

Kanuna göre vikaye kinini dağıtmamanın köylüğe üreticiye faydası olmayacağını inanan Emin Bey yapılan kanununla doktor ve eczacı seferberliğinin başlatıldığını ancak bunu anlayamadığını dile getirdi. Seferberlik kelimesi kullanarak herkesi bir yerlerde çalışacakmış gibi bir izlenime neden olsada kanunun sadece külfete neden olacağına inanıyordu. Emin Bey Nafiadan mühendislerin sıtmalı bölgeleri gezerek çukurların kapatılması ya da ark açılması konusunda talimat vermesi önerisinde bulundu. Sonraki aşamada işin kontrol edilmesi kalacaktı. Emin Bey kendi işinde çalışanları sıtmadan korumak için Hazirandan Eylül bitimine kadar kinin kullanarak işçilerini koruduğunu söyledi. Sıtmanın tedavisinde önce sıtmaya yakalanma olasılığının düşürülmesi gerektiğini belirtti.

⁵⁰⁰ TBMM ZC, D.5, c.8,s.155

⁵⁰¹ TBMM ZC, D.5, c.8,s. 157

Emin Bey 7. maddenin düzeltilmesi gerektiğini ayrıca kinin verilip ince tel ve iyi filit bulup verilirse yeni bir şey yapmış olacağını belirtti. Ancak bu kanunun doktorlara yönelik olduğunu söyledikten sonra Emin Bey şöyle devam etti; “Vekil Bey derse ki vikaye kinin vereceğim ince tel bulacağım iyi filit bulacağım ve bu adamları da incitmeyeceğim heyeti fenniye vasıtası ile yapacağım çünkü herif yüz lira hasılat olacak. 200 lira ver gel şu dereyi temizle dersin ve mazotu eline vermezsen ve bunları bilmeden yaparsan ne netice alınır? Yine halka hiç bir şey yapılamıyor intibainı verir. Şimdiye kadar muvaffakiyeti işlerimiz olmuştur bunu aksayan işlerin arasına koymayalım. Doktorların maaşlarını az, sıhhat memurlarının karnı doymuyorsa o başka ona da çare bulunur” “dedi.⁵⁰²

Yine memlekette sıtmalı sayısı hakkında sağlıklı bir rakam verilemediğine dikkat çekti. Bir önceki yıl sıtmalı sayısının az olduğu söylenirken bu yıl (1945) yedi milyon sıtmalı olduğunun bunun ise ülkenin neredeyse tümünün sıtmalı demek olduğunu belirtti.⁵⁰³ Emin Bey’e göre Sıtmaya yakalanan 7 milyon kişinin on beş gün boyunca atıl kalacaktı.

A.R Esen, Emin Bey’in uygulamanın sadece köylerde uygulanacağı sözlerine karşı çıkarak seyyar teşkilatlar vasıtasıyla köylere gidileceğini yeterince ilaç verileceğini söyledi. Muvakkat encümeni reisi A.S Delilbaşı ise Emin Bey’in de temenni edeceğine inandığı tedbirlerin düşünüldüğünü belirttikten sonra buna örnek olarak da bir memleketin özel bir kısmına özgü olan sıtma savaşının alanın genişletilmiş olduğunu söylüyor. Örnek olarak 20 vilayette olan savaşın 35-40 vilayete genişletildiğini belirtti.⁵⁰⁴ İkinci olarak hastalığı fark edilmesinden hemen sonra tedbirler alınacağını ve seyyar ekiplerle hastalığın olduğu bölgeye gideceğini belirtiyor. Üçüncü olarak doktorların sağlık dışında sürfe yataklarını temizlemek küçük bataklıklarını kurutmak tatbikat yapmak gibi görevleri de olduğunu sözlerine ekledi.⁵⁰⁵

⁵⁰² TBMM ZC, D.5, c.8,s.158

⁵⁰³ TBMM ZC, D.5, c.8,s. 157

⁵⁰⁴ TBMM ZC, D.5, c.8,s.159

⁵⁰⁵ TBMM ZC, D.5, c.8,s.160

Emin Bey bunun üzerine kendisinin insafsız olmadığını ancak vikaie kinini olmadan köylere filit vermeden köylere ince telle pencerelerini gelecek vasıta, vermeden bu işte başarı sağlama konusunda endişeleri olduğunu söyledi. Olaya ilişkin yörede anlatılan bir hikaye ile örnek vererek; “Evin altına bir tilki girmiş birisi korkmuş karısına aç kapıyı da harmana gitsin orada çatallarız” demişti.

Emin Bey’in karşı çıktığı noktanın tedavi değil, bu tedaviye gerek kalmadan hastalığın en baştan engellenmesi gerektiği idi. Yine doktorlara karşı herhangi bir problemi olmadığı, doktorların ekonomik olarak yararlanması kendisi de destekliyordu. Şehirde kullanılmasının karşısında olmadığını kendisinin şehirde oturduğunu ancak bu konuyu faydası olmadığından yakınıyordu.

M.M Dr. K. Beyazıt Encümen adına Emin Bey’in ısrarını haklı bulunduğunu ancak “korunma konusunda” kanunda yer almasa da Sağlık Bakanlığının hazırlayacağı talimatname ile bu konuda gerekli tedbirler alınacağını söyledi.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı Dr. S. Konuk, Emin Bey’in ülkede yedi milyon sıtmalılı olduğuna dair eleştirilerine yanıt vererek, Dünyada tüm teşkilatlanma ve ekonomik olarak yapılan yatırımlara rağmen hala, sıtmanın devam etmekte olduğunu ve istatistiklere göre dünyada 800 milyon sıtmalılı bulunduğunu ve her yıl beş milyon kişinin hayatını kaybettiğini söyledi.

Bakan Bey ayrıca gelişmiş ülkelerde bile henüz bu işin sonuçlanmadığını, medeniyet ve insanlığın sıtma ile mücadelede her türlü fedakarlığı yapmakta olduğunu söyledikten sonra Amerika gibi modern donanımlara ve servete sahip bir ülke olmasına rağmen Güney Amerika’da toplam beş milyon sıtmalılı olduğun belirtti. Türkiye’de ise nüfusun beşte biri, altı milyon olan sıtma tedavi dozuydu.⁵⁰⁶ Bakan Bey Emin Bey’in Vaki Kinin verilmesi konusundaki sözlerine de değinerek değerli profesör doktorlarla da yapılan görüşmeler sonucunda bu kararların alındığını dile getirdi.

⁵⁰⁶TBMM ZC, D.5, c.8,s. 161

2.1.3.2. Sağlık çalışanları hakkındaki düşünceleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından sağlık çalışanlarının sayısı halkın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde değildi. 1923 yılında 1 tıp fakültesi, 86 hastane, 6437 hasta yatağı, 554 doktor, 60 eczacı, 4 hemşire, 146 ebe, 550 sağlık teknisyeni vardı.⁵⁰⁷ Ancak bu sayı genç Cumhuriyet için yeterli değildi. Sağlıklı bireyler yetiştirmek için her türlü imkan seferber edilmeliydi. Bu iş için öncelikle bu alanda insan yetiştirmek ve bunları Anadolu'nun her köşesine ulaştırmak için harekete geçildi.

Bu doğrultuda meclise getirilen yasalardan biride Köy ebeleri ve Köy Sağlık Teşkilatı ile ilgiliydi. Sökmensüer; bu kanunun asıl amacının 10 yada 5 bin sağlıkçı ve 5 bin köyebesi yetiştirme olduğunu bunun için ise her yıl ise 500 ebe yetiştirilmek gerektiğini belirttikten sonra, memlekette 40 bin köy olduğunu ve ortalama 8 köye bir ebe düşeceğini söyledi. Aslında kış şartlarının zor olduğundan dolayı ebelerin görev bölgelerine güçlüklerle ulaşabileceklerini, ebelerin ulaşamadığı durumlarda, eski usulün yani alaylı köy ebelerinin, gerekli müdahalelerde bulunacağını söyledi. Bu durumda yine eskiden olduğu gibi sorunlar yaşamak yerine, Sıhhat Bakanlığı'nın köylerde geleneksel olarak ebelik yapmakta olan kadınların kursa tabi tutarak, köy ebelerinin iklim koşulları nedeniyle ulaşamaması halinde, bu kadınların hayat kuracağını ifade etti.⁵⁰⁸

Uludağ köy ebelerini köye bağlamak için şehirlerde çalışmalarını yasaklayan 4. Maddedeki hükmü doğru bulurken, Emin Bey'de köy ebelerinin, şehirde çalıştırılmamalarını hatta kendi köyleri dışında çalıştırılmamalarını düşünüyordu.

Şükrü Sökmensüer'in köydeki alaylı ebelere kurs ve eğitim verilmesini destekledi. Çavuşların öğretmen yapıldığı gibi az bir para ile bu işin yapılabileceğini söyledi. Barış zamanında bunun masraflarının nasıl karşılanacağını sorusuna önceki süreçte olduğu gibi her köyde ebe yetişinceye

⁵⁰⁷ Ege (2009), s.17.

⁵⁰⁸ TBMM ZC, D.7, c.4,s.51

kadar, var olan alaylı ebelerin kurslarda eğitilmeleri gerektiğini ve bunların kendi köylerinde çalışmaları gerektiğini belirtti. Bu şekilde masrafında az olacağını söyledi.⁵⁰⁹

Emin Bey'in dileği barış zamanında daha rahat bir yaşam olmasıydı. Bu şekilde başlatılan işlerin başarı ile sürdürülebileceğini, aksi olursa, gelecek neslin bu durumu eleştireceğini dile getirdi.

Emin Bey bu sistemin bizim gibi yoksul diğer ülkelerde uygulandığını söyledikten sonra, eğer köy ebelerinin "bir hanımefendi gibi yetiştirirsek, memlekete bir bela daha olur. Mutlaka kendi muhitinde yaşamaya kanaat edecek şekilde yetiştirmeli kendi köyüne gönderilmeli"⁵¹⁰ diyerek dönemin ataerkil bir bakış açısı ile yaklaşmaktaydı.

Dr. S. Irmak, Emin Bey'in kendileri ile aynı fikirde olduğunu, köy ebelerinin köye bağlı kalmasının gereklerini çok güzel belirttiğini söyledi. Ayrıca özel idareye bağlı olmayacaklarını maaşlarının devlet tarafından muvazenei umumiyeden verileceğini belirtti.⁵¹¹

2.1.3.3. Sağlıkın ekonomik boyutu hakkındaki düşünceleri

Fabrikalarda ve belli bir sayının üstünde olan işyerlerinde doktor bulundurulması ile ilgili kanunu hakkında görüşlerini dile getiren Emin Bey sözlerine kendisinin doktor olmadığını ancak layihaya iktisat encümeni vesilesiyle dahil olduğunu söyleyerek başladı. Sağlık Bakanına iyi bir iş ortaya çıkardığını, ancak olaya sadece doktor olarak baktığı için yasanında bu halde şekillendiği için eleştirdi. İş yerlerinde doktor bulundurma zorunluluğu olduğu halde otuz bin nüfuslu kaza için doktor zorunluluğu yoktu. İş yerlerinde doktor bulundurmanın

⁵⁰⁹ TBMM ZC, D.7, c.4,s.51

⁵¹⁰ TBMM ZC, D.7, c.4,s.52

⁵¹¹ TBMM ZC, D.7, c.4,s.54

doğru bir davranış olduğunu, ancak bu durumun ülkede her şey yoluna girdikten sonra uygulanabileceğini, bunların iyi niyetli davranışlar olduğunu, ancak uygulanmasının mümkün olmadığını düşünüyordu.⁵¹²

Emin Bey Yusuf Akçora Bey'in çabalarıyla çıkarılan iş kanunu da gece mesaisi ile ilgili bir maddeye kendisinin karşı durduğunu ancak "esninmütahit" olduğu gerekçesiyle görüşlerinin karşısında durulduğu söyleniyor. Ama hükümetin bunu uygulamadığını söylüyor. Emin Bey altı yüz yıl ihmal edilmiş ülkenin altı yılda imar edilemeyeceğini ve kaplıcalara da doktor bulundurmanın zorunlu tutulmasını da doğru bulmuyordu.⁵¹³

Sıhhiye Vekilinin mesleğinde başarılı olduğunu ve takdir edildiğini söylüyor. Ancak layihanın çok uzun olduğu için okuyamadığını hatta İktisat Vekilinin de okumadığını söylüyordu. Ülke ekonomisini etkileyecek bu kanunun acele olarak çıkmasının karşısında olduğunu söyleyip acele çıkan hiçbir kanunun tam olarak uygulanamadığını ve meclise geri geldiğini söylüyordu.

Sıhhiye Vekili Refik Bey Emin Bey'in eleştirilerine cevap vererek sadece kanuna doktorlar gözünden bakılmadığını üç yıldır üzerinde çalışıldığını söyledi. Ayrıca sadece sıhhiye vekaletinin değil bütün ilgili birimlerin ve vekillerinde görüşleriyle katkıda bulduklarını söyledi. Kazada doktor olmaması konusunda ise Milli Mücadeleden bu tarafa her zaman hükümetin halkın yanında yer aldığını söyledikten sonra doktor sayısının çoğaltmak için Maarif Vekaletiyle koordineli çalıştıklarını eğitim işinin fabrika gibi üretim olmadığını dile getirdi. Kaplıca konusunda da sağlığın her yerde olduğu ve olması gerektiğini, işçi sağlığı konusunda da yine fabrikalarda yapılan inceleme sonrasında bu kararı varıldığı söyledi.⁵¹⁴

Kanunun 80. Maddesi hakkında Emin Bey çalışmalarındaki başarılarından dolayı Sağlık Vekilini kutladı. Ancak kendi çıkarlarını ön planda tuttuğunu söylemek zorunda olduğunu dile getirdi. Sayın Vekil Bey'in haklı olarak sağlık

⁵¹² TBMM ZC, D.3, c.18,s.65

⁵¹³ TBMM ZC, D.3, c.18,s.66

⁵¹⁴ TBMM ZC, D.3, c.18,s.67

konusunda her şeyi istemekle haklı olduğunu, ancak olayın ekonomik boyutunu da unutmamak gerektiğini hatırlattı. Mevcut ekonomik sorunlar ve sarsıntılar içinde, yeni düzenini kurmakta olan kişilere, bu tür kanunlar yapmak, istikrarsızlığa sebep olabilirdi.⁵¹⁵

Bir işe başlamış olan girişimciye, arkasından %10, %20 masraf çıkarılırsa bu işin sonu ne olacak diyen Emin Bey istediğinin; girişimcilerin çoğalması, yetişmesi sanat'ın ileri gitmesiydi. Girişimcilerin iş yüküyle beraber, birde hastane açtırmak, İşinde başarıyı düşürecekti. “Bu adamın, bu işte ademi muvaffakiyeti şahsının mıdır yoksa hükümetin veya hükümetin kanunla verdiği ferdi mükellefiyetin midir” diye sordu. Bu böyle kabul edilirse gelişmelerin azalacağını belirtti.⁵¹⁶

Emin Bey ayrıca bu konu ile ilgili öneride bulundu. Hükümetin öncelikle, vilayetlere, kazalara, nahiyelere (beş yüz haneli iki bin nüfuslu) köylere hastane yapması gerektiğini, doktor ataması gerektiğini söyledikten sonra içinde bulunulan durumda doktor bulmanın zorluğuna da dikkat çekti.

Yusuf Bey kanunla Emin Bey'in anlattıkları arasında nasıl bir ilgi olduğunu sordu. Emin Bey ise doktor bulmak ve sağlık için gerekli kurumlar oluşturmak için 200 lira ile 500 lira arasında bir masraf olacağını söyleyerek cevap verdi. Halbuki mevcut şartlarda kazalarda doktor bulunmadığını bu değişiklik ile vilayetlerde doktor bulunmayacağını söyledi. Yani girişimcilere “doktor” bulundurma şartının halkın doktorsuz kalması ile sonuçlanacağını ifade etti. Bu durumun büyük sarsıntıya sebep olacağını belirtti.

Bu uygulamanın doğru olduğunu ancak yirmi otuz yıl sonra doktorlar çoğaldığında bunun gerçekleşebileceğini, günün şartlarında 25-30 bin nüfusu görmezden gelmemek gerekir dedi. Bu uygulamanın hem ekonomik sarsıntıya sebep olacağını hem de, halkın doktorsuz kalacağını ifade etti. Bunun ancak ülkenin temel sağlık hizmetleri karşılandıktan sonra uygulanabileceğini belirtti.⁵¹⁷

⁵¹⁵ TBMM ZC, D.3, c.18,s.67.

⁵¹⁶ TBMM ZC, D.3, c.18,s.99

⁵¹⁷ TBMM ZC, D.3, c.18,s.99

2.1.3.4. Sağlık konusundaki diğer çalışmaları

Hıfzıssıhha Enstitüsü ile ilgili kanun görüşmeleri sırasında Sadi Konuk Cumhuriyetin yapıcılık ve kuruculuk ideallerinin en güzel örneklerinden bir göstergesi olan Hıfzıssıhha Enstitüsü kanun layihası ile bir olgunlaşma devresine girildiğini bu günün şartlarına ve imkanlarına göre kanunda gerekli değişikliklerin yapıldığını söyledi. Buna örnek olarak kurumun kendi bünyesinde yetiştirdiği elemanları gelişmiş ülkelerde, bulunan kurumlar ile temasa geçerse hem ilerlememiş ülkelere yararlanmış olunacak hem de ülkemizde bireysel açıdan yüksek kaliteli hekimler yetiştirilmiş olacağını belirtti.⁵¹⁸

Kanun 7. maddesinde tıp ve tıbbın ilgili kısımlarını tekamül kurslarının açılacağı yer alıyordu. Bu kurslara eski ve yaşları ilerlemiş olan doktorların katılmaktaydı. Ayrıca yeni mezun olmuş doktorlarında bu kursa katılırlarsa yararlı olacağını dile getirdi.

Dr Muhtar Berker'de kurumun yaptığı aşı ve serumların memleketin ihtiyacını karşıladıktan sonra yabancı ülkelere de gönderilmesi oldukça önemli bir olay olmakla beraber, orada rağbet görmesi büyük bir sevinç kaynağı olduğunu ifade etti. Ayrıca küçük çocukları tüberküloza karşı koruyan serumlar ve çocuk aşıları geliştirdiğini belirtti. Diyarbakır ve Antep çıbanlarına karşı aşılar geliştirilmekte olduğunu, çıbanların görüldüğünde ise sağlayacağı yararları düşündüğünde bundan büyük mutluluk duyduğunu dile getirdi.⁵¹⁹

İbrahim Tali Öngören Bey'de bu kurumdan son derece memnun olmakla beraber mektep ve enstitüsü kısmının ayrılmış olmasından memnuniyetini dile getirdi. Mezun olanların mesleklerine başlamadan önce burada yetişmeleri gerektiğinin altını çizdikten sonra kendisinin vali olduğu sıralarda memleketin çeşitli yerlerinde bulunduğunu ve bu sırada doktorlarla da temaslarının olduğunu, ancak belediye, hükümet ve kaza hekimliğinin amacını kavramadan göreve

⁵¹⁸ TBMM ZC, D.6, c.15,s.121

⁵¹⁹ TBMM ZC, D.6, c.15,s.121

başladıklarından dolayı problem yaşadıklarını söyledi. Oysa Hıfzıssıhha Mektebinden fakülteden çıkanların mecburi hizmete tabi olmaları, bu durumda ancak memlekette özellikle köylerden itibaren halk sağlığında iyileşme olacağını söyledi⁵²⁰.

Enstitü konusunda ise kurulduğu günden itibaren büyük hizmetler görmüş ve görmekte olan bu kurum ile devletin gurur duyması gerektiğini söyledi. Ancak kurumun müdürüne -diğer kurumlarla kıyaslayarak- daha az yetki verildiğın dile getirdi. Yapılacak işlerin bir çok prosedüre tabi olduğunu, oysa sosyal bir kurumun elinde daha çok yetki olması gerektiğini belirtti. Ayrıca Ziraat Vekaletinde de benzer işi yapan kurumların olduğunu, laboratuvarı olan, aşı yapan, serum yapan bu kurumların birleştirilmesi gerektiğini bu şekilde masrafların azalacağını dile getirdi.⁵²¹

Emin Bey'de bu kanun hakkında düşüncelerini dile getirdi Kendisinin meslekten olmadığı halde yapılanlar karşısında hayranlığını dile getirdikten sonra Başvekinden bu kurumun kuruluşu sırasında bilgi aldığını, kurumun bu kadar gelişmesinin göğsümüzü kabartan bir durum olduğunu söyledi. Emin Bey; "Türk milletinin yaratıcılık vasfının, ordumuzda vesairede olduğu gibi vasıflarımıza ilaveten ilmi ve fenni bir yaratıcılık vasfı ilave eden bu müessesenin böyle güzel bir müessese haline geldiğini neden biz duymadık" diyerek bu kurum çalışanlarından haberdar olmadığı için hayıflandı.

Bu kurumun kuş palazı serumunu yaptığı ayrıca Avrupa'dan gelen serumları hiçbir yabancı uzmana ihtiyaç kalmadan "memleketin kendi evlatlarının" yaptığını öğrendiğinde Emin Bey bu önemli işleri gerçekleştiren bir bilim adamının isminin neden minnet ve şükran ile anılmadığını düşündüğünü dile getirdi. Ayrıca Emin Bey bu işleri yapanların yabancı uzmanlar olsaydı, onlara ekonomik olarak ödüllendirip biner-ikişer bin lira vermekten çekinmeyeceğimizi, ancak bunları

⁵²⁰ TBMM ZC, D.6, c.15,s.123

⁵²¹ TBMM ZC, D.6, c.15,s.124

yapan Türk gençlerinden de minnetle şükranlarımızı bildirip onları teşvik etmekten çekinmemek gerektiğini söylüyor.⁵²²

Emin bey kendisinin bu gelişmelerden haberdar olmadığı için acı duyduğunu dile getiriyor ve başarı kazanan arkadaşların adlarının söylenmesi gerektiğini belirtip ve kendilerine teşekkür etti. Ayrıca bu kişilerin ekonomik açıdan ödüllendirilmesi gerektiğini ve bunlar için " suyu getiren de bir, testi kıranda bir olmasın " diyerek böyle bir eseri meydana getirenleri de takdir etti.⁵²³

2.1.4. Adalet konusundaki düşünceleri

2.1.4.1. Asker kaçakları hakkındaki düşünceleri

Bu kanun Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında askerlikten kaçan askere gitmeyenlerin affına yönelikti. Ancak kimi vekiller bu affa karşı çıktı. Hasan Fehmi Efendi (Kastamonu) bunların başında geliyordu. Hasan Fehmi Efendi uzun yıllar cephede düşman ile savaşan insanlara karşı büyük hakaret olacağını savunuyordu. Bu kişileri affetmek yerine ülkenin ihtiyaçlarının başında yer alan yol yapımında kullanma düşüncesi de vekillerin görüşleri arasındaydı.

Emin Bey askerlikten muaf tutulması gereken bir kısım olduğunu, bunların da Milis Efrat ve Zabitan olduğunu belirtti. Ancak Emin Bey'in bu sözlerine mecliste açıklama yapılarak Milis güçlerin bağlı buldukları bölük- komutandan bir belge almaları gerektiğini belirten bir madde olduğu ayrıca Kuva-yı Milliye'nin Düzenli Ordunun kurulması ve birlikte tasfiye edilmesi sonrası ile Milis güçlerinde düzenli ordunun bir askeri olduğu dolayısıyla terhis belgelerinin olduğu için askerlikten muaf tutulduğu belirtildi. Diğer yandan düzenli orduya katılmayıp, dağda tüfeği ile

⁵²² TBMM ZC, D.6, c.15,s.122

⁵²³ TBMM ZC, D.6, c.15,s.122-123

gezenlerin talim ve terbiyeden uzak oldukları için tekrar askere alınmaları gerekmektedir.⁵²⁴

2.1.4.2. Mahkumlar hakkındaki düşünceleri

Cumhuriyetin ilanının hemen ardından mahkumların affına yönelik bir kanun meclise sunuldu. Bu kanunla hapisanelerde bulunan mahkumların ceza indirimine veya serbest bırakılmasına dairdi. Bunun en büyük gerekçesi olarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin insan gücüne olan ihtiyacı gösteriliyordu. Bu kanunda masum olarak maznun ve mahkum olanların cezalandırılması amaçlanmaktaydı. Emin Bey'de tadilen bir kanun teklifinde bulundu. Bundaki amacının da masum olduğu halde cezalandırılmaların ile işgücüne ihtiyaç dolayısıyla serbest bırakılmasını istiyordu. Emin Bey bir çok konuda olduğu gibi bu kanunda da tüccar zihniyeti ile yaklaşmaktaydı.⁵²⁵

Sağlık gibi olağanüstü hallerde de mahkumların aflarına yönelik talepler alabiliyordu. Yargının en üst mercii olan meclis gerektiğinde bu konuları çözüme bağlamak adına toplanıyordu. 1931 yılında Ankara İstiklal Mahkemesince 10 yıl hapse mahkum olan Süleyman Radi Bey'in sağlık sorunları nedeniyle cezasının affına dair bir kanun hazırlanarak meclise getirildi.

Süleyman Radi Bey 1341 yılında Tarikat-ı Salahiye davası nedeniyle on beş yıl kürek mahkumiyeti almıştı.⁵²⁶ Süleyman Radi Bey'in içinde yer aldığı Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti Milli Mücadele sırasında Ankara'da yurdu düşmandan kurtarmak ve ulusal bağımsızlığı sağlamaya çalışan meclise ve bu haklı mücadeleye karşı işgal güçleri ile işbirliği yaparak yıkıcı faaliyetleri içine girmişlerdi. Cemiyetin başlıca amacı dini politikaya alet ederek halkı kandırmak, içeride ve dışarıda Cumhuriyetin gücünü kırarak Vahidettin'i yeniden iktidara taşımaktı.⁵²⁷ Ancak cemiyetin çalışmaları 1925 yılında açığa çıkarılarak haklarında

⁵²⁴ TBMM ZC, D.2, c.2,s.121

⁵²⁵ TBMM ZC, D.2, c.4

⁵²⁶ E. Aybars (2009). *İstiklal mahkemeleri*. Ankara: Ayraç Kitapevi, s.300.

⁵²⁷ Aybars (2009), 299.

inceleme başlatıldı. Bunun sonucunda idamlar ve on beş yıla varan mahkumiyet kararları alındı.⁵²⁸

Süleyman Radi Bey'in, zaman içinde gözlerini kaybetmesi ve akli dengesinin yitirmesinden dolayı cezasının kaldırılması için gerekli girişimler yapıldı ve süreç başlatıldı. Bu konuda çeşitli görüşler vardı. Bu görüşler arasında cezasının kaldırılması ve cumhurbaşkanına gitmesi yönündeydi.

Emin Bey'e göre cezalar akıl sağlığı yerinde olan insanların kişisel muhasebe yapması ve vicdani ızdırap çekmesi için veriliyordu. Oysa aklını kaybetmiş birinin bu durumu yaşamasının anlamı yoktu. Çünkü herhangi bir ızdırap duymayacağını bunun meclis tarafından da kabul edilmesi gerektiğini söyledi.⁵²⁹

Aklı yerinde kalmayan birinin ceza çekmekte maluliyetinin sürekli olup olmayacağına meclisin takdirine bırakma gerekir diyen Emin Bey kanunda yeri olmayan bir konu olduğundan dolayı Adliye Vekilinin görüşlerinin belirleyici olacağını dile getirdi.

Ayrıca "Bendenizin gördüğüme nazaran bu sırf bir tefsir mahiyetindedir. Ya Meclisi Âli buna resen bir hastalık ve maluliyeti daime der, yoksa encümene havale eder" dedi.

Mecliste geçen yoğun tartışmaların ardından hem kanunda bu konu ile açık hüküm olmadığından dolayı hem de özel uzmanlık alanı gerektiren bir konu olması dolayısıyla sıhhat encümenine sevk edildi.⁵³⁰

Mecliste aflar kadar idam cezaları da görüşülüyordu. Bunlardan biride Gürün'ün Kirazlık Mahallesinden Ahmed Oğlu Sait Yenerin İdam cezasıydı. Emin Bey idamın kesin çözüm olmadığına inanıyordu. Bu idam cezasının mecliste görüşüldüğü sırada da bu görüşlerini dile getirdi. Emin Bey suçluların cezai ehliyetlerinin var olup olmadığını sordu. Şinasi Devrin ise kendi talepleri

⁵²⁸ Aybars (2009), 300.

⁵²⁹ TBMM ZC, D.3, s.6

⁵³⁰ TBMM ZC, D.3, c.25,s.7

doğrultusunda tespit edildiğini söyledi. Emin Bey idam cezalarının bir daha katil çıkmasını diye olduğunu ancak toplumun bu şekilde ıslah olmadığını dile getirdi. Bu nedenle infaz cezasının hemen uygulanmamasını, bunun yerine bir süre ruhsal tedavi uygulayıp topluma kazandırma yollarının aranması gerektiğini, idam cezasının vicdan azabına neden olduğunu söyleyerek son derece duyarlı bir davranış sergiledi.⁵³¹

2.1.4.3. *Yüzellikler hakkındaki düşünceleri*

Ulusal varlığımızı kazandığımız Kurtuluş Savaşı sırasında sadece düşman ordularına karşı değil, aynı zamanda içeride düşmanla işbirliği içinde olan kendi vatandaşlarımıza karşı da bir mücadele verildi. Kendi içimizde var olan işbirlikçiler arasında Anadolu'daki ulusal mücadeleyi baltalayan ve İngilizleri kendileri ve ülkenin kurtuluşu için tek yol gören dönemin İstanbul Hükümeti ve İstanbul Basını yer alıyordu. Aynı zamanda İstanbul Hükümetinin Anadolu içlerine dağılmış olan adamları ulusalcılara karşı mücadele içindeydiler. İstanbul Hükümeti Anadolu'da bulunan adamları vasıtasıyla kendi saflarına çektikleri kişilerle halkı Ankara'ya karşı kışkırtıyorlardı.

Milli mücadele kazanıldıktan sonra saflar değişti. Artık TBMM Hükümeti İtilaf Güçleri tarafından Anadolu'nun tek hakimi olarak tanınıyordu. Ancak bu durum Kurtuluş Savaşı sırasındaki haklı mücadelenin aleyhinde hareket edenlerin kendi akıbetlerini düşünmeye sevk etti. Bunun sonucunda birçokları yurt dışına kaçtı. Öncelikli kaçan Damat Ferit'ti. Henüz Mudanya Ateşkesi imzalanmadan kaçan Damat Ferit'in ardından İstanbul'da kalanlar İngiliz Yüksek Komiserliğine sığındılar. İngilizlerin yardımıyla Mısır, Yunanistan ve Romanya'ya kaçtılar.⁵³² Yurtta kalanlar ise Ankara hükümeti tarafından hak ettikleri ceza verilecekti.

⁵³¹ TBMM ZC, D.3, c.25,s.7

⁵³² İ. Soysal (1985). *150' likler*. İstanbul: Gür Yayınları, s.25.

Uluslararası Barış Antlaşmaları gereğince savaş sonrası yapılan antlaşmalarda genel af olması gerekiyordu. Ancak Türk Heyeti Lozan Barış Antlaşmasında 150 kişinin bu af kapsamı dışında tutulmasını istedi. Yayımlanan bildiri gereğince bu kabul edildi.⁵³³

Ancak af dışında kalacakların belirlenmesi Ankara'da uzun tartışmalara neden oldu. Her şeyden önce ülke içinde bu listede olması gerekenler Yüzelli rakamının çok üstündeydi. Dolayısıyla kimlerin bu listede olmaması, hangi davranışların ihanet sayılacağı ve hangi zaman diliminin esas alınacağı başlıca sorunlar arasındaydı.⁵³⁴

Meclis önce bu listede olması gerekenler konusunda prensipte anlaştı. Buna göre; Vahidettin yandaşları, Sevr Antlaşmasını imzalayanlar, Kuva-yı İnzibatiye Komutanları, Çerkes Ethem ve adamları ayrıca düşmanla işbirliği içinde olanlar ve kimi gazeteciler debu listede yer alacaktı. Yüzellilikler listesi Nisan 1924'te mecliste tartışıldıktan sonra Haziran 1924'te Bakanlar Kurulunda son halini aldı.⁵³⁵

Böylece Milli Mücadele sırasında hain oldukları saptanan Yüzelli kişi yurt dışına çıkarılırken 1927 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarıldılar. Ancak geçen süre içinde af ülke gündemine geldi. 1933 yılında Cumhuriyetin onuncu yılında çıkarılacak olan genel af kapsamına Yüzelliliklerin dahil edilmesi gündeme geldi. Ancak yurt dışında Cumhuriyet karşıtı faaliyetlerine devam etmeleri sebebiyle bu affa Yüzellilikler yararlanmadı.⁵³⁶

Yüzellilikler affı ile ilgili Mustafa Kemal Atatürk hem İsmet İnönü hem de Celal Bayar'ın başbakanlığı sırasında talep geldi. İsmet İnönü'nün kabul etmediği Yüzellilikler affı Celal Bayar tarafından kabul edildi ve uygulamaya kondu. Türk birliğinin ve rejiminin güçlendiğini dünyaya göstermek gerekir diyerek Celal Bayar

⁵³³ Soysal (1985), s. 14.

⁵³⁴ Ş. Halıcı (1998). *Yüzellilikler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.19.

⁵³⁵ Halıcı (1998), s.23.

⁵³⁶ Halıcı (1998), s.260.

affin gerekçesini savundu ve Mecliste hararetli oturumlara sahne olan Yüzellilikler affı 29 Haziran 1938'de Meclis tarafından kabul edildi.⁵³⁷

Emin Bey Kurtuluş Savaşının yaşandığı o günlerle ilgili anılarını anlatı ve affa karşı olduğunu söyledi. Bursa valisinin 'sizinle çalışmam' demesi üzerine Bursa'ya asker gönderildiği ve sanki Atina alınmış gibi sevindiklerini söyleyen Emin Bey için en büyük endişesi böyle (soysuz) habis ruhlu insanların varlığıydı. Savaşlar, başarılar ve yenilgiler insanlar tarihinde var olan durumlardı, ancak (soysuz) habis ruhlu insanların var olduğu milletlerin edebiyen mahkum olduğunu düşünüyordu.

Yüzelliliklerin düşman ile bir olduğunu, düşman tarafında yer alarak evleri yakıp yıkarlarken kendilerinin ise içinde buldukları parti ve kayıtsız şartsız inandıkları ve destekledikleri 'şefleri' ile birlikte yok olan varlığımızı ve mahvedilmek istenen ırkımızı yeniden oluşturduklarını dile getirdikten sonra Partinin (CHP) diğer ülkedeki partiler gibi olmadığını amacının iktidar hırsı olmadığını aksine milletin mutluluğunu amaç edinen parti ve şef (Mustafa Kemal Atatürk) etrafında birleştiklerini söyledi.⁵³⁸

Ancak Emin Bey, işlenen cinayetlerin affedilebileceğini keza bunların cahillik sırasında olmuş olabileceğini, hatta topluma yeniden kazandırmak adına ıslah merkezlerinin yapılmış olduğunu söyledi. Ancak yüzelliliklerin affedilmesi ile kamunun vicdanını sarstığını çünkü bilinçli, milletini yok etmeyi ve zarar vermeyi düşünmüş kişilere karşı böyle bir iyilik yapmanın doğru olmadığını ve tarihte de yerinin olmadığını düşünüyordu.

Yine Emin Bey şaşkınlıkla karşıladığı bir diğer durum Milli Mücadele de birebir savaşmış olan Celal Bayar gibi bir kişinin başında bulunduğu hükümetin böyle bir teklifi yapmasıydı. Emin Bey bu durumu çocuklarına nasıl açıklayacağını dile getirdikten sonra gelecek kuşaklarında kendilerini affedemeyeceğini söyledi. Emin Bey dönemle ilgili ilginç tespitler yaparak Yüzelliliklerin içinde "cahil 1300

⁵³⁷ Halıcı (1998), s.262.

⁵³⁸ TBMM ZC, D.5 C.26, s.473.

senelik dini telkin altında kalmış insanların olabileceğini ve bunların yolunu sapılabileceğini” söyleyerek ancak, milli Mücadeleye balta vuran Artin Cemal gibi, ya da Sevr'i imzalayanların da bulunabileceğini ve bunların Mustafa Kemal'in çalışmalarını baltalayan kişiler olduğunu söyledi.⁵³⁹

Emin Bey kendisinin anlamadığını ancak yönetimin böyle istediğinin altını çizerken gelecek nesillerin gözünde bir suç işlemiş olma endişesi taşımaktaydı. Yine kendisinin olayı büyütüp büyütmediğinden şüphe ederek maarifçe adliye vekaletlerinden açıklama istedi. Bunun yani affın gelecek nesiller için bir suç olarak görülüp görülmeyeceğinden endişe etmekteydi.

Millet olarak bu konuda korkumuz olmadığını bu milletin şuurlu bir millet olduğunu düşünen Emin Bey bunu Atatürk'ün gördüğünü ve Atatürk'le beraber milletinde bu davayı benimsediğini dile getirdi. Yine yüzelliliklerin ülkede yaşanan değişimi gördüklerinde hata yaptıklarını anlayacaklar mıdır ki sorusu üzerine kafa yoran Emin Bey bir temenni olarak yüzelliliklerin Ali Kemal ile aynı akibeti yaşamalarını diliyordu.⁵⁴⁰

Mecliste yüzelliliklerin affedilmesi konusunda genel olan yargı hiç kimsenin Milli Mücadele sırasında yapılanların unutmadığı yolundaydı. Vekillerin hemen hemen hepsi milli mücadele sırasında yaşananları hatırlatarak acıların taze olduğunu söylediler. Ancak tüm yaşananlara rağmen hükümetin aldığı karara saygı duyuyorlardı.

Yüzellilikler hakkında Emin Bey'le beraber Mehmet Somer, Durak Sakarya, Sırrı İçöz, Ruşeni Barkın, Vasfi Raşid Seviğ, Besim Atalay, Fikri Mutlu, Muhiddin Baha Pars, Aka Gündüz, Cevdet Kerim İncedayı söz alarak düşüncelerini dile getirdi.⁵⁴¹

Bunlardan Mehmet Somer; yüzelliliklerden millet olarak korkumuz olmadığını, onların yaptıklarını tarihin yazacağını söyledikten sonra İstiklal Mahkemeleriyle ceza alanların kamu hizmetinden mahrumiyetlerinin kaldırılmasını

⁵³⁹ TBMM ZC, D.5 C.26, s.473.

⁵⁴⁰ TBMM ZC, D.5 C.26, s.473.

⁵⁴¹ TBMM ZC, D.5 C.26, s.473.

isteyerek de bir çelişki içine düşüyordu. Mehmet Bey bu istediğine gerekçe olarak da Atatürk'ün bu yola çıktığında yanında az kişi var olduğunu dolayısıyla zor şartlar altında kalan kişilerin affedilmeleri gerektiğini gösteriyordu.

Ruşeni Barkın'da olaya Mehmet Bey gibi duygusal açıdan yaklaşarak Elçilik vazifesi sırasında yüzelliliklerle karşılaştığını ve sefil bir halde olduklarını, dolayısıyla yıkmak istedikleri vatanın bu halini görmeleri adına affetmek gerektiğine inanıyordu. Hakkı Ungan'da yaptıklarının hainlik olduğunu da kabul etmekle beraber Ruşeni Barkın gibi yıkmak istedikleri ülkeyi görmeleri adına affedilmeleri gerektiğini düşünüyordu. Fikri Mutlu'da affetmenin yanında yer alarak Cumhuriyetin kimseden korkusu olmadığını ve Türk Milletinin merhamet duygusunu göstermek adına affetmek gerektiğini düşünüyordu. Besim Atalay'da af yanlısıydı. Yapılanların haince olduğunu kabul etmekle birlikte affetmenin büyüklük olduğunu düşünüyordu. Ayrıca yüzelliliklerin yaşlandıklarını eğer olumsuz davranışlarına devam edecek olurlarsa cezalarının Türk gençleri tarafından verileceğini savunuyordu.⁵⁴²

Birde Hükümetin görüşüne saygı duydukları için affetme yanlısı olan vekiller vardı. Bunlardan biri olan Sırrı İçöz: Yapılanları unutmadığını ancak Atatürk'ün her kararını desteklediğinin bu yüzden affedilebileceklerinin söylüyordu. Diğere bir vekil ise Aka Gündüz'dü. Aka Gündüz Atatürk'ün ve Hükümetin onayladığı ve getirdiği kanun teklifi için evet diyordu. Ayrıca Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanmış olanlardan dolayı, mağdur olanların da af dilediğini söylüyordu.

Meclis içinde yüzelliliklerin dış güçlerce kışkırtıldığına yada Milli Mücadelenin önemini kavrayamadıklarına inanlarda vardı⁵⁴³. Bunlardan biri Muhiddin Baha Pars diğeri ise Cevdet Kerim İncedayı'ıdı. Muhiddin Baha Pars; İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmıştı. Eskişehir ve Konya'da, bir çok kişinin asıldığını ancak asıl suçluların onları kışkırtan yüzelliliklerin olduğunu düşünüyordu. Cevdet Kerim İncedayı ise yüzelliliklerin Milli Mücadelenin karşısında

⁵⁴² TBMM ZC, D.5 C.26, s.474.

⁵⁴³ TBMM ZC, D.5 C.26, s.475.

yaptıklarını anlattıktan sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışından TBMM'nin açılışına kadar, bu dönemden savaşların yapıldığı ancak bunların yapılan mücadelenin anlamını kavrayamadıkları gibi, Milli Mücadeleye de cephe aldıklarını söylüyordu.⁵⁴⁴

Affetmenin tamamen karşısında yer alanlarda vardı. Durak Sakarya: yüzellilikleri affetmenin karşısında yer alırken Vasfi Raşid Seviğ ise Mustafa Kemal Atatürk'ün dördüncü kez Cumhurbaşkanlığına seçilmesi sonrasında, Mehmet Ali isimli kişinin telgraf ile protesto ettiğini ve Yunus Nadi'ye gönderilen mektuplardan da bahsedip kabul edilmemesi gerektiğini söylüyordu. Ayrıca Vasfi Raşid Seviğ Emin Sazak'a cevap vererek Türk çocuklarının Türklüğün büyüklüğünü görecekler diyordu.

2.2. TBMM'ye Sunduğu Önergeler

Birinci devrede Mecliste "Mücelleti Askeriye Vergisinin Eskişehir Mıntıkasında tecili tahsiline dair bir önergesi bulunmaktadır. Bu önerge kabul edilmemiştir.

İkinci devrede etkili bir vekil olan Emin Bey'in Kurt Kanun adlı bir kanun teklifinde, İstanbul'da inşa edilecek evlet binaları Eskişehir'deki tohum ihtiyacının karşılanması konusunda önergelerde bulunmuştu. Bunun dışında ziraatın gelişmesi için nehirlerin gelişmesi için yapılacak girişimler hakkında görüşmeler sırasında sözlü olarak sorular sordu.

Emin beyin yine ikinci dönemde köylüyü tehdit eden "muzır hayvanların itlafı" hakkında ve Ankara'da ticaret ile ilgilenenlerin sıfat ve kimlikleri ile ilgili bir önergesi vardı.

Emin Bey bu dönemde, İkinci Dünya Savaşının bitmesine yakın, dünyada kutupların belirlendiği bir sırada, Çorum milletvekili Mazhar Müfit Kansu ile beraber

⁵⁴⁴ TBMM ZC, D.5 C.26, s.476

İngiltere parlamentosuna telgraf çekilmesi hakkında bir önergede bulundu. Buna göre uluslararası bağımsızlık ve özgürlük davasına inanan ve İngiltere ile yaptığı anlaşmaya sadık kalan Türkiye'nin, Almanya ile ilişkisini kesmesi ve İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurması nedeniyle TBMM'nin İngiltere, parlamentosuna selam ve sevgilerini gönderildi.⁵⁴⁵

3. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurumsallaşmasındaki Ticari Katkıları

3.1. Bankacılık Alanında Çalışmaları

3.1.1. Akhisar Tütüncüler Bankası ortaklığı

Emin Bey⁵⁴⁶ 18 Eylül 1924 tarihinde⁵⁴⁷ yönetim merkezi; Akhisar'da bulunan Akhisar Tütüncüler Bankası (Türkiye Tütüncüler Bankası) AŞ'nin kurucular⁵⁴⁸ arasında yer aldı.

Bankanın kuruluş sermayesi 500 000 TL'ydi. 70 000 liralık hisse senedi Maliye Bakanlığına ait olan Bankanın kuruluş amacı, tütün yetiştiricilerinin, bağ işi ile uğraşanların ve diğer çiftçilerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerin depolanması, ülke içinde ve dışında satışı için aracılık etmektir. Ayrıca bankanın kredi vermek yanında, tarım ürünleri hakkında komisyonculuk yapmak, tütün tarımının gelişmesi yolunda girişimlerde bulunmak, tarım ve sanayinin gelişmesi amacıyla şirketler kurmak ve kurulmuş şirketlere aracılık ya da yardım etmek gibi amaçları vardı⁵⁴⁹

Banka 1930'lara kadar amaçları doğrultusunda çalışmıştı. Ancak bu tarihten sonra, ekonomik buhranın etkisiyle, ekilen tarım alanlarının büyük bir kısmında bir

⁵⁴⁵ TBMM D. 7 C. 13.

⁵⁴⁶ G. Ökçün (1973). Ankara: 1909-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan İktisat Eğitim ve Araştırma Projesi Seminer Çalışmaları, s.99

⁵⁴⁷ Ökçün (1973), s.92.

⁵⁴⁸ Ökçün (1973), s.92.

⁵⁴⁹ Ökçün (1973), s.104.

azalma gerekleŖtiđi için banka, tarımsal krediden çok ticari iŖlere de avans verme gereği duymuŖtu.⁵⁵⁰

1927 yılında Maliye Bakanlığı ve Ziraat Bankasının en büyük hisse sahibi olma durumu 1940'lara kadar devam etti. 1940 yılında en büyük pay Mühendisler Grubunun eline geçti.⁵⁵¹

Banka 1937'de Ankara Anonim Türk Sigorta Ŗirketinin Akhisar temsilciliğini aldı. II. Dünya SavaŖı'nın yaŖandıđı yıllarda banka tarımsal kredinin yanında, bir de zeytinyağı fabrikası kurdu. 1954 Yılında Akhisar Tütüncüler Bankası adını alan banka,⁵⁵² 1955⁵⁵³ yılında ihracat ruhsatnamesi almıŖtı.

3.1.2. EskiŖehir Bankası ortaklığı

Emin Bey dönemin ulusal bankacılık hareketi çerçevesinde EskiŖehir'in ikinci yerel bankası olarak 21 Temmuz 1927 tarihinde kurulan⁵⁵⁴ EskiŖehir Bankası TAŖ'ın kurucuları arasında yer almıŖtı. Banka dönemin önde gelen tüccar, toprak sahipleri ve kimi milletvekilleri tarafından kurulmuŖtu. EskiŖehir milletvekilleri Emin Bey, Ali Ulvi Bey ve Konya Milletvekili Kazım Hüsnü Bey'in bankanın kurucuları arasındaydı. Ayrıca dönemin EskiŖehir Valisi Cemil Bey ve EskiŖehir Belediye BaŖkanı Kamil Bey kurumları adına bankaya ortak olmuŖlardı. Bunun dıŖında Emin Bey'in köyü olan Sazak'ın bağlı olduğu Mihalıççık ilçesinden birçok kiŖi ile yine Sivrihisarlı giriŖimciler bankaya ortak olmuŖlardı. Banka 103 gerçek 2 tüzel kiŖi ile kurulmuŖtu.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ kn (1973), s.104.

⁵⁵¹ kn (1973), s.106.

⁵⁵² kn (1973), s.106.

⁵⁵³ kn (1973), s.105.

⁵⁵⁴ kn (1973), s.133.

⁵⁵⁵ Ŗ. Acar (2009). *EskiŖehir*. EskiŖehir: EskiŖehir Ticaret Odası, s. 35.

Bankanın kuruluş sermayesi 500 000 TL'di. Bankanın 50. 000 TL Eskişehir Özel İdaresine, 15 000 TL Eskişehir Belediyesine aitti. Emin Bey'in sermayedeki payı 70.400 TL'di.

Eskişehir Bankasının kuruluş amacı, ticari, sanayi ve mali girişimlerle birlikte bankacılık işlemlerinde bulunmaktı. Banka genel olarak tüccarlara kredi vermişti. 1930'larda banka bazı müteahhitlerle anlaşarak ortak özel inşaat ve taahhüt işleri kurmuştu. Banka 1933 yılında Kurt Kiremit ve Tuğla Fabrikası ile birlikte özel inşaat şirketi kurmuştu. 1936 yılında Bekar Şirketiyle bankaya ihale olunan Kaplanlı içme suyunun Eskişehir'e getirilmesinde çalışılmıştı.⁵⁵⁶

Bankanın ilk idare meclisinde başkan seçilen Emin Bey 1948 yılına kadar bu görevini sürdürmüştü.⁵⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanımın meclise geldiğinde Emin Bey "hiddetinden" Hanımefendinin yüzüne bakmadığını söyler. Ancak geçen yıllar içinde Emin Bey yapılan devrimlerin ülkenin gelişmesine ve halkın yararına olacağını düşündüğünden devrimlere sahip çıktı. Latife hanıma dört yıl önce hiddetlenen Emin Bey bugün⁵⁵⁸ (1927'de) kendisinin de eşini meclise götürdüğünü dile getiriyordu.⁵⁵⁹ Emin Bey ülkede yaşanan büyük değişime ve devrimlere kolaylıkla uyum sağlamıştı. Henüz kadınlara seçme ve seçilme hakkı dahi verilmemiş olmasına rağmen eşini Eskişehir Bankasına hissedar olmasını sağlamakla birlikte bankanın tek kadın üyesi sıfatıyla eşini onurlandırıyor. Ayşe hanımın hissesi 500 TL'di.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Ökçün (1973), s.137.

⁵⁵⁷ Ökçün (1973), s.137.

⁵⁵⁸ Emin Bey bu sözlerini 30.Kasım.1927 de söylemiştir.

⁵⁵⁹ Sazak (2007). S.236

⁵⁶⁰ Ökçün (1973), s.136.

3.2. Cumhuriyet İnşaat Türk Şirketi

26 Eylül 1925 yılında 500 000 TL sermaye ile kurulan Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim Şirketinin çalışma alanları, ormancılık, tomrukçuluk, inşaat kerestesi ve ahşap doğrama imalatı olarak gösterilmiştir.

İnşaat sektörü yeniden yapılanma içinde olan Türkiye Cumhuriyetinin en çok ihtiyaç duyduğu alanlardan biriydi. Bu alandaki eksikleri kapatmak adına 1920-1930 yılları arasında Türkiye’de beş inşaat şirketi kurulmuştu. Bu beş şirketten üçü yabancı ortaklık ile kurulurken diğer ikisi yüzde yüz yerli sermayeye sahipti.

Kurucuları arasında yabancıların bulunduğu Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi, Rella İnşaat Türk Anonim Şirketi ve İzmir Şehri Ve Havalisi İnşaat Şirketlerinin toplam sermayeleri 220 000 TL’ydi.

Yerli sermaye ile kurulan iki inşaat şirketinden biri olan Adana Türk İnşaat ve İltizamat-ı Fenniye Ve Sınaiye Türk Anonim Şirketi 20 000 TL, Emin Bey’in kurucuları arasında yer aldığı Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim Şirketi ise 500 000 TL ve sermayeye sahipti. Bu nedenle beş inşaat şirketi içinde Emin Bey’in şirketi diğerlerinden hatta yabancı sermayeli üç şirketten daha güçlüydü. Çünkü Üç şirketin toplam sermayesi 220 000 TL iken Emin Bey’in sahibi olduğu Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim Şirketinin sermayesi 500 000 TL’ydi.⁵⁶¹

Emin Bey ülkenin en çok bayındırlık alanında geri kalmış olduğunu gördüğünden dolayı bu işe girdiğini söylüyordu. Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim Şirketin Müteahhitliğini Emin Bey’in kardeşi Habib, Mühendis Şevki ve Behiç (Erkin) Beyler üstlenmişti. Şirket, Ankara-Sivas demiryolunun 14-15-16 numaralı üç tüneli ile Çerikli-Sekili kısmını, ayrıca iki yüze yakın köprü yapmıştı.⁵⁶²

⁵⁶¹ Ökçün (1973), s.97.

⁵⁶² Sazak (2007). s.226.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye’de 300 kilometre demiryolu yapılmasına katkıda bulunmuştu.⁵⁶³

4. Emin Bey’in Yaşamdan Ayrılması

Milli Mücadeleye katılan Emin Bey İstanbul-Anadolu arasındaki çekişmede Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer almış ve cephede gösterdiği başarılarından dolayı istiklal madalyası kazanmış Emin Bey sekiz dönem boyunca Eskişehir’i mecliste temsil etti. Emin Bey yedi dönem boyunca CHP milletvekilliği yapmıştı. Yedinci dönemde çiftçiyi topraklandırma kanunuyla birlikte Emin Bey partisinin çizgisinin dışına çıktı. Büyük toprak sahibi olan Adnan Menderes, Cavit Oral gibi vekillerle beraber yasanın karşısında duran Emin Bey, sonraki süreçte DP’nin kurucuları arasında yer aldı. 1950’de milletvekilliği sona eren Emin Bey 1960 yılında hayatını kaybetmiştir.

Siyasal hayatın canlı orijinal bir isim olarak görülen Emin Bey meclisin en atılgan ve faal milletvekilleri arasında gösteriliyordu. Emin Bey’in Eskişehir’deki nüfuzu o kadar kuvvetliydi ki tek partiye rağmen milletvekili seçilmeye yetecek düzeyde olduğu görülüyordu. Demokrat partinin kuruluşunda dördü takrir veren isimlerin ardından partiye katılan altıncı kişi⁵⁶⁴ olan Emin Bey bir süre parti kurucularına çok yakın çalışmıştı. Ancak daha sonra partide safların keskinleşmesinden sonra Demokrat Partideki etkinliği sona erdi.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Sazak (2007). s.231.

⁵⁶⁴ Beşinci kişi Doktor Cemal Tunca

⁵⁶⁵ *Vatan*, 23 Ocak 1960, No: 3

Sonuç

Avrupa'da ortaya çıkan ve dünyada bir çığır açan sanayi devrimini Osmanlı Devleti gerçekleştiremedi. Aynı zamanda Fransız ihtilali ortaya çıkan milliyetçilik akımı da Osmanlı devletini etkisi altına aldı. Hem ekonomik hem de siyasal yönden olmak üzere iki koldan tehdit altında kalan Osmanlı Devleti için çöküş dönemi başlamıştı. Osmanlı Devletinin yıkılışı ise I. Dünya Savaşı ve hemen sonrasında işgal güçleri ve ülke içindeki işbirlikçilerin ortaklığı sonucunda gerçekleşti. Bundan sonraki süreçte ise gücünü halktan alan Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Tezimizin konusu olan Emin Sazak'ın hayatı işte Osmanlı Devletinin çöküşünü yaşadığı dönemde başladı. Eskişehir'de geniş arazilere sahip bir ailede dünyaya gelen Emin Sazak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden yaşamında, birçok alanda faaliyet gösterdi.

Ülkede eğitimin yeterince yaygınlaşmadığı bir dönemde dünyaya gelen Emin Sazak'ın babası oğlunun eğitimi için tüm imkanlarını seferber etti. Hem özel öğretmenlerden aldığı eğitim hem de medrese yıllarında kazandığı deneyimi ilerleyen yıllarında hayata karşı duruşunda önemli kazançlar sağladı.

Eğitim hayatının ardından atıldığı ticari yaşamda akıllıca ve yerinde alınan kararlar sayesinde başarıyı yakaladı. Dönemin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak atıldığı işlerde yakaladığı başarıyı sürdüren Emin Sazak dünyada yaşanan gelişmeleri de yakından izliyordu. Henüz Osmanlı devletini makinalı tarımla uğraşmadığı bir dönemde Amerika'dan getirdiği traktörlerle modern tarım tekniklerini topraklarında uyguladı. Emin Sazak'ın ticari çalışmalarını Cumhuriyet döneminde de sürdürdü. Milli Mücadele sırasında önemi bir kez daha ortaya çıkan ulaşım sorunu Cumhuriyet Hükümetleri tarafından ilk ele alınan konulardan biriydi. Ülkenin dört bir yanını Demirağlarla ördüğü dönemde Emin Sazak'ta kurmuş olduğu şirketle bu alandaki gelişmelere hizmet etti. Devrimlerin hız kazandığı bir çok kurumun millileştirildiği bir dönemde Emin Sazak bankacılık alanında da

faaliyette bulundu. Üreticilerin desteklendiği Akhisar Bankası ile Eskişehir'de kurulan Eskişehir Bankasının ortakları arasında yer aldı. Kendisinin uzun yıllar başkanlık yaptığı Eskişehir Bankasında eşi Ayşe Hanım da tek kadın üyeydi.

Emin bey ilk gençlik yıllarında itibaren siyasi ve sosyal oluşumların uzağında kalmadı. İttihat Ve Terakki, Türk Ocağı, Hilal-İ Ahmer, Donanma Cemiyeti gibi oluşumlara üye olan Emin Sazak aynı zamanda yerel idare birimi olan İl Genel Meclislerinde de bulundu.

Milli Mücadele sırasında, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketinin destekçisi olan Emin Sazak aktif olarak ta Milli Mücadelenin içinde yer aldı. Eskişehir'in Sivas Kongresine bağlanmasında bölgede nüfuzunu kullanarak önemli çalışmalar yaptı. İstanbul Hükümetinin her türlü baskısı altında I. TBMM için adaylığını koyan Emin Sazak Eskişehir milletvekilliğine seçildi. İlk dönemden itibaren sekiz dönem boyunca mecliste Eskişehirilileri temsil eden Emin Sazak Milli Mücadele sırasında yaptığı hizmetlerden dolayı kırmızı-yeşil İstiklal Madalyası meclis tarafında verildi.

Emin Sazak mecliste bulunduğu sekiz dönem boyunca halkın sorunlarını meclise taşıdı. Geniş arazilere sahip olan Emin Sazak içinden geldiği köy ve köye ait sorunlarla ilgili oturularda söz alarak görüşlerini dile getirdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda en büyük sorunlardan olan buğday üretimi, tohum ihtiyacı, tarımda kullanılacak makineler ve sulama ile ilgili konuların, hayvancılık, hayvan sağlığı, hayvanların ıslahı gibi konulardan mecliste yapılan görüşmelere katıldı. Toplumun her türlü sorununda çözüm bulmak amacıyla kürsüye çıkan Emin Sazak sağlık, eğitim, hukuk, idari yapılanma hakkında da meclise çözüm önerileri ile geldi.

Milli mücadeleden itibaren Mustafa Kemal Paşanın destekçisi olan Emin Sazak, ülkenin çağdaşlaşması için yapılan devrimlerin hem destekçisi hem uygulayıcısı oldu. Mecliste bulunduğu yedi dönem boyunca CHP milletvekilliği yapan Emin Sazak yedinci dönemde partisinden istifa ederek DP saflarına geçti.

Türk siyasal tarihinde bir kırılma noktası olan çiftçi topraklandırma kanunu çok partili hayata geçişte önemli bir yere sahiptir. Emin Sazak'ın hayatında ise karşı durduğu bu kanun CHP'den ayrılmasında etkili oldu.

CHP'den ayrılarak DP'yi kuranlar arasında arasın da Emin Sazak'ta vardı. DP'ye katılan beşinci üye olma sıfatına sahip olan Emin Sazak başlangıçta oldukça etkindi. Özellikle partinin Eskişehir'deki örgütlenmesinde büyük paya sahipti. Ancak ilerleyen yıllarda, DP vekilleri arasında yaşanan çekişmeler bazı vekillerin partiden ihraç edilmelerine neden olurken bu vekillerin içinde Emin Sazak vardı. DP'den ayrıldıktan bağımsız olarak meclisteki görevini sürdüren Emin Sazak bir sonraki seçim döneminde adaylığını koymamış ve aktif siyasal yaşamı sona ermişti.

Ekler Listesi

(Fotoğraflar Listesi)

	<u>Sayfa</u>
Fotoğraf 1 : Emin Sazak'ın çocukluğu.....	143
Fotoğraf 2 : Emin Sazak'ın anne babası	144
Fotoğraf 3 : Emin Sazak'ın kardeşi Habib Sazak	145
Fotoğraf 4 : Emin Sazak'ın kardeşi Habib Sazak	146
Fotoğraf 5 : Emin Sazak'ın kardeşi Veli Sazak	147
Fotoğraf 6 : Emin Sazak'ın gençliği.....	148
Fotoğraf 7 : Emin Sazak ve ailesi.....	149
Fotoğraf 8 : Emin Sazak ve arkadaşları	150
Fotoğraf 9 : Emin Sazak'ın meclis konuşmalarında söz ettiği tarım makineleri ve çalışanları	151
Fotoğraf 10 : Emin Sazak ve ailesi.....	152
Fotoğraf 11 : Emin Sazak eşi Ayşe Hanım ile birlikte.....	153
Fotoğraf 12 : Emin Sazak ve ailesi İstanbul'daki evlerinde	154
Fotoğraf 13 : Emin Sazak ve ailesi.....	156
Fotoğraf 14 : Emin Sazak eşi, oğlu ve gelini	157
Fotoğraf 15 : İlerleyen yaşlarında Emin Sazak ve eşi Ayşe Hanım.....	158
Fotoğraf 16 : Emin Sazak.....	159
Fotoğraf 17 : Emin Sazak'ın DP yılları	160
Fotoğraf 18 : Yaşamının son yıllarında Emin Sazak	161

Fotoğraf 1
Emin Sazak'ın Çocukluğu

Fotoğraf 2
Emin Sazak'ın anne babası

Fotoğraf 3

Emin Sazak'ın Kardeşi Habib Sazak

Fotoğraf 4

Emin Sazak'ın Kardeşi Habib Sazak

Fotoğraf 5
Emin Sazak'ın Kardeşi Veli Sazak

Fotoğraf 6
Emin Sazak'ın Gençliği

Fotoğraf 7
Emin Sazak ve Ailesi

Fotoğraf 8

Emin Sazak ve Arkadaşları

Fotoğraf 9

Emin Sazak'ın meclis konuşmalarında söz ettiği tarım makineleri ve çalışanları

Fotoğraf 10
Emin Sazak ve ailesi

Fotoğraf 11

Emin Sazak eşi Ayşe Hanım ile birlikte

Fotoğraf 12
Emin Sazak ve ailesi İstanbul'da ki evlerinde

Fotoğraf 13
Emin Sazak ve ailesi

Fotoğraf 14
Emin Sazak, eşi, oğlu ve gelini

Fotoğraf 15

İlerleyen Yaşlarında Emin Sazak ve Eşi Ayşe Hanım

Fotoğraf 16
Emin Sazak

Fotoğraf 17
Emin Sezak'ın DP Yılları

Fotoğraf 18
Yaşamının son yıllarında Emin Sazak

Kaynakça

- Atase Arşivi ATAZB, K.29 G.36.
Atase Arşivi İSH, K. 22,G. 118, B.118-1
Atase Arşivi İSH K.24 G.134 B.134-1
Atase Arşivi İSH K.24 G.136 B.136-7
Atase Arşivi İSH K.25 G.4 B.4-2
Atase Arşivi İSH K.25,G.8,B.8-3
Atase Arşivi İSH K.25,G.14,B.14-2
Atase Arşivi İSH K.25,G.17,B.17-4
Atase Arşivi İSH K.62 G.34 B.34-2
Atase Arşivi İSH K.62 G.53 B.53-2
Atase Arşivi İSH K.65 G.53 B.53-2
Atase Arşivi İSH K.62 G.55 B.55-3
Atase Arşivi İSH, K.97, G.111,B. 111-1
Atase Arşivi İSH, K.196, G. 242, B.242-2
Atase Arşivi İSH K.196, G. 243, B.243-2
[BCA] 1946: 65.404.10
[BOA]. D.H.İ.UM., Dosya No:92, Vesika No:27.
[BOA]. DH. UMUM., Dosya No:62, Vesika No:70.
[BOA]. DH. UMVM., Dosya No:62, Vesika No:71.
[BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:55, Vesika No:112.
[BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:55, Vesika No:184.
[BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:59, Vesika No:196
[BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:59, Vesika No:271
[BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:61, Vesika No:276
BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:62, Vesika No:77
[BOA]. DH.ŞFR., Dosya No:628, Vesika No:7
Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/315 (81-1) Fihrist 3/6
Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/315 (81-1) Fihrist 17/11

Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu nu:1/497 (126-3) Fihrist 1/1

Gazi M.Kemal. (2010). *Nutuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

TBMM ZC, D.1, c.8

TBMM ZC, D.1, c.9

TBMM ZC, D.1, c.23

TBMM ZC, D.2, c.2

TBMM ZC, D.2, c.4

TBMM ZC, D.2, c.5

TBMM ZC, D.2, c.13

TBMM ZC. D.2. c.18.

TBMM ZC, D.3, c.1

TBMM ZC, D.3, c.12

TBMM ZC, D.3, c.18

TBMM ZC, D.3, c.20

TBMM ZC, D.3, c.25

TBMM ZC, D.4, c.3

TBMM ZC, D.5, c.8

TBMM ZC, D.5 C.26

TBMM ZC, D.6, c.2

TBMM ZC, D.6, c.7

TBMM ZC, D.6, c.15

TBMM ZC, D.6, c.22

TBMM ZC, D.7, c.4

TBMM D. 7 C. 13.

TBMM ZC, D.7, c.15

TBMM ZC, D.7, c.17

TBMM ZC, D.7, c.18

Açıksöz 21 Mart 1920 No: 29.

Cumhuriyet. 28 Aralık 1932 No:3106

Cumhuriyet 7 Ocak 1946 sayı 7682

- Cumhuriyet 9 Ocak 1946 sayı 7684
Cumhuriyet 10 Mart 1946 sayı 7744
Cumhuriyet 28 Haziran 1946 Sayı 7844
Cumhuriyet 15 Temmuz 1946 sayı:7871
Hakimiyet-i Milliye (23 Nisan 1336). No:24.
Hakimiyeti Milliye. 12 Mayıs 1929, 28161.
İleri .15 Haziran 1919. No:551
İleri. 21 Teşrinievvel 1919, No: 671.
İrade-İ Milliye, 28 Eylül 1335. No:4.
İzmir'e Doğru, 19 Mart 1920, No: 44.
Minber 29 Teşrinisani 1918 No:28
Sabah, 24.Haziran.1335 No: 10636.
Son Posta 9 Ocak 1948 sayı 5637-624
Takvim-i Vekayi 10 Teşrinisani 1334 (1918), No: 3390.
Vatan 10 Mart 1946 say 1717
Vatan 19 Haziran 1946 Sayı:1818
Vatan 25 Haziran 1946 Sayı:1824
Vatan 11 Ocak 1947 sayı 2019
Vatan 12 Ocak 1947 Sayı: 2020
Vatan,23 Ocak 1960, No:671.
- Acar, Ş. (2009). *Eskişehir*. Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat partinin doğuş ve yükseliş sebepleri bir soru*.
İstanbul: Baha matbaası
- Ağaoğlu, S. (1993). *Siyasi günlük Demokrat Partinin kuruluşu*. İstanbul: İletişim
yayınları
- Akgün, S; Uluğtekin, M. (2000). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. Ankara: Beyda Basım
Evi
- Akşin, S. (2004). *İstanbul hükümetleri ve milli mücadele-mutlakiyete dönüş*,
İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları (1)

- Albayrak, M. (2004) *Türk siyasi tarihinde demokrat parti 1946-1960*.Ankara: Phonix yayınevi,
- Albek, S. (1991). *Dorylaion'dan Eskişehir'e*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*.İstanbul: Kaynak Yayınları c.2
- Aruoba, Ç. (1982). *Atatürk dönemi ekonomi politikası ve Türkiye'nin ekonomik gelişimi*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Aybars, E. (1984). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*.İzmir:Ege Üniversitesi basımevi
- Aybars, E. (2009). *İstiklal mahkemeleri*. Ankara: Ayraç Kitapevi, s.300.
- Aydın, S; Emiroğlu, K; Türkoğlu, Ö; Özsoy, E.D. (2005). *Küçük Asya'nın Binyüzü Ankara*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Belen, F. (1983). *Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Bilgi, N. (1999). *Ermeni tehciri ve Boğazlayan kaymakamı Mehmet Kemal bey'in yargılanması*. Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi
- Bozdağ, İ. (1975). *Demokrat Parti ve Ötekiler*. İstanbul: Kervan yayıncılık
- Cebesoy, A.F. (2000). *Milli mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları
- Çiçek, K. (2005).Ermenilerin Zorunlu Göçü. Ankara:Türk Tarih Kurumu
- Darkot, B. (1997). Eskişehir. *İslam Ansiklopedisi*. 4.Cilt
- Demir, Ş. (2010). *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf yayınları
- Duru, O. (1978). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Milliyet Yayınları
- Ege, R. (1998). *Atatürk Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998)*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi
- Ergin, O.N. (1977). *Türk maarif tarihi* İstanbul: Eser matbaası
- Eroğlu, C. (1998). *Demokrat Parti:Tarihi ve İdolojisi*. Ankara: İmge Yayınları

- Esengin, K.(2006). Milli Mücadelede Ayaklanmalar. İstanbul:kum saati yayın dağıtım
- Galitekin, A.N. (2003). *Osmanlı kaynaklarına göre İstanbul:camii, tekke, medrese,mektep, türbe, hamam, kütüphane, matbaa ve mahalle ve Selatin imaretleri*. İstanbul: İşaret yayınları
- Genelkurmay Başkanlığı (1965). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-) Kasım 1919)(2,2)*
- Gökbilgin, M.T. (1959). *Milli mücadeleye başlarken*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Güneş, İ. (2009) *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*:İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları
- Güneş, İ; Yakut, K. (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Gürün, K. (1983). *Ermeni dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni tehciri ve gerçekler (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Halıcı, Ş. (2009). Milli Mücadele'de Kuşadası ve Söke. İzmir:Yeniyol Matbaası
- İğdemir, U. (1969). *Sivas Kongresi Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Karabekir, K. (1988). *İstiklal Harbimiz*.İstanbul:Merk Yayıncılık
- Karluk, R. (1994).*Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim*.İstanbul: Beta Yayınevi
- Karpat, K. (1967). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: İstanbul matbaası
- Kılıç, R. (2009). Osmanlı Devletinde Amerikan misyonerlerin Ermeni okullarında Ermeni milliyetçiliğine etkisi. *Hoşgörüden yol ayrımına Ermeniler* (Yayına Hazırlayan: M.Hülagü). Erciyes Üniversitesi Yayınları,cilt 4
- Kili, Ş. (1982). *Türk Devrim tarihi*. İstanbul: Tekin Yayınevi

- Kocatürk U. (2007). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Konukçu, E.(1999). *Osmanlılar ve millet-i Sadıkadın Ermenilere. Osmanlı*.Ankara:Yeni Türkiye Yayınları
- Korkmaz, C.H. (2008). *Kurtuluş Savaşının ikinci cephesi*. İstanbul: Altın Kitaplar
- Koylu, Z. (2010). *Esaretten özgürlüğe 423 gün İngiliz işgalinde Eskişehir*. Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları
- Kuruç, B. (1981). *Atatürk Dönemi İktisat Politikası*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları
- Mango, A. (2000). *Atatürk*. (Çeviren. F. Doruker), İstanbul: Sabah Kitapları
- Meray, S.L. ; Olcay, O. (1977). *Osmanlı imparatorluğunun çöküş belgeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Okutan, M.Ç. (2004). *Tek parti döneminde azınlık politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları
- Ökçün, G. (1973). Ankara: *1909-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan İktisat Eğitim ve Araştırma Projesi Seminer Çalışmaları*
- Özçelik, A. (1993). *Ali Fuat Cebesoy*. İstanbul: Akçay Yayınlar
- Renouwin, P. (2004). *1. Dünya savaşı ve Türkiye 1914-1918*. (Çeviren:Ö. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş savaşı günlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu (1)
- Sarıkoyuncu, A; Önder, S; Erşan, M. (2002). *Milli Mücadelede Eskişehir*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Sazak, E. (2007). *Emin bey'in defteri hatıralar*. (Çev:Himmet Kayhan), Ankara: Toklun Yayınları
- Selek, S. (1987). *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Kastaş Yayınları

- Sencer, M. (1971). *Türkiyede siyasal partilerin sosyal temelleri*. İstanbul: Geniş yayınları
- Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınlar
- Soysal, İ. (1985). *150' likler* . İstanbul: Gür Yayınları
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 tehcir olayları*. Ankara; Yüzüncü Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No:5
- Şapolyo, E.B. (1971). *Atatürk ve Seymen Alayı*. Ankara: Ankara Kulübü Yayınları
- Şenel, Ş. (2006). *Türk İstanbul*. İstanbul:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları
- Şimşir, B. (2005). *Ermeni meselesi 1774*. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Şükrü, F. (1933). *Eskişehir, ticari, zirai, coğrafi, tarihi, malumat ve halk bilgileri*. Eskişehir: Sakarya Matbaası
- TBMM Albümü -1920-2010, 1.Cilt 1920-1950,(2010). Ankara: Korza Yayıncılık
- Tezel, Y. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Teziç, E. (1976). *Partilerin hukuki rejimi ve Türkiye'de partiler*. İstanbul: Gerçek yayınevi
- Timur, T. (1991). *Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul:İletişim yayınları
- Topuz, H. (2003). *2.Mahmuttan holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tunaya, T.Z. (1984). *Türkiye de siyasal partiler,cilt 1 ikinci meşrutiyet dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları
- Turan, Ş. (1991). *Türk devrim tarihi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, (1)
- Turan, Ş. (2005).*İsmet İnönü*. İstanbul: Bilgi yayınevi

- Tükel Yavuz, A. (2000). *Tarih İçinde Ankara Seminerleri*. Ankara:Ortadoğu Teknik Üniversitesi Ankaralılar Vakfı
- Uluğ, N.H. (1973). *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*.İstanbul:Milliyet Yayınları
- Unat, F.R. (1964). *Türk eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Yakut, K; Halıcı, Ş. (2009). *Eskişehir sancağı genel meclis kararları 1331(1915)-1332(1916)-1333(1917)*. Eskişehir: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Yenal, O. (2010). *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Yıldırım, İ. (1998). *Milli Mücadelenin Başlangıcında Eskişehir 22.Ocak.1919-20.Mart 1920* . Eskişehir: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi
- Z.Koylu (2008).XX. yüzyıl başlarında Eskişehir. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV (71)
- Aytepe, A. (2002). 85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi. *A.Ü. TİTE Atatürk yolu Dergisi*,(29-30) (erişim tarihi:12.06.2011)
- Çelik, K. (2007), Milli Mücadelede İç İsyanlar,Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri. *Atatürk yolu dergisi* 40, [hptt://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10136](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10136) (Erişim Tarihi 12.06.2011)
- Güneş, İ. (1988). Ali Rıza Paşa Hükümeti Programı ve Meclis-i Mebusandaki Yankıları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1
- Halıcı, Ş. (2007). İstanbul hükümeti'nin Milli Mücadeleye karşı yeni bir taktiği: Sadakatnameler, *Atatürk yolu dergisi* 40, [hptt://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10139](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10139) (Erişim Tarihi 25.06.2011)

- İnce, E.(2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk siyasal yapısının oluşumu üzerindeki etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (13)
- Sezer, H. (1984). *İstanbul depremi hakkında bir rapor üzerine inceleme*, (171). <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45790/10139> (Erişim tarihi:12 Eylül 2011)
- Yalçın,s. (2009). Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbuldaki faaliyetleri 30.Ekim.1918-16.Mayıs.1919). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.17 (28)
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı yayınları
- Adıgüzel, İ. (2007). *Tarihte Mihaliççik (XVI.-XIX yüzyıl) (Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Kurumsal Yapı)* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Aklaya, A.S. (2006). *Ermeni tehciri ve Eskişehir Ermenileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi
- Aykanat, M. (2007). *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Ankara: Ankara Üniversitesi
- Halıcı, Ş. (1998). *Yüzellikler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Kölemen, S. (2007). *19.yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında Kütahya sancağında eğitim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Afyonkarahisar: Kocatepe Ünivesitesi.
- Taşer, P. (2005). *Mütareke döneminde Divan-ı Harbi örfiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
-(1995) Ankara Vilayet Salnamesi, Ankara :Ankara enstitüsü vakfı